

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SULTAN V. MURAD'IN 93 GÜNLÜK SALTANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aynur ÇÖMLEKÇİ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serkan YAZICI

Eylül – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SULTAN V. MURAD'IN 93 GÜNLÜK SALTANATI

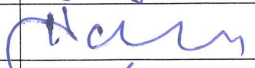
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aynur ÇÖMLEKCİ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 12.09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Serkan Yazıcı	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Türkten	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Tufan TURAN	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
.....SOSYALBİLİMLER.... ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Aynur ÇÖMLEKÇİ
Öğrenci Numarası	:	Y146012008
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Yakınçağ Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	SULTAN V. MURAD'IN 93 GÜNLÜK SALTANATI
Benzerlik Oranı	:	%11

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

[Signature]
12/10/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya ÜniversitesiSosyal Bilimler..... Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzeresabis.....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

[Signature]
12/10/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Serkan YAZICI

Tarih: / 10 / 2019

İmza: *[Signature]*

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: SULTAN V. MURAD'IN HAYATI VE ŞEHZÂDELİĞİ7

1.1 Doğumu ve Ailesi	7
1.2 Şehzâdeliği	8
1.2.1 Eğitimi.....	10
1.2.2. Mısır Seyahati	11
1.2.3. Avrupa Seyahati.....	12
1.2.4. Siyasi Eğilimleri.....	15
1.3.Sultan Abdülaziz Dönemi	24
1.3.1. Sultan Abdülaziz Dönemi Islahatları	24
1.4. V. Murad'ın Şehzâdeliğindeki Siyasi Olaylar	25
1.4.1. Bosna- Hersek Olayları.....	26
1.4.2. Eflâk- Boğdan İsyanı	29
1.4.3. Sırp ve Karadağ İsyanı.....	30
1.4.4. Girit İsyanı	32
1.4.5. Bulgar İsyanı.....	33
1.4.6. Selanik Hadisesi.....	35

BÖLÜM 2: SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ VE V. MURAD'IN TAHTA ÇIKMASI36

2.1. Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi Olayına Genel Bir Bakış	36
2.1.1. Tahttan İndirme Plânında Yer Alan Kişiler	36
2.1.2. Medrese Talebelerinin Ayaklanmaları.....	38
2.1.3. Sultan Abdülaziz'in Hal'i	40
2.2. V. Murad'ın Tahta Çıkması	44
2.3. V. Murad'ın Tahta Çıkmasının Yerli ve Yabancı Basına Yansımaları	46
2.4. Sultan Abdülaziz Devri Sonrası Yaşanılan Gelişmeler	49
2.4.1. Sultan Abdülaziz'in Ölümü	50

2.4.2. Çerkes Hasan Vakası	51
----------------------------------	----

BÖLÜM 3: V. MURAD'IN SALTANATI BOYUNCA ORTAYA ÇIKAN SİYASAL GELİŞMELER.....54

3.1. İç Gelişmeler	54
3.1.1. Anayasa Meselesi.....	54
3.1.2. V. Murad'ın Borçları.....	58
3.1.3. V. Murad'ın Mason Olması	62
3.2. Dış Gelişmeler.....	64
3.2.1. Bulgar İsyanı	66
3.2.2. Hersek İsyanı	70
3.2.3. Sırp ve Karadağ İsyanı	74
3.3. V. Murad'ın Hastalığı ve Tahttan indirilmesi.....	78
3.4.1. V. Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsleri	89
3.4.2. Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası.....	90
3.4.3. Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi	91
3.5. V. Murad'ın Ölümü.....	93

SONUÇ.....97

KAYNAKÇA102

EKLER.....115

ÖZGEÇMİŞ.....129

KISALTMALAR

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih- Coğrafya Fakültesi
A.MKT. MHM.	: Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî
A. TŞF.	: Sadaret Teşrifat Kalemî
BOA:	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî
HR. SFR.	: Hariciye Nezareti Sefaret Kalemî
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
Fak.	: Fakültesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilimler Fakültesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurum
TOEM	: Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası
t.y.	: Tarih yok
İ. DUİT.	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara

Yay.	: Yayınlayan
y.y.	: Yayınevi yok
Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzât Evrakı
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Bâşkitabet Dairesi Maruzâtı
Y. PRK. HH.	: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Evrakı
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzâtı
Y. PRK. EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. M.	: Yıldız Perakende Evrakı Mektubî
Y. PRK. TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y. PRK. NMH.	: Yıldız Perakende Name-i Hümayunlar
Y. PRK. ML	: Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzâtı
Y. PRK KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Sultan V. Murad'ın 93 Günlük Saltanatı				
Tezin Yazarı: Aynur ÇÖMLEKÇİ Danışman: Doç. Dr. Serkan YAZICI				
Kabul Tarihi: Eylül 2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+ 114 (tez)+ 14 (Ek)		
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi		
Eylül 1840'da Sultan Abdülmecid'in ilk oğlu olarak dünyaya gelen V. Murad, Tanzimat Dönemi'nin de ilk şehzâdesiydi. 1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatıyla tahta Sultan Abdülaziz geçerken V. Murad'da veliahd ilan edildi. 1867'de Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine katılan V. Murad, seyahat esnasında Avrupalı devlet adamlarının takdirini kazandı. İstanbul'a döndüklerinde Kurbağalıdere köşküne yerleştirilen V. Murad iktidara muhalif olan ve parlamenter sistemin gerekliliğini savunan Yeni Osmanlılar'la toplantılar yaptı. Köşkte yaptığı toplantıların harcamaları müsriflik boyutuna ulaşınca Galata Bankerleri 'ne borçlanmaya başladı. Bu borçlanma tahta geçtiğinde de devam ettiğinden devletin ekonomik yönden zarara uğramasına sebep oldu. Veliahdlığında Namık Kemal vasıtasıyla mason olan V. Murad, tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti'nin ilk mason padişahı olarak tarihe geçti. Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi aydınlarla dostluğunu ilerletmesi kendisine iktidar yolunu açtı. Mithat Paşa'ya meşrutiyet sözü veren V. Murad, medrese talebelerinin ayaklanması sonucunda 30 Mayıs 1876'da tahta çıktı. Fakat Mithat Paşa'ya söz verdiği Kanun-ı Esasi'yi ilan etmedi. Bundan sonra Mithat Paşa, V. Murad'ı tahttan indirmek için çalışmalara başladı. V. Murad tahta çıktığında Osmanlı Devleti bir taraftan Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin emperyalizm politikaları ile mücadele ederken diğer taraftan da özgürlük, eşitlik, adalet gibi değerler ile kışkırtılan gayrimüslim halkın isyanları ile mücadele ediyordu. Türkler'i Balkanlardan atmak için "Doğu Sorunu"nu ortaya atan Büyük Devletler çözümü konusunda da fikir ayrılıkları yaşadı. İngiltere ve Fransa Islahat Fermanı'nın harfîyen tatbik edilmesini isterken Rusya, azınlıklara muhtariyet verilmesini ve Büyük Devletler'in garantisi altına alınmasını istedi. Mithat Paşa'nın etkisiyle İngiltere yanlısı siyaset izleyen V. Murad, isyanların sona ermesi için Umumî Af ilan etti. Büyük Devletler'in asilere yaptıkları askeri ve para yardımlarından dolayı Balkanlardaki isyan hareketlerine V. Murad'ın Umumî Af tedbirleri mani olamadı. V. Murad'ın gerek tahta çıkış aşamasında yaşadığı olaylar gerekse Sultan Abdülaziz'in ansızın ölümü ruh sağlığını kaybetmesine sebep oldu. Viyanalı Doktor Leidersdorf'un verdiği raporla 93 günlük saltanatına son verilen V. Murad tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit tahta geçti.				
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan Abdülaziz, V. Murad, Mithat Paşa, Meşrutiyet, Büyük Devletler				

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: 93 Days of Reign of Sultan Murad V			
Author: Aynur ÇÖMLEKÇİ		Supervisor: Assoc. Prof. Serkan YAZICI	
Date: September 2019		Number of Pages: vi (pre text)+114(mainbody)+14 (app)	
Department: History		Subfield: Late Modern History	
Born in September 1840 as the firstborn son of Sultan Abdulmecid, Murad V was also the first prince of the Tanzimat era. Following the death of Sultan Abdulmecid in 1861, his brother Sultan Abdulaziz succeeded him, and Murad V remained crown prince. Accompanying his uncle on his journey to Europe in 1861, Murad V earned the respect of the European rulers. Upon returning Istanbul, Murad V was told to live in Kurbağalıdere Kiosk, where he arranged meetings with a group called Young Ottomans, critics of the current government, and argued that the parliamentary system needed urgent action. When those meetings costed too high, Murad V started borrowing from the so called “Galatia bankers”. That borrowing continued even after he had ascended to the throne, ending up with an economic damage. Encouraged by Namık Kemal, Murad V converted to being a mason when he was crown prince, making him the first mason sultan of the Ottoman Empire. That he strengthened his bond with Mithat Pasha and Hüseyin Avni Pasha paved the way to the throne. Murad V promised Mithat Pasha that he would appoint a constitutional government and came to the throne on May 30, 1876 following a revolt by a group called Students of Madrasa. However, he did not declare the constitution unlike what he promised Mithat Pasha. In response, Pasha began to work against the Sultan Murad V. When Murad V ascended to the throne, the Ottoman Empire had been struggling not only against the policies of imperialism of such great powers as Russia, Germany, Austria-Hungary, England, and France, but also against the revolts of the non-Muslim communities triggered by such ideals as liberty, equality, and justice. In order to keep Turks out of Balkans, the Great Powers put the “Eastern Question” forward, and yet they had a disagreement about how to solve that question. England and France demanded strict adherence to the Reform Edict, while Russia demanded autonomy for the minorities. Influenced by Mithat Pasha, Murad V adopted a policy in favor of England, and granted a General Amnesty to end the revolts. Due to the military and financial support to the insurgents by the Great Powers, the uprising in Balkans could not be prevented even by the General Amnesty. Both some events having occurred during his ascending to the throne and Sultan Abdulaziz’s sudden death made Murad V lose his mind. As a result, he was deposed after 93 days of rule with a medical report by the Viennese Dr. Leidersdorf, and Abdulhamid II succeeded him.			
Key words: Ottoman Empire, Sultan Abdulaziz, Murad V, Mithat Pasha, Ottoman Constitution			

GİRİŞ

19.Yüzyılda Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını idame ettirmek için tedbir olarak gördüğü Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilan etmişti. Köhneleşmiş kurumlarını reforme etme, gücünü yitiren orduyu ayağa kaldırma, bozulan ekonomiyi düzeltme gibi temel kaygılar içinde olan Osmanlı Devleti'nde rejim tartışmaları da ortaya çıkmıştı. Mutlak monarşiden meşrutiyet yönetimine geçişin hararetle tartışıldığı yıllarda V. Murad, şehzâdeliğini ve kısa saltanat devresini yaşadı. Batılılaşmayı sağlamak için hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı kritik bir zamanda dünyaya gelen V. Murad, devrin fikir akımlarından ve Avrupa'da ortaya çıkan meşrutiyet yönetimlerinden şehzâdeliğinde aldığı tahsil ve terbiyeden dolayı etkilenmişti. V. Murad, devrin ileri gelen hocalarından Arapça kitabet, divan edebiyatı, Türkçe derslerinin yanında Fransızca, piyano ve Batı müziği gibi derslerde aldı. Amcası Abdülaziz tahta çıkınca veliahd ilan edilen V. Murad, Sultan Abdülaziz'in 1861'de Mısır ve 1863'de Avrupa seyahatlerine katıldı. Seyahat sırasında davranışları, akıcı Fransızca konuşması ile V. Murad, Avrupalı liderlerin dikkatini ve takdirini topladı. Bu ilgiden rahatsız olan Sultan Abdülaziz seyahat esnasında onu geri göndermek istemişse de Ali ve Fuad Paşaların araya girmesiyle bu isteğinden vazgeçti. Sultan Abdülaziz, seyahat dönüşünde onu göz hapsine almak için Kadıköy'deki Kurbağalıdere Köşkü'ne yerleştirdi. V. Murad köşkte her ne kadar denetim altında olsada meşrutiyet, demokrasi, hürriyet konularında sohbet etmek ve bu düşüncelerini geliştirmek için hem fikir olduğu Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlı üyeleriyle gizliden gizliye görüşüyordu. Köşkte toplantılar dışında kalan vaktini de kitap okuyarak geçiriyordu.

Sultan Abdülaziz'in mutlakıyet idaresinden memnun olmayan muhalif grup V. Murad'ın etrafında toplanmaya başladı. Sultan Abdülaziz, V. Murad'ın muhalif grup ile görüştüğünden haberdar olunca kısıtlamalar getirdi. Veliahdın köşkteki esaret hayatına tanıklık eden özel doktoru Kapoleon Efendi devreye girerek aydınlarla fikir alışverişine aracılık etti. Aynı zamanda mason olan Kapoleon Efendi, veliahdın mason düşüncelerinin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi mason kişilerle irtibat halinde bulunmasına da aracılık etmiştir. Muhalif grubun liderliğini yapan Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine V. Murad'ı çıkarmak için Avrupalı büyük devletlerle iş birliği yaptı. Bu dönem de Sultan Abdülaziz Rus yanlısı bir politika izliyordu. Bu yakınlaşmadan memnun olmayan İngiltere ise bu dostluğu bozmak için muhalif grup ile yakınlaşma siyasetini

başlattı. O sırada İngiltere'nin İstanbul'da ki elçisi Sir Henry Elliot geleceğin iktidar kadrosu ile dost olmayı başarabildi. V. Murad'ın, Avrupa Seyahati sırasında aynı zamanda mason olan İngiltere'nin Gal Prensi VII. Edward ile tanışıp samimi olması ve bu samimiyetini mason olmasına kadar götürmesi Sir Henry Elliot ile sağlam dostluk kurmasında mihenk taşı olmuştur.

İçerde bu olaylar gerçekleşirken dış siyasette de bazı problemler yaşanmaktaydı. Başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin milliyetçilik akımını Osmanlı Devleti'ni parçalamak için kullanmaları devleti dağılma dönemine girdirmiştir. Nitelikli devlet adamı eksikliğinden Osmanlı son dönem siyasi hayatında yaşanan bu sorunlara çözüm bulunamamıştır. Bu dönemde görev yapan devlet adamlarının siyasi geçmişlerine bakıldığında birçok defa görevlerinden azledilerek daha sonra tekrar farklı pozisyonlarda göreve getirildikleri görülmektedir. İçte ve dışta çalkantılı bir siyasi çıkmazın yaşandığı bir dönemde kötü gidişatı düzeltmek için tek çareyi meşrutiyet yönetimi olarak gören Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi devlet adamları Sultan Abdülaziz'in hal'ini V. Murad'ın tahta geçmesini istediler. V. Murad'dan Kanun-ı Esasi sözünü de alan Mithat Paşa taht değişikliğinin olması için kadrosunu oluşturmaya başladı. Sultan Abdülaziz'in yönetiminden hoşnut olmayan ve şahsi kırgınlığı olan devlet adamları Mithat Paşa'nın kadrosuna dahil oldu. Mithat Paşa'nın liderliğini çektiği ve tarihe "Erkân-ı Erbaa" olarak geçen diğer adıyla hal' kadrosu iş başına getirildi. Bu kadro kendi gücü ile sınırlı kalmamış zamanla İngiltere gibi büyük devletlerde dahil olmuştur. Nihayet beklenen taht değişikliği yabancı ve yerli basın kaynaklarından da anlaşıldığı üzere İngiltere'nin desteğiyle 30 Mayıs 1876'da gerçekleşti.

Lakin V. Murad'ın cülûsu, beklenilenin aksine sorunların bitişi değil adeta başlangıcı oldu. V. Murad'ın köşkte düzenlediği toplantılarda alkol alması zamanla onu bağımlı hale getirmiştir. Bir taraftan veliahdlık döneminden itibaren alkol düşkünlüğünün artması diğer taraftan tahta çıkış aşamasında yaşadığı olaylar ve maruz kaldığı şiddetli heyecanın etkisiyle zamanla akıl sağlığını kaybetti. V. Murad'ı iyileştirmek için yerli ve yabancı doktorların uyguladığı yanlış tedaviler durumunu daha da vahim hale getirdiğinden bir netice alınamadı. Akıl sağlığını kaybettiği heyet raporu ile onaylanınca şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin fetvasıyla cülûsundan 93 gün sonra tahttan indirildi. V. Murad'ın yerine padişah ilan edilen II. Abdülhamit eski padişahı Çırağan Sarayı'na gönderdi. V. Murad burada ölümüne kadar mahpus bir hayat sürdü. Çırağan'daki inziva günlerinde kendisine duyulan sevgi ve sempatinin bir tezahürü olarak üç defa kaçırılarak

yeniden tahta çıkarılmak istendi. Zira bunların hiçbirinden netice alınamadı. 1904'te Çırağan Sarayı'nda şeker hastalığından vefat eden V. Murad, validesinin Yeni Camii Türbesinde ki kabri yanına defnedildi.

Çalışmanın Konusu

“V. Murad ve 93 Günlük Saltanatı” konulu bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden ilki “ Sultan V. Murad’ın Hayatı ve Şehzâdeliği” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm V. Murad’ın doğumu, ailesi ve şehzâdelik dönemi ile başlamaktadır. Şehzâdelik döneminde Sultan Abdülaziz ile birlikte katıldığı Mısır ve Avrupa seyahatleri ele alınmakta ve bu seyahatlerin V. Murad’a katkıları anlatılmıştır. Bu başlıktan sonra V. Murad’ın Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisine yer verilmiştir. Bu başlık altında V. Murad’ın Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi ileri gelen Yeni Osmanlı ile ilişkileri ayrı ayrı ele alınmıştır. Birinci bölümün ikinci başlığı Sultan Abdülaziz dönemi siyasi olaylarıdır. Sultan Abdülaziz’in padişahlık dönemi V. Murad’ın şehzâdelik dönemine tekabül ettiğinden şahit olduğu olaylar genç şehzadenin hem devlet adamlığı yönünün hemde siyasi yönünün gelişmesinde bir nevi okul gibi olmuştur. Birinci bölüm Bosna-Hersek, Eflâk- Boğdan, Sırp- Karadağ, Girit, Bulgar ve Selanik olayları ile son bulmaktadır

“ Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi ve V. Murad’ın Tahta Çıkması” başlıklı ikinci bölümde Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi olayında yer alan isimler incelenmekte ve bu isimlerin sebep olduğu medrese talebeleri olayı anlatılmaktadır. Tarihe Talebe-i Ulûm olarak geçen bu olayın sonucunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilmekte ve V. Murad tahta çıkarılmaktadır. Mithat Paşa tarafından Meşrutiyeti ve Kanun-ı Esasi’yi ilan etme sözü ile tahta çıkarılan V. Murad’ın cülûsu hem yerel basında hemde yabancı basında büyük yankı uyandırmıştır. V. Murad’ın tahta çıkışının dördüncü günü Sultan Abdülaziz’in şaibeli ölümü vuku bulmuş ve bu elim olay genç padişahın ruhunda derin yaralar açmıştır. V. Murad gibi Sultan Abdülaziz’in kayınbiraderi Çerkes Hasan üzerinde de derin etkiler bıraktığından Çerkes Hasan hem eniştesinin hemde Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa gibi devlet adamları ile olan şahsi kininin intikamını almak için tarihe Çerkes Hasan Vakası olarak geçen suikast plânını hazırlamıştır. Bu olayda Hüseyin Avni Paşa öldürülürken Mithat Paşa son anda hayatını kurtarmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü “V. Murad’ın Saltanatı Boyunca Ortaya Çıkan Siyasal Gelişmeler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde siyasal olaylar iç ve dış siyasi olaylar başlığı ile ayrı ayrı anlatılmıştır. İç siyasi olaylardan ilki olan anayasa meselesi ele alınmıştır. V. Murad tahta çıkmadan önce Kanun-ı Esasi sözü verdiğinden tahta çıkar çıkmaz Mithat Paşa tarafından anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Fakat V. Murad’ı tahta çıkar çıkmaz devlet adamları arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktığı gibi V. Murad’da sözünü tutmamıştır. Bu yüzden ne Kanun-ı Esasi ne de meşrutiyet ilan edilememiştir. İç siyasi olayların ikinci başlığında V. Murad’ın borçları ele alınmıştır. Gerek şehzadeligi döneminde kendisinin ve annesi Şevki-Efsâr Sultan’ın müsrifliğe varan harcamaları V. Murad’ın tahta geçmesinden sonrada devam ettiğinden devletin ekonomik yönden zayıfına sebep olmuştur. V. Murad başta özel sarrafı Hristaki Efendi olmak üzere dönemin ileri gelen bankerlerinden yüksek faizle bor almış ve bu borçlar senet karşılığında alındığından tahttan indirildikten sonra devletin başına büyük sorunlar açmıştır. İç gelişmelerin son konusu da V. Murad’ın mason olmasıdır. V. Murad daha veliahdlığı döneminde Namık Kemal, özel doktoru Mehmet Emin Paşa gibi aydınlar vasıtasıyla mason olması konusunda eğitilmiştir. Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati sırasında tanıştığı İngiltere’nin Gal Prensi VII. Edward ile tanışıp dost olması mason olması yolunda atılan ikinci adım olmuştur. İlk önce Namık Kemal Proodos Locası’na üye olmuş daha sonrada V. Murad’ın bu locaya üye olmasını sağlamıştır. İç gelişmelerden sonra V. Murad dönemindeki dış siyasi olaylar anlatılmıştır. Dış siyasi olaylar Bulgar İsyanı, Hersek İsyanı, Sırp ve Karadağ İsyanı olarak ayrı ayrı başlıklarda anlatılmıştır. Fakat bu olaylarda Mithat Paşa’nın etkisiyle İngiltere yanlısı siyaset izlendiğinden Osmanlı Devleti’nin çıkarlarından ziyade İngiltere’nin çıkarları ön plânda olmuştur. Bu yüzden isyanların bastırılmasında daha çok gayrimüslim halkın dolayısıyla da İngiltere’nin menfaati ön plânda olduğundan alınan tedbirler isyanın bastırılmasından ziyade daha da artırılmasına sebep olmuştur. Dış gelişmelerden sonra V. Murad’ın tahttan indirilmesine sebep olan hastalığı konusu ele alınmıştır. Hastalığı heyet raporu ile tescillenince tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit çıkarılmıştır. V. Murad’da ailesiyle birlikte Çırağan Sarayına gönderilmiş ve hemen akabinde annesi Şevki- Efsâr Sultan’ın çabalarıyla yeniden tahta çıkarma teşebbüsleri olmuştur. Bu teşebbüslerden ilki İngiltere ve Rus elçilerinin desteğiyle Rusya’ya ait bir gemi ile Avrupa’ya götürülecek orada tedavi edildikten sonra Osmanlı Devleti’ne getirilip yeniden tahta çıkarılacaktı. İkincisi Ali Suavi’nin V. Murad’ı Çırağan Sarayı’ndan kaçırma teşebbüsüdür. Üçüncüsü de Cleanthi ve Aziz Bey adı verilen masonik cemiyetin çabaları ile yeniden tahta çıkarma

teşebbüsü olmuş fakat her üç girişimde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üçüncü bölümün son konusuda V. Murad'ın ölümü başlığıdır. Bu başlıkta V. Murad'ın Çırağan Sarayı'nda ki hayatı ve şeker hastalığı yüzünden vefatı anlatılmıştır.

Çalışmanın Amacı

V. Murad ve 93 günlük saltanatı kısa bir süreç olması bakımından tez konusu olarak hiç düşünülmemiş bu yüzden dönem ile ilgili araştırma eserlerinde karşımıza sınırlı bilgiler çıkmaktadır. Çalışılmamış bir alan olduğundan kaynak olarak bu dönemde kaleme alınmış kitaplar, biyografik eserler, hatıratlar, arşiv belgeleri, iç ve dış basındaki gazete haberlerinden istifade edilmiştir. 1876 taht değişikliği, siyasi olaylar, meşrutiyet çalışmaları sansasyonel bir haber olduğundan kaynaklarda, iç ve dış basında farklı ifadeler, yorumlar ve iddialarla ele alınmıştır. Bu çalışma ile bu bilgiler bir araya getirilerek tarihi karakterlerin ve olayların bütünüyle anlaşılmasını sağlamak çalışmanın esas gayesi olmuştur. Çalışmamızın ana karakteri olan V. Murad ile ilgili çok fazla bilgiye sahip olunmaması çalışmanın bir bütün halinde alınmasını gerektirmiştir. V. Murad ve 93 günlük saltanatı ile ilgili yapılan bu çalışma, dönemle alakalı yapılacak araştırma ve çalışmalara yol açacağı ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Önemi

V. Murad ve 93 günlük saltanatı ile ilgili bilgiler araştırma eserlerinde sadece satır aralarında bir geçiş bilgisi olarak verildiğinden bütüncül bir bilgiye ulaşmak nerdeyse imkânsızdır. Gerek arşiv belgelerindeki kısıtlı bilgilerden gerekse yerli ve yabancı basın haberlerinden V. Murad'ın, Yeni Osmanlılar ile ilişkisinin daha şehzâdelik döneminde başladığını öğreniyoruz. Bu bilgilerden yola çıkarak şehzâdeyi meşrutiyet yönetimi hakkında ve mason olması konusunda yönlendirdikleri ve bilinçlendirdikleri anlaşılmaktadır. Yeni Osmanlılar, V. Murad'ı meşrutiyet konusunda yetiştirmişler fakat meşrutiyet yönetimini Osmanlı Devleti'ne gelmesinde Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa ve Hasan Hayrullah Efendi adı verilen Erkan-ı Erbaa kadrosu etkili olmuştur. Tarihi sürece yön veren bu karakterler hakkında maksatlı ve abartılı ifadelerin bulunması olayların sadece karakterler üzerinden anlaşılamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmış bu yüzden iç ve dış siyasi olaylar ile ilgili bilgilerin ayrıntılı ve bütüncül bir şekilde ele alınmasının gerekliliğini göstermiştir. V. Murad, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi devlet adamları karşısında bir Kanuni Sultan Süleyman bir Yavuz Sultan Selim

gibi güçlü bir karakter olmadığından tarihi süreç içinde içte ve dışta meydana gelen siyasi olaylara yön veremediği anlaşılmıştır. Bu çalışma ile V. Murad'ı hem bir karakter hem de tarihi bir kişilik olarak tanımanın yanında döneminde ki iç ve dış siyasi olayları ayrıntıları ile birlikte ele alarak yakınçağ tarihindeki bilgi eksikliği tamamlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma yöntem olarak geniş bir literatür taramasının arşiv kaynakları ile sınanması ve dönemin olaylarının kronolojik olarak anlatılmasına dayanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin konuyla ilgili katalogları taranmış; Osmanlı Türkçesiyle ve Fransızca yazılmış arşiv belgelerine ulaşılmış transkrip edilerek bunlardan istifade edilmiştir. Yine dönem ile ilgili İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı bölümünde konuyla ilgili eserlere ulaşılmıştır. Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ki belgeler gerekse İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserler transkrip edilirken olayların dokusu bozulmadan çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca V. Murad ile ilgili Fransızca olarak yazılmış bir eserde Türkçe'ye çevrilerek kullanılmıştır. Belgelerin yetersiz kaldığı durumlarda dönemin yerli ve yabancı basınına müracaat edildi ve önemli boşluklar basın kaynaklı haberler takip edilerek dolduruldu. Bu amaçla İstanbul Büyükşehir Belediyesi süreli yayınlarından, Sakarya Üniversitesi'nin online veri tabanları kataloğunda bulunan ProQuest Historical Newspapers vasıtasıyla Amerikan gazetelerinden ve The Times gibi İngiliz gazetelerinden istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra dönem ile ilgili makaleler, araştırma eserleri taranmış; ilgili kısımlarından istifade edilmiştir. Taht değişikliğini konu alan dönemin edebi eserleri ve günümüz medyasına yansımalarına da çalışmanın daha net anlaşılabilmesi için yer verilmiştir.

BÖLÜM 1: SULTAN V. MURAD'IN HAYATI VE ŞEHZÂDELİĞİ

1.1. Doğumu ve Ailesi

17. Yüzyılın ikinci yarısında 21 Eylül 1840 tarihinde İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda Tanzimat Dönemi'nin ilk şehzâdesi olarak dünyaya geldi.¹ Asıl adı Mehmed mahlası Murad olup babası Abdülmecid annesi Şevki-Efsâr Kadın Efendi'dir.² Sultan Abdülmecid'in ilk şehzâdesi olarak dünyaya gelişi babasını çok sevindirdiğinden doğumunun ertesi günü hazırlanan bir Hattı-ı Hümayun ile önce Bab-ı Âli'ye bildirildi ve daha sonra da halka ilan edildi.³ Şair Zühdü'nün V. Murad'ın doğumu vesilesiyle yazmış olduğu şiirde Sultan Abdülmecid'in, Murad adını vermekle gelecekte devletin istikbali olacağı iyi niyetlerini açıkça vurgulamaktadır.⁴

Chicago Daily Tribune gazetesinde Çerkes asıllı bir kadından dünyaya gelen V. Murad'ın babasına benzediğini fakat onun kadar nazik biri olmadığı ifadesini kullanıldıktan sonra fiziksel özelliklerine geçerek yüzünün bir Asyalıdan çok Avrupalıya benzediğini, sesinin gür ve keskin olduğunu, cesur, biraz fantastik ama yakışıklı birisi olduğu yorumunu yapmıştır. V. Murad ile ilgili at yarışlarına ilgi duyduğundan ve çok iyi bir binici

¹ Hüseyin Hıfzı, *Sultan-ı Murad-ı Hâmis ve sebebi Hal'i*, Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, 1340, 1. ; Cevdet Küçük, "Murad V", *DİA* (İstanbul: TDV, 2006), 31: 183. ; Ahmet Cevdet Paşa da *Tezâkir*'de Murad Efendi'nin doğumunu "256 senesi Receb'in yirmi beşinde tevellüd etmiştir" şeklinde yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun (Ankara: TTK Yay., 1991), 144; Ahmed Sâib ise "*Selâtin ve Hânedân-ı Osmanîye içinde fezâil ve kemâlât-ı insaniyye ile pîraste olan ve o nisbette dahi mesâib-i duhrun en bed-terine uğramış bulunan bedbaht Sultan Murad-ı nâmurad malûm olduğu üzere 1256 senesi Eylül'ünün yirmi birinde tevellüd etmiştir*" şeklinde doğum tarihini verir. Ahmed Sâib, *Târih-i Sultân Murad-ı Hâmis*, Hindiye Matbaası, Kahire 1326, 7.

² Literatüre "Şevkefzâ" Kadın Efendi olarak girmişse de mühründen yola çıkılarak isminin doğrusunun "Şevki-Efsâr" olduğu anlaşılmıştır. Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, (İstanbul: Timaş Yay., 2017), 374. ; Arzu Terzi, *Abdülaziz-V. Murad- Abdülhamid Sarayda İktidar Mücadelesi Saray Mücevher İktidar II. Abdülhamid'in bin bir zorlukla Paris'ten İstanbul'a getirttiği mücevherlerin sonu ne oldu?* (İstanbul: Timaş Yay., 2011), 35. Şevki-Efsâr Kadın Efendi, Sultan Abdülmecid'in ikinci kadınıdır. II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadın Efendi'nin 1852'de vefat etmesiyle Kadın Efendi payesine yükseldi. Sultan Abdülaziz'in padişah olmasından sonra Pertevniyal Valide Sultan ile iyi geçinemedi. Hırslı olarak bilinen Şevki-Efsâr Kadın Efendi, veliahd olan oğlunun tahta çıkması için Sultan Abdülaziz ve Valide Sultan aleyhinde entrikalar çevirdi. V. Murad tahta çıkınca annesi Şevki-Efsâr Kadın Efendi'nin etkisinde kalarak sarayda mücevher yağmasına sebep oldu. 93 günlük saltanatından sonra tahtta indirilen V. Murad, annesi ile birlikte Çırağan Sarayı'na hapsedildi. Çırağan Sarayı'n da hırslını dizginleyemeyen Şevki- Efsâr, V. Murad'ı yeniden padişah yapabilmek için işbirlikçileri ile Bizans oyunları içerisine girdi ise de başarılı olamadı. Geri kalan ömrünü mahpus bir şekilde geçirmek zorunda kalan Şevki-Efsâr Kadın Efendi, 17 Eylül 1889'da vefat edince Yeni Camii'deki türbesine defnedildi. M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (Ankara: TTK Yay., 2001), 141-142.

³ Vahid Çabuk, "Sultan V. Murad" *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Emre Yay., 2002), 9: 31.

⁴ Bkz.BOA, A. TŞF, 1/2-1.

olduğundan bahsederken bir anda olumsuz bir ifadeye geçerek solgun bir yüzünün olduğunu, neşeli halleri dışında durgun olmasını da sağlıksız olmasına bağlamıştır.⁵

Sultan Abdülmecid kendisinden sonra Şehzâde Murad Efendi'nin tahta geçmesini istediğinden üzerine titriyor ve yapılan resmî törenlerde Avrupaî tarzdaki kıyafetleriyle yanında tutuyordu. Nitekimde Şehzâde Murad bu görseiliği ile Avrupalı devlet adamlarının sempatisini kazanmıştır.⁶

1.2. Şehzâdeliği

Abdülaziz ve V. Murad'ın arası daha şehzâdelikleri döneminde yaşanan birtakım olaylardan dolayı açılmaya başlamıştı. Soğukluğun girmesine sebep olan olaylardan bir tanesi Sultan Abdülmecid'in müsrifliğinden şikâyet eden bir grup devlet adamı Şehzâde Abdülaziz'in etrafında toplanırken sefahat içinde hayatlarının devam etmesini isteyen diğer grup da V. Murad'ın etrafında toplanmaya başladı. Bu gruplaşma Veliahd Abdülaziz ile Şehzâde Murad'ın arasına soğukluk girmesine sebep oldu. Murad Efendi'nin annesinin bazı büyükelçilere müracaat ederek oğlunu padişah yapmak için destek istediği dedikodusunun yayılması hem Abdülaziz'i hem de annesini rahatsız etmiştir.⁷ Diğer bir olay da Sultan Abdülmecid kardeşi Abdülaziz'in yerine oğlunu veliahd ilan etmek istemiş ama muvaffak olamamıştı. *Opinione Nazionale*'de çalışan bir muhabir Sultan Abdülmecid ile ilgili tespitlerinden bahsederken yorum yapmaktan ziyade onun gerçek niyetini ifade etmekteydi. Sultan Abdülmecid, kardeşi Abdülaziz'in kendi çocuklarından önce tahta çıkacağını bildiğinden onu boğdurmak yerine nazik bir yaklaşım sergilediğini çünkü onun da V. Murad'a bu şekilde davranacağını umduğundan bahsetmiştir. Sultan Abdülmecid'in İngiliz bakan Lord Stratford Canning'e, "*Kardeşim Abdülaziz'e, kendi çocuğum gibi davranıyorum ancak o benden uzak duruyor. Ona güzel bir gemi verdim o, bu gemiyi benden uzaklaşmak için kullanıyor. Ben öldüğümde Murad'a çok yazık olacak. Avrupa'daki dostlarınıza onu korumalarını rica edin*" şeklinde bir ricada bulunduğundan bahsedilmektedir.⁸

Abdülaziz ile V. Murad'ın arasının bozulmasına sebep olan diğer bir olay da Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatleri esnasında Murad Efendi'nin eğitimi ve mizacı

⁵ Chicago Daily Tribune, 26 Haziran 1876.

⁶ Necdet Sakaoğlu, "Murad 5", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay. , 2008),2:247.

⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 134-136.

⁸ Chicago Daily Tribune, 26 Haziran 1876.

dolayısıyla Avrupalı hükümdarların ve siyasi çevrelerinin odağı olmasıydı. Murad Efendi'nin gördüğü bu ilgiden rahatsızlık duyan Sultan Abdülaziz rivayete göre veliahdı İstanbul'a göndermek istemiş zira Fuad Paşa'nın araya girmesiyle bu fikrinden vazgeçirilmiştir.⁹

1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatıyla Abdülaziz tahta geçti. Murad Efendi en büyük şehzâde olarak veliahd ilan edildi. Sultan Abdülaziz, biat töreninden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda huzuruna çağırdığı şehzâdelere “Size bir veçhile sıkıntı çektiğim. Pederinizin zamanında ben nasıl gezdim ise siz de öylece padişah-zâdeliğe yakışacak surette gezmelisiniz...” dedi. Ayrıca Murad Efendi'ye hitaben “Benden sonra tahta sen geçeceksin, çalışıp kesb-i terbiye ve malumat etmelisin...” diyerek oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi de onlara emanet etti. Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan sonra Kadıköy Kurbağalıdere'de ki kendine ait çiftliği ve içindeki köşkü Veliahd Murad ve Abdülhamit Efendi'ye tahsis ettiği gibi kendi vapurunu da Veliahd Efendi'ye hediye etti.¹⁰ Sultan Abdülaziz'in Kurbağalıdere Köşkü'nü Veliahd Murad Efendi'ye tahsis etmesinin asıl sebebinin İstanbul'dan ve devlet erkânından uzak tutmak istemesi olduğu iddia edilmektedir. Murad Efendi, 15 yıllık veliahdlık döneminin kış soğuklarını atlatabilmek için nadiren Dolmabahçe Sarayı'nda diğer zamanlar kendisine tahsis edilen Kurbağalıdere Köşkü'nde vaktini geçirdi.¹¹ V. Murad Kurbağalıdere'de ki vaktinin çoğunu Beyoğlu kitapçıları vasıtasıyla Avrupa'dan getirttiği Fransızca eserleri okuyarak geçirdi.¹² Bu okumalar sayesinde edebiyat, fen, siyaset, felsefe konularında bilgi edinerek kendini geliştirmiş bu yüzden müslim ve gayrimüslim halk tarafından saygı ve hürmetle anılmaya başlanmıştı. V. Murad'ın batı tarzında okuduğu kitaplar yaşam tarzına da yansdığından yatak odası ve kütüphanesini Avrupalı usule göre tanzim ettirdi.¹³

Sultan Abdülaziz saltanatı boyunca yaşanan bazı olumsuz gelişmeler ve kulağına gelen duyumlar nedeniyle şehzâdelik dönemlerinde ki soğukluğun seviyesi artarak veliahdı sevmez hâle gelmesine sebep olmuştu.¹⁴

⁹ Kerem Turğut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 8.

¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 146.

¹¹ Turğut *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 11.

¹² Chicago Daily Tribune, 26 Haziran 1876.

¹³ Haluk Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hususi, Siyasi Hayatı, Devri ve Ölümü*, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1949), 51, 52.

¹⁴ Turğut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 11.

Veliahd Murad Efendi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bütün milletleri Osmanlı milleti adı altında birleştirmek ve bu milletlere eşit haklar verilmesini istiyordu. Sultan Abdülaziz veliahdlık döneminde meşrutiyet ve hürriyet taraftarı iken sultan olup tahta geçince meşrutiyet ve hürriyet taraftarlığını bırakıp koyu mutlakiyet yönetimine geçmesi meşrutiyet ve hürriyet taraftarının Veliahd Murad Efendi'nin etrafında toplanmasına sebep oldu.¹⁵

1.2.1. Eğitimi

Şehzâde Murad'ın Osmanlı hanedanları arasında en güzel yüzlü çocuk olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra keskin bir zekâyâ da sahip olması Sultan Abdülmecid'in dikkatini çekmiş bu yüzden tahsil ve terbiyesine önem vermiştir. Şehzâde Murad tahsil çağına gelince ulemâdan Ferid Efendi ile Gerdankıran Ömer Efendi'den ilk tahsil ve terbiye derslerini aldı.¹⁶ Arapça öğrenmiş ve divan edebiyatına merak sarmıştır.¹⁷ Hatta nesriyle nazımının kuvvetini dönemin en önemli âlimlerinden Gerdan Kıran Ömer Efendi'ye borçlu olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸ Bu iki hocadan on yaşına kadar ders aldıktan sonra tahsil derecesinin yükseltilmesi icap etmişti ve alaturka terbiye usullerinin yanında alafranga usulleri de öğrenmesi için eğitim verilmişti.¹⁹ Arap lisanını öğretmek için Şeyh Hafız Efendi, matematik dersleri için de Mustafa Saffet Bey tayin edilmişti. Sultan Abdülmecid batı medeniyetinin tahsil ve terbiye usullerine göre Avrupalı bir prens gibi yetiştirildiğinden batı musikisine, edebiyatına ve yaşayış tarzına da hayranlığı vardı. Bu sebepten Sultan Abdülmecid, Şehzâde Murad'ın batı medeniyetinin icaplarına göre yetiştirilmesine önem vermiş ve on dört yaşına gelince de Fransızca öğrenmesi için evvela sadrazam Ethem Paşa'dan sonra da Kemal Paşa ile Fransız Mösyö Gardet'ten dersler aldırılmıştır. Fakat fazla pratik yapmadığı için Fransızca'yı iyi konuşamadığından bahsedilmektedir.²⁰ Şehzâde Murad'a verilen terbiye ve tahsil bu kadarıyla da kalmayıp Avrupa prenslerinde olduğu gibi fen ve musikiden de dersler verildi. Şehzâde Murad, fen ve mimariye de meraklı olduğundan dolayı Kurbağalıdere 'de ki münzevi hayatını sevdiği bilinmektedir, fen mimarıyla da mütalaa

¹⁵ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 10.

¹⁶ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 7, 8.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yay. , 1983), 7: 352.

¹⁸ İsmâil Hâmi Danişmend, "Beşinci Murad", *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yay. , 1972), 4: 265.

¹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 352.

²⁰ Danişmend, "Beşinci Murad", 4: 265.

ederek vaktini değerlendirmek istemekteydi. Hatta o kadar meraklı ve istekliymiş ki “ben, hanedan-ı Osmaniye’ye mensup olmasam mutlaka fen mimarı olurum”²¹ ibaresi notlarında okunmuştur. Matematik ve geometriyi çok sevdiği gibi musikiye de çok istekli idi. Musikiye yatkın olduğunu kısa zamanda en müşkül parçaları ve hatta Türkçe bazı güfteleri düzenleyip şarkı olarak bestelemesiyle usulde de kabiliyetini gösterdi. Guatelli Paşa, Donizetti Paşa ve Augusto Lombardi gibi İtalyan hocalardan aldığı solfej ve piyano dersleri sayesinde batı müziğine ilgi duymuş ve bu ilgisi yaptığı bestelerine yansımıştır.²² İtalyan hocalardan aldığı bu piyano dersleriyle musiki alanında ilerleme kaydetmiş ve kendi kendine birçok şarkı bestelemiştir. A3 boyutunda ki 1134 sayfalık solo piyano eserleri günümüze kadar gelebilen alafranga besteleridir. Bestelerinin çoğunu tahtan indirildikten sonra bestelediği için bazı satırlarında hüznü, melankolik müzikler görülmektedir. Şehzâde Murad’ın Viyana Valsi, İtalyan Operası ve İspanyol parçalarında batı musikisinden, marşlarında ise bilhassa alaturkadan ilham aldığı görülmektedir. Diğer taraftan ilk kez bir Türk halk müziği eserini piyano ile çok seslendiren ilk besteci padişahın V. Murad olduğu yaptığı albümlerden anlaşılmıştır.²³ Cemal Reşit Rey’in, Cumhuriyetin ilk yıllarında V. Murad’ın Aydın havası bestesini Sarı Zeybek olarak armonize edip çok sesli hale getirdiği görülür.²⁴ Leyla Saz, V. Murad’ın iyi derece piyano ile birlikte flüt ve alaturka kemençe ile uğraştığını bildirmektedir.²⁵

1.2.2. Mısır Seyahati

Mısır ile ilgili meseleleri yerinde görüp incelemek için Fuad Paşa’nın teşvikiyle Mısır Seyahatine çıkan Sultan Abdülaziz Veliahd Murad Efendi’yi, Mehmet Reşad’ı ve Abdülhamid’i de maiyetine aldı.²⁶ Bu seyahatin en dikkate değer tarafı Yavuz Sultan Selim’den 346 yıl sonra ilk kez bir Osmanlı Padişahının Mısır’ı ziyaret etmesidir.²⁷ Diğer bir dikkat çeken tarafı da Sultan Abdülaziz’in Fransa ve İngiltere’ye Mısır’ın aslında bir Osmanlı toprağı ve Mısır valisinin de imparatorluk tarafından atanan bir devlet görevlisi

²¹ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 10.

²² Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 8,9.

²³ Kevser Tuğyan yıldız, *Bestekâr Osmanlı Padişahları ve Dönemlerinin Mûsikî Anlayışı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007), 90.

²⁴ Yıldız, *Bestekâr Osmanlı Padişahları ve Dönemlerinin Musiki Anlayışı*, 91.

²⁵ Gözde Çolakoğlu Sarı, “Osmanlı-Türk Müziği’nde Padişahların İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/35 (Aralık 2014): 62.

²⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 40.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’rûzât)*, haz.Yusuf Halaçolu, (İstanbul: Bab-ı Âli Kültür Yay. , 2017), 74.

olduğu mesajının verilmesiydi.²⁸ Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Fuad Paşa İsmail Paşa'nın hediye ettiği *Feyz-i Cihad* vapuruna şehzâdeleri Yusuf İzzeddin ve Mahmut Celaleddin'i, Veliahd Murad, Abdülhamit, Mehmed Reşad Efendileri maiyetine alarak seyahat rotası olan Mısır'a doğru yola çıkar.²⁹ Sultan Abdülaziz ve maiyeti 7 Nisan'da İskenderiye limanında büyük bir coşkuyla karşılanır. Sultan Abdülaziz, bu gösterişli törende İsmail Paşa'nın otoritesini ve itibarını zedeleyecek söz ve davranışlarda bulunmaz. Sultan Abdülaziz "ben burada Mısır Valisi'nin misafiriyim öyle de kalacağım" diyerek mevcut fermanı devam ettireceğini ifade etmiş oldu.³⁰ Sultan Abdülaziz ve Fuad Paşa İsmail Paşa'ya ait olan *Seyyah-ı Bahr* firkateyniyle, şehzâdeleri Yusuf İzzeddin ve Mahmut Celaleddin ile birlikte Veliahd Murad, Abdülhamit, Mehmed Reşad Efendiler de ayrı bir kayıkla İskenderiye'de ki İncir Sarayı'na doğru hareket ederler. Sultan Abdülaziz Mısır'da kaldığı süre boyunca gayet cömert davranır. 17 Nisan'da *Feyz-i Cihad* vapuruyla Mısır'dan ayrılan Sultan Abdülaziz 30 Nisan'da İstanbul'a döndüğünde "Padişahım Çok Yaşa" nidalarıyla büyük bir coşku içerisinde karşılandı 1871 tarihinde karar yetkisinin Bâb-ı Âli'den saraya kaymasıyla Sultan Abdülaziz, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın girişimlerini örnek alarak oğlu Yusuf İzzeddin'i tahta çıkarma girişimlerinde bulunmuş fakat Murad Efendi'nin müdahalesiyle başarısız olmuştur.³¹

1.2.3. Avrupa Seyahati

Sultan Abdülaziz, Osmanlı Devleti'nin tanıtımını yapmak ve siyasi ilişkileri yeniden düzenlemek için Avrupa seyahatine çıkmak istedi. Avrupa Seyahati süresince edineceği yeni fikirlerin yapmak istediği ıslahatları hızlandıracaklarını düşünmekteydi.³² Sultan Abdülaziz, seyahat fikrini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nde ki elçiler aracılığı ile resmi davet yazışmalarında bulundu. İlk resmi davet yazısını Fransız Elçisi M. Boureé ile Fransa İmparatoru III. Napolyon'a yazıldı. III. Napolyon'un Sultan Abdülaziz'i 30

²⁸Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 263.

²⁹ BOA, HR. SFR. 3-76/7; The Times, 4 Nisan 1863; Tasvir-i Efkâr, no:81, 16 Şevval 1279.

³⁰ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yay. , 2014) 12: 769.

³¹ Ali Akyıldız, "Osmanlı Saltanat Veraseti Usûlünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliahd Yapma Çabaları," *Deutsch-Türkische Begegnungen- Türk Alman Tesadüfleri Festschrift Für Kemal Beydilli-Kemal Beydilli'ye Armağan*, haz. Hedda Riendl-Kiel, Seyfi Kenan, (Berlin: Bonner Islamstudien-Verlag, 2013), 514-515.

³² Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 12: 770.

Haziran 1867 tarihindeki Paris Uluslararası Sanayi Sergisi'ne daveti üzerine seyahat hazırlıklarına başlandı.³³

Seyahat hazırlıkları esnasında padişahı meşgul eden ve çözümü ile seyahatin gerçekleşmesinin önünü açan en önemli konulardan birisi Sultan Abdülaziz'in yokluğunda payitahta kimin vekâlet edeceği özellikle Veliahd Murad Efendi'nin ne yapacağı idi? Padişah yokluğunda Veliahd Murad Efendi'nin tahta geçmesinden endişe etmekteydi. Çünkü Veliahd Murad Efendi'nin Yeni Osmanlılar ile belli seviyede teması ayrıca İstanbul'da pek çok seveni ve taraftarı bulunmaktaydı. Padişah'ta ki bu endişeyi hisseden Âli Paşa, Veliahd Murad Efendi ile birlikte şehzâdelerinin de katılımıyla görgü ve tecrübelerinin arttırılmasını sağlamak amacıyla maiyete alınmasının uygun olacağını söyleyerek Sultan Abdülaziz'in endişesinin giderilmesini sağlayacak yolu göstermiş oldu.³⁴

Osmanlı Tarihinde ilk kez bir padişah savaş dışında bir Avrupa ülkesini ziyarete gidiyordu.³⁵ Seyahate çıkarken 9 yaşındaki oğlu Yusuf İzzeddin'i, Şehzâde II. Abdülhamid'i, Şehzâde Mehmed Reşad ve Veliahd Murad Efendi'yi maiyetine alması kafes usulü sistemini kaldırdığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁶ 46 günlük Avrupa seyahatine 11 yaşındaki oğlu Yusuf İzzeddin'i de dahil ederek protokolde Veliahd Murad Efendi ile Şehzâde Abdülhamid'in önüne aldırdı.³⁷ Öte yandan 1870 yılında çıkarılan gazetelerde, diğer Şehzâdelerin isimleri hiç geçmezken Yusuf İzzeddin'in sürekli olarak reklam edildiği görülmüyordu.³⁸ *Chicago Daily Tribune* gazetesi, Sultan Abdülaziz'in Avrupa asillerinin ve prenslerinin iade-i ziyaret kabul törenlerinde Şehzâde Yusuf İzzettin'i ağırlama görevinde bulundurduğunu fakat Veliahd Murad Efendi'yi arka planda bıraktığından bahsetmektedir.³⁹

³³ Burcu Tekin, "Sultan Abdülaziz'in İngiltere (Londra) Ziyareti Hatıra Madalyası:19. Yüzyılda Batı- Doğu Kimlik Algılayışının Görsel Bir Özeti" *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks* 4/1 (2012), 185; Memet Fuat, *Namık Kemal Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı kişiliği, Seçme Yapıtları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay. , 1999):44.

³⁴ Ali Kemali Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944),99-100.

³⁵ Alperen Demir, *Çerkes Hasan Vakası davranma Serasker*, (İstanbul: Bab-Âli Kültür Yay. , 2018), 22.

³⁶ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, trc. Belkıs Çorakçı Dışbudak, (İstanbul: Ekonomik Yay. , 1993), 9; 219.

³⁷ Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, (Ankara: Phoenix Yay. , 2003), 4: 90.

³⁸ Koloğlu, *Abdülhamid ve Masonlar 1905'e kadar*,(İstanbul: Gür Yay. , 1991), 106.

³⁹ *Chicago Daily Tribune*, 16 Temmuz 1876.

Bu seyahat bir Osmanlı padişahının İslâm Halifesi unvanıyla Hristiyan ülkelerine yaptığı ilk ve son dostluk seyahatidir. Veliahd Murad Efendi, Abdülhamit Efendi, büyük oğlu Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın da bulunduğu maiyeti ile 21 Haziran 1867'de *Sultaniye* isimli özel vapuru ile İstanbul'dan yola çıkan Sultan Abdülaziz 29 Haziran'da Fransa'nın Toulon limanına geldi. 20 Haziran'da Paris'te III. Napolyon tarafından askerî bir törenle karşılanan Sultan Abdülaziz daha sonra Elysee Sarayı'nda ağırlandı. Paris seyahatinden sonra 12 Temmuz 1867'de Kraliçe Victoria'nın davetlisi olarak Londra'ya giden Sultan Abdülaziz Buckingham sarayında misafir edildi. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında Murad Efendi'nin mason devlet adamları ile kurduğu ilişkiler onun Osmanlı Hanedanı içerisinde ilk mason hanedan mensubu ve sonrasında ilk mason padişah olarak tanınmasına giden süreci de başlattı.⁴⁰

Veliahd Murad Efendi'nin terbiyesi, kültürü ve akıcı Fransızca konuşması Avrupalı hükümdar ve prenslerin bilhassa da Fransa İmparatoru III. Napolyon ile Alman İmparatoru I. Wilhelm'in takdir ve sevgisini kazanmıştı. Veliahd gösterilen bu ilgiden rahatsız olan Sultan Abdülaziz, seyahat esnasında İstanbul'a göndermek istedi. Zira Mehmed Emin Âli ve Fuad Paşaların araya girmesiyle bu düşüncesinden vazgeçirildi.⁴¹ Sultan Abdülaziz, İstanbul'a dönüşünde Veliahd Murad Efendi'yi Üsküdar'da Kurbağalıdere Köşkü'nde göz hapsine aldı.⁴² Bu bilgiyi doğrular nitelikte *Chicago Daily Tribune* gazetesi Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati'nin Veliahd Murad Efendi'nin hayatında yeni bir devir açtığını III. Napolyon'dan aldığı iltifatların Sultan Abdülaziz'i kışkandırdığını ve bu olumsuz tutumunun İstanbul'a döndüklerinde de devam ettiğini onu gözetim altında tutmak için Anadolu yakasındaki Kurbağalıdere Köşkü'ne yerleştirdiğini yazdı. Haberin devamında da Veliahd Murad Efendi'nin kitap okumaması için kitaplarının kaldırıldığından ve Fransızca derslerinin de sonlandırıldığından bahsediyordu. Veliahd Murad Efendi'nin de kitaplara karşı ilgisiz olduğu izlenimini vermek için kendisini bir süreliğine uzak tuttuğunu ve bu politikasında da başarılı olduğu yorumunu okuyucuyla paylaşırken veliahdı gizliden takip edenlerin durumu sultana ihbar

⁴⁰ Turğut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 9.

⁴¹ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 9; Veliahd Murad Efendi'nin Bir İngiliz prensesi ile evlendirilmesi olayının bir söylentiden ibaret olduğunu ifade ediyor. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, (İstanbul, Pegasus Yay. , 2006), 123; Tevfik Nureddin, *Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i*. Ali Ulvi Ermiş Koleksiyonu, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1324), 3.

⁴² Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında*, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949), 335.

ettiklerinde ancak kısıtlı bir şekilde insanlarla görüşmesine izin verildiğine dikkat çekmiştir. Bu kısıtlı serbestlikten faydalanan Veliahd Murad Efendi'nin konuşma ve okuma derslerini devam ettirmesinin yanı sıra gizli yollardan köşke kitaplar getirterek okuduğu ve bu kitapları da yatağının altındaki bir kutuda muhafaza ettiği haberine vurgu yapmıştır.⁴³ Dönemin kaynaklarına göre Veliahd Murad Efendi Beyoğlu'nda bazı gayrimüslim cemaatle münasebette bulunarak Avrupa'dan okumak istediği kitapların getirilmesini sağlamıştı.⁴⁴

1.2.4. Siyasi Eğilimleri

Haziran 1865 yılının bir pazar günü Belgrad Ormanında piknikte öğle yemeğinde Namık Kemal, Reşad Bey, Şinasi, Nuri Bey, Mehmet Bey, Ayetullah Bey⁴⁵ gibi edebiyatçı, gazeteci ve siyasetçi kalem erbabının bir araya gelerek oluşturduğu muhalif yapıya İttifak-ı Hamiyet adı verilmiştir.⁴⁶ İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kuruluşunu Ebuzziya Tevfik *Yeni Osmanlılar Tarihi* eserinde iki farklı şekilde ifade etmektedir. Bir ifadesinde İstanbul'da Belgrad Ormanı'nda Namık Kemal'in de katıldığı bir kır gezisinde diğer bir ifadesinde de Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey'in evinde ki toplantıda gerçekleştiğinden bahsediyor. Ebuzziya'nın bilgi karışıklığına Kaya Bilgegil tarafından açıklık getirilerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin aslında Avrupa'da kurulduğunu ve Belgrad Ormanı'nda yapılan toplantıda cemiyetin "misyon" anlamında "meslek" adını taşıdığını ifade etmiştir.⁴⁷ Bu aydınlar zümresi devletin çöküşündeki sorumluluğu Âli ve Fuad Paşalara yüklüyor, bilgi ve tecrübelerine dayanarak hazırladıkları anayasanın ilan edilip meclisin açılmasını savunuyorlardı. İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kuruluş amacı mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmesini sağlamak ve bu yenilikleri uygulamaya geçirecek olan yönetimi iktidara getirmektir.⁴⁸ Sultan Abdülaziz veliahdlığında meşrutiyet yönetimini savunurken tahta geçince ülkeyi monarşi sistemiyle yönetmeye başlaması muhalif grubun Veliahd Murad Efendi'nin etrafında toplanmasına sebep oldu. Veliahd Murad Efendi İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin plânlanmasında bizzat

⁴³ Chicago Daily Tribune, 16 Temmuz 1876.

⁴⁴ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 10.

⁴⁵ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 70

⁴⁶ Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci 1902-1909* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011), 25.

⁴⁷ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA* (Ankara: TDV Yay. ,2103), 43: 431; Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*,24.

⁴⁸ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 72- 74, Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 11.Baskı, (İstanbul: İletişim Yay. , 2013), 17-20.

yer almasa da düşünce ve esas olarak Namık Kemal vasıtasıyla hep ittifak halinde olduğu bilinmektedir.⁴⁹ İttifak-ı Hamiyet aydınları Veliahd Murad Efendi'yi meşrutiyet yolunda terbiye etmek ve yetiştirmek için Namık Kemal'i edebiyat öğretmeni olarak göndermeye karar verirler. Namık Kemal sözde Veliahd Murad Efendi'nin oğluna öğretmen olmayı kabul etmiş olsa da gerçekte veliahdın hocalığını kabul etmiş oldu.⁵⁰ Namık Kemal, Veliahd Murad Efendi ile yaptığı sohbetleri özel bir akademi olarak görerek Veliahd Murad Efendi'nin hürriyet, adalet, eşitlik ile ilgili düşüncelerini daha da iyileştirerek Osmanlı imparatorluğuna meşrutiyet idaresini getirecek tek yönetici olarak gördü.⁵¹ Namık Kemal, veliahdın kültürlü, bilgili ve Avrupa fikir hayatını yakından takip eden hürriyetçi bir şehzâde olduğunu her fırsatta ve her ortamda dile getirdi.⁵²

New York Times gazetesinde Veliahd Murad Efendi'nin meşrutî yönetim sözü verdiğini, gelenekçi olmadığı, aksine görüşlerinin liberal olduğu şeklinde haberler yapılarak Avrupa kamuoyunun sempatisini kazandı.⁵³

Şahsi münasebetinin olduğunu iddia eden *Opinione Nazionale* muhabiri V. Murad ile ilgili yaptığı haberinde Tarabya, Pera ve Büyükdere'de ki gayrimüslim halkı ziyaret ettiğinden ve aynı zamanda da çok iyi bir vatansever olduğundan bahsetmektedir.⁵⁴ Sultan Abdülaziz tahta çıkışının hemen ardından oğlu Yusuf İzzeddin'in kendisinden sonra tahta geçmesini sağlamak için veraset sistemini değiştirme teşebbüsünde bulunmuş fakat başarısız olmuştu. Veraset sistemini değiştiremeyince Veliahd Murad Efendi'nin üzerinde baskı kurarak veliahdlıktan uzaklaştırmaya zorladıysa da başarılı olamadı. Bu sefer Veliahd Murad Efendi'yi göz hapsinde bulundurmak için Kurbağalıdere'de ki köşke yerleştirilmesini istedi. Bu süre zarfında Murad Efendi ile Midhat Paşa arasındaki gizli

⁴⁹ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Papirüs Yay., 1997), 1:210.

⁵⁰ Kemaleddin Şükrü, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul, Kanaat Kütüphanesi Yay., 1931), 41,42 Mithat Cemal Kuntay ise Veliahd Murad Efendi ile Namık Kemal'in tanışmasını şu rivayetle anlatır. Abdülmecid'in ilk Şehzâdesi olan V Murad'a doğduğunda annesi elmaslı bir hırka giydirmiştir. İleride bu hırkayı Murad Efendi, Lalası Süleyman vasıtasıyla Galata'da İstapan adındaki birine rehin verdirip 400.000 kuruş borç alır. Daha sonra borcun ödenip hırkanın geri alınması için gidildiğinde ise İstapan, borcun vaktinde ödenmediği için hırkayı sattığını söyler. Bunun üzerine Murad Efendi, hırkasını alabilmek için dava açar ve mahkemeye sunulacak yazıların Tasvir-i Efkâr muharriri tarafından yazılmasını ister. İşte bu muharrir Namık Kemal'dir. Murad Efendi, Namık Kemal'in mahkeme için yazdıklarını beğenince artık Kurbağalıdere Köşkü'nde kendisinden edebiyat okumaya başlar ve ikilinin dostluğu bu vesileye dayanır. Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, 79.

⁵¹ Kemaleddin Şükrü, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, 42.

⁵² Turgut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 12.

⁵³ *New York Times*, 31 Mayıs 1876.

⁵⁴ *Chicago Daily Tribune*, 26 Haziran 1876.

haberleşmeleri özel doktoru Kapoleon Hristaki Zoğrafos, özel bankeri Hristaki Zoğrafos ve Ziya Paşa sağladı.⁵⁵ Sultan Abdülaziz'in veraset usulünü değiştirmek için çalışma halinde olduğunu anlayan Yeni Osmanlı önderleri harekete geçti. Fazıl Mustafa Paşa Sultan Abdülaziz'e veraset usulü değişikliğinin olumsuz yönlerini anlatan bir mektup yazdı. Bu mektup çoğaltılarak gizlice halka dağıtıldı. Ziya Paşa'da boş durmayarak “*Verâset-i Saltanat-ı Seniyye*” risalesinde madde madde veraset meselesinden ve veraset değişikliğinin doğuracağı sıkıntılardan bahsederek Sultan Abdülaziz'i fikrinden vazgeçirmeye çalıştı. Ziya Paşa'nın risalede temas ettiği diğer konu da Sultan Abdülmecid'in veraset usulünü değiştirmek istediğine dair duyum Abdülaziz'in kulağına geldiğinde bu söylentilere kafasını çok taktığını ve durumdan şikâyet ettiğine şahit olduğunu belirtir. Ayrıca Ziya Paşa risalesinde, Sultan Abdülaziz'in aklına Yusuf İzzeddin Efendi'nin tahta çıkarılması fikrini Âli ve Fuad Paşaların kendi menfaatlerini korumak için getirdiği iddiasında bulunur. Ziya Paşa'nın mektubunun broşürler halinde başkent halkına dağıtılması hem saray hem de hükümet çevrelerinde büyük sansasyon yarattı. Veraset mektuplarının İstanbul'da dağıtılmasından bir ay kadar sonra Haziran 1868'te Hürriyet gazetesi aracılığıyla Londra'da yayımlandı. Böylece Avrupa kamuoyu da mektuptan haberdar edilmiş oldu.⁵⁶

İttifak-ı Hamiyet üyelerinin Bab-ı Âli yönetimi aleyhinde yazılar yazması bir kısmının tutuklanmasına bir kısmının da sürgüne gönderilmesine sebep oldu. Yurt dışına kaçanlar hükümet aleyhine yazılarını devam ettirmek için bir araya gelerek “Yeni Osmanlılar” grubunu oluşturdu. Bu grubun isim babası Mustafa Fazıl Paşa olup yazmış olduğu mektubunda aydın muhalif grup için Yeni Osmanlılar diye bahsetmesi bu adı almalarında etkili olmuştur.⁵⁷ Yeni Osmanlılar adıyla anılan grubun başta fikir babaları Namık Kemal, Ziya Bey olmak üzere zamanla Prens Halim Paşa, Ahmet Beyzâde Mehmet Bey, Şinasi, Ali Suavi, Kapoleon Efendi, Köçeoğlu Agop ve Hristaki Zoğrafos katılımıyla

⁵⁵Terzi, *Abdülaziz-V. Murad- Abdülhamid*, 67.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Murad V”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Matbaası, 1979) 8:648; Ali Ergenekon, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, (İstanbul: Boğaziçi Yay. , 1990),50.; Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin insanları ve olayları arasında*, 2: 262.

⁵⁶Kerem Turgut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 21,22.; Ziya Paşa, *Veraset-i Saltanat-ı Seniyye*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, 2718, 7-28. ; Memet Fuat, *Namık Kemal Yaşamı, Düşünce Dünyası*, 49-50.

⁵⁷Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kuru*49,50.msallaşma Süreci, 28.

toplantılarına iştirak eden üye sayısı artmıştır. Mütercim Rüşdü Paşa, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa ise gruptaki faaliyetlerini gizlice yürütür.⁵⁸

Veliahd Murad Efendi'nin özel doktoru olan Mehmet Emin Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'i zehirleyeceği söylentilerinin çıkması üzerine askeri rütbesi alınarak görevine son verilmişti. Bir müddet sonra Mehmet Emin Paşa'nın masumiyeti ortaya çıkınca İngiliz ve Fransız elçiliklerinin özel doktoru olarak görevlendirildi. Bu görevinin inisiyatifini kullanan Mehmet Emin Paşa Avrupa'ya kaçan Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin Veliahd Murad Efendi ile haberleşmesini sağladı. Doktor Emin Bey'in zehirlenme olayı ile bir alâkasının olmadığı gerçeği ortaya çıkınca Sultan Abdülaziz tarafından askeri rütbesi tekrar iade edildi.⁵⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin işleyiş maddelerinden 9. madde gizli tutulmuştu. Bu maddenin amaca ulaşmak için gerekirse silahlı örgütlenmeyi gidileceği maddesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu maddeye binaen Veliahd Murad Efendi ile irtibat kurma ve ortak çalışma hususunda birlikte hareket edildiği düşünülmektedir. Namık Kemal'in Avrupa'dan yurda döndükten sonra Veliahd Murad Efendi ile yakın ilişkiler kurduğu ve Kurbağalıdere'de ki köşkte sık sık buluştukları iddia ediliyor.⁶⁰ Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için ziyafet eşliğinde yapılan siyasi toplantılar Bebek sırtlarında bulunan Nispetiye Kasrı, Kurbağalıdere'de ki Muradiye Köşkü⁶¹, Sağır Ahmet Bey'in yalısı, Mustafa Fazıl Paşa'nın Konağı, Mithat Paşa'nın Konağı, Sami Paşa Konağı, Suphi Paşa Konağı, Köçeoğlu Agop'un Üsküdar'da ki bağı ve Madam Flori'nin köşküydü.⁶² Veliahd Murad Efendi'nin başını çektiği bu toplantılara Mustafa Fazıl Paşa, Agop Efendi, Hristaki Efendi, Kemal Bey, Mehmed Bey, Şinasi, Suavi, Rüşdü Paşa, İbrahim Paşa ve Rıza Paşa gibi isimlerin katıldığı zikrolunuyor. Toplantı masraflarının Hristaki Efendi ile Köçeoğlu Agop'un maddi yardımlarıyla karşılandığı ve aldığı borçların ileride veliahdı bir borç girdabına düşüreceği verilen bilgiler arasındadır.⁶³ II. Abdülhamit, Sultan Abdülaziz devrinde cereyan eden olaylar hakkında Besim Bey'e yazdırdığı notlarında tahta

⁵⁸ Terzi, *Abdülaziz-V. Murad- Abdülhamid Sarayda İktidar Mücadelesi*, 66.

⁵⁹ Koloğlu, *Abdülhamid ve Masonlar*, 106.

⁶⁰ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 393. ; Ömer Faruk Akün, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA* (Ankara: TDV Yay. , 2013), 43: 432.

⁶¹ Kurbağalıdere Köşkü'nün diğer adları ise "Fikirtepe Köşkü, Muradiye Köşkü, Büyük Köşk ve Kurbağalıdere Sarayı" idi. Davut Hut, "Veliahd Murad- Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (İstanbul: Kültür Ocağı Vakfı, 2009), 20: 106-109.

⁶² Hakan Türkkan, *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları* (Doktora Tezi, 2013), 192.

⁶³ BOA, YEE, 3/7-2.

geçişinden kısa bir süre sonra kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden "Cemiyet-i Fesâdiye" olarak bahsetmekte ve Namık Kemal'i de bu cemiyetin kurucusu olarak gösterirken cemiyetin manevi öncüsü ve maddî destekçisi olarak da Murad Efendi'yi göstermektedir.⁶⁴

Bab-ı Âli, Budapeşte Konsolosluğuna gönderdiği telgrafında Budapeşte'de yayınlanan *Peşti Hirrap* gazetesinin 23 Ağustos 1892 tarihli ve 232 numaralı nüshasında *La Türki Liber* başlığıyla görülen haberin tercümesi ile birlikte gönderilmesini talep etmiştir.⁶⁵ Budapeşte'den gönderilen *La Türki Liber* gazetesinin tercümesinde şu ifadeler yer almaktadır. İstanbul'daki söylentilere göre V. Murad'ın dairesinde *La Türki Liber* gazetesinin bir çok sayısının bulunduğu gibi yatağında da adı geçen gazetenin üç nüshası ele geçirilmiştir. Bu haberi duyan II. Abdülhamit, V. Murad'ı Malta Köşkü'ne gönderirken özel doktoru ile 12 hizmetkarını da sürgüne gönderdi. Diğer taraftan V. Murad'ın validesini ve onunla birlikte çalışan bir çok kadını da gözaltına aldırıştır. V. Murad sürekli alkol aldığından okuduğu gazetenin ona bir faydası olmayacaktır. *La Türki Liber* gazetesinde haberi yazan muhabir Marina isminde olup Rumelide Aleko Paşa'nın katibidir. *La Türki Liber* gazetesinden ayrılan Marina, *Levant Herald* gazetesinde muhabir olarak çalışmaya başlayınca Aleko'nun aleyhinde yazılar yazmıştır. Aynı muhabir *Levant Herald* gazetesinden ayrılınca *Monitör Oryantal* gazetesinin yazı işleri kuruluna dahil olur ve bu seferde *Levant Herald* gazetesi aleyhinde yazmaya başlamıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan Marina, İngilizlerden aldığı ücret karşılığında II. Abdülhamit aleyhinde Fransızca yazılar yazmıştır.⁶⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri arasında en temkinlisi Ebuzziya Tevfik'tir. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı eserinde kendisinin Veliahd Murad Efendi ile görüşmediğini hatta Namık Kemal'i de görüşmenin tehlikeli ve dedikodulara sebep olacağı konusunda uyardığını belirtir. Gerek Veliahd Murad Efendi gerekse Ebuzziya Tevfik Yeni Osmanlılar Cemiyet'inin üyesi olmaları sebebiyle veliahd ile görüştüğüne inanılıyorsa da kendisi bunu reddetmektedir. Ebuzziya Tevfik Veliahd Murad Efendi ile sürekli temas halinde olan kişi olarak Namık Kemal'i vurgulamaktadır. Namık Kemal dışında birkaç üyenin Veliahd Murad Efendi ile görüştüğünden bahsetmekte fakat bu

⁶⁴Akün, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", 43: 432. ; Kuntay, Namık Kemal: *Devrinin insanları ve olayları arasında*, 2: 736.

⁶⁵ BOA, Y. PRK. EŞA, 18/43.

⁶⁶ BOA, Y. PRK. EŞA, 18/43-2.

görüşmelerin büyük bir maksadı olmadığını ifade etmektedir. Ebuzziya Tevfik, Mithat Paşa ile görüşmesine de açıklık getirerek cemiyetin hedefleri ve cemiyetle ilgili olduğunu kendilerinin meşrutiyet yanlısı ve devrimci bir kuruluş taraftarı olduklarını fakat kimseyi tahttan indirmek veya tahta çıkarmak gibi bir niyetlerinin olmadığına da vurgu yapmıştır.⁶⁷ Veliahd Murad Efendi, Bağdat Valiliği'nden dönen Mithat Paşa ile tanışmayı arzu etmekteydi. Bu arzusunu Mithat Paşa'ya bir mektup ile bildirmek ister. Namık Kemal, Veliahd Murad Efendi'nin yazdığı mektubu Mithat Paşa'ya ulaştırması görevini Ebuzziya Tevfik'e verir. Veliahd Murad Efendi ile Mithat Paşa'nın tanışıklığı bu mektup vesilesiyle olmuştur.⁶⁸ Mithat Cemal Kuntay, Veliahd Murad Efendi'nin Mithat Paşa ile tanışmak istemesinin sebebini veliahdın bir an evvel tahta çıkmak istemesi diye yorum yapmıştır.⁶⁹

Kurbağalıdere'de yapılan toplantılarda hürriyet, eşitlik, adalet gibi anayasal kavramların yanında "İhtilal, İnkılâp, Devrim" gibi kavramların ön plana çıkmasıdır. Bu toplantılar batının demokratik yönetim şekli olan temsil sistemi ve kuvvetler ayrılığının anlaşılmasını sağlamak için yapılmıştır. Veliahd Murad Efendi anayasal kavramlar ve demokratik yönetimler hakkında halkı da bilgilendirmek için Şinasi'nin 1862'de *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkarırken maddi yardımda bulunduğu iddia edilmektedir.⁷⁰ Ebuzziya'nın ifadesine göre Şinasi, Veliahd Murad Efendi ile olan siyasi ilişkilerini Temmuz 1863 tarihinden Ocak 1864 tarihine kadar olan süre içerisinde bıçakla keser gibi sona erdirmiştir. Buna sebep olarak da Mütercim Rüşdü Paşa Konağı'nda Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için yapılan siyasi toplantılardan bir sonuca varılamamasını ve İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nde güvenilecek bir adamın olmamasını göstermekteydi.⁷¹

⁶⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 437-532. Kemal Beydilli ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi gibi önde gelen isimlerin yapılacak değişikliklerde birlik sağlamak ve yenilik taraftarlarını tek çatı altında toplamak için bir araya geldiklerini ifade etmektedir. Bu isimlerin Veliahd Murad Efendi ile irtibat halinde olduklarını ve görüşmelerin konusunun da taht değişikliği ile Meşrutiyet yönetimi olduğuna dikkat çekmektedir. Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA* (Ankara: TDV Yay. ,2103), 43: 432.

⁶⁸ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 435, 436. Memet Fuat ise Avrupa'dan döndüğünden beri Veliahd Murad Efendi ile sürekli ilişki içinde bulunan Namık Kemal'in özgürlük savaşında son derece güvendiği veliahd ile Mithat Paşa'yı buluşturmak istediğini fakat Mithat Paşa'nın bundan çekindiğini ifade etmiştir. Memet Fuat, *Namık Kemal Yaşamı, Düşünce Dünyası*, 65.

⁶⁹ Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin insanları ve olayları arasında*, 2: 747.

⁷⁰ Türkkan, *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi*, 97; Ziyad Ebuzziya, *Şinasi*, (İstanbul: İletişim Yay. ,1997), 256.

⁷¹ Ziyad Ebuzziya, *Şinasi*, 273.

Şinasi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin sahibi ve başyazarı iken ne kadar Abdülaziz'e uzaksa Veliahd Murad'a da düşüncelerinden dolayı o kadar yakındı. Veliahd Murad Efendi'nin Kurbağalıdere Köşkünde gizli gizli yapılan siyasi toplantılara katılırdı. 1865 tarihinde Sadrazam Âli Paşa'ya karşı düzenlenen suikast teşebbüs plânında Şinasi'nin adının geçmesi ve Veliahd Murad Efendi ile ilişkisinin öğrenilmesi üzerine Divan-ı Muhâsebât'taki memuriyetinden alınmış ve bunun üzerine tutuklanacağını anlayınca da Avrupa'ya kaçarak yazılarını Avrupa'dan yazmaya başlamıştır.⁷² Ziyad Ebüzziya, Şinasi'nin Veliahd Murad Efendi ile siyasi ilişki dışında ki ilişkisinin Şinasi'nin son günlerine kadar gizliden gizliye devam ettiğini hatta Şinasi'nin vefatında cenazesinin öğleden sonra kaldırılması için Tophane Müftüsü Bekir Efendi ile müftüye haber gönderdiğini ifade etmektedir.⁷³ Yeni Osmanlı Cemiyeti meşrutî yönetimi Osmanlı Devleti'ne getirecek kişi olarak Sultan Abdülaziz'in yeğeni ve tahtın varisi Veliahd Murad Efendi'yi gördüklerinden en başından beri onunla faaliyet halinde olduklarını gösteren işaretler vardır.⁷⁴

Mısır'da veraset hakkı elinden alınan buna karşılık Hıdiv İsmail Paşa'nın kendisine büyük tazminat ödediği Mustafa Fazıl Paşa'nın ardından Avrupa'ya sürülmesi Osmanlı yönetimine cephe almasına ve aleyhinde çalışmasına sebep oldu. Avrupa'da iken kendisi gibi Bab-ı Âli yönetimine karşı olan ve haklarında tutuklama kararı olan Ziya Paşa'yı, Namık Kemal'i ve Ali Suavi'yi Paris'e davet etti. Aralarında bir fikir birliği olmayan bu aydınlar Osmanlı Devleti'nde yenilik yapılmasını savunan bir çıkar ilişkisi çerçevesinde bir araya gelmişti. 1867 yılında Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya giden sebeplerini, öngördüğü reformların yapılmasını ve baskıcı siyasi sistemin kaldırılmasının gerekliliğini anlatan bir mektup yazdı ve mektupta "özetle gençlik milletin gelecektir" ifadesini kullandı. Mustafa Fazıl Paşa'nın "murad" kelimesini bilhassa Sultan Abdülaziz'e nispet anlamında kullandığı iddia edilmektedir.⁷⁵

Cemiyet üyeleri Avrupa'da çıkardıkları gazetelerle Osmanlı Hükümeti'ni eleştirmeyi aksatmadı fakat aralarında tam anlamıyla fikir birliği olmadığından bazı üyeler ayrılarak kendi yollarına gittiler. 1871'de Âli Paşa'nın ölümünün ardından sadarete getirilen

⁷² Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 20.

⁷³ Ziyad Ebüzziya, *Şinasi*, 274.

⁷⁴ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 21.

⁷⁵ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 47. ; Akün, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", 43: 431.

Mahmut Nedim Paşa'nın çıkardığı genel afla Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tek tek yurda dönmeye başladı.⁷⁶ Avrupa sürgününden dönen Yeni Osmanlılar, döndüklerinde Sultan Abdülaziz'in daha sert ve baskıcı idaresiyle karşılaştı. 1872'de Mithat Paşa sadarete getirilince onun önderliğinde toplanarak Veliahd Murad Efendi'nin iktidara gelmesi ve meşrutiyetin ilanı için çalışmaya başladılar. Sultan Abdülaziz'in baskıcı idaresinden kaçan cemiyet üyelerinin bir kısmı taşraya bir kısmı da İstanbul'da kalarak mücadelelerini sürdürdüler. Veliahd Murad Efendi İstanbul'da kalan Ebuzziya Tevfik ve Namık Kemal'e maddi ve manevî desteğini gizliden gizliye kurduğu bağlantılarla hem hayatta kalmalarını hem de muhalif çalışmalarını devam ettirmelerini sağladı.⁷⁷ Veliahd Murad Efendi sadece Yeni Osmanlılar'la değil mason locaları, özgürlük ve yenilik taraftarlarıyla kurduğu temaslar neticesinde epey kalabalık çevresinin maddî yükünü çekmek zorunda kaldığı tahmin edilmektedir.⁷⁸

1872 tarihinde İstanbul'da *İbret* gazetesini kiralayan Namık Kemal'i fikir hürriyetine yönelik yazdığı yazılardan dolayı geniş bir okuyucu kitlesi takip etmeye başladı. Siyasi hayata yönelik sert üslûbundan dolayı *İbret* gazetesi e kapatıldı. *İbret*'in yazarlarından Namık Kemal Gelibolu mutasarrıflığına, Ebuzziya Tevfik İzmir Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye Başkâtipliğine ve Reşat Bey, Bilecik Kaymakamlığı'na olarak sürgüne gönderildi. Sürgünden dönen Yeni Osmanlıların İstanbul'da basın yoluyla yaptıkları eleştirel yayınlar hükümetin tepkisine sebep olunca bir süre önce kendilerinin affını sağlayan Mahmut Nedim Paşa tarafından sürgüne gönderildiler. Tam bu sırada sadaret değişikliği oldu ve Mithat Paşa sadrazamlığa tayin edildi. Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilen Yeni Osmanlı üyelerini affedeceği beklenirken ters köşe yaparak sürgün kararlarını onayladı. Mithat Paşa'nın Namık Kemal'i 9 Ağustos 1872'de Gelibolu'ya sürgüne gönderen kararını onamasının sebebi Namık Kemal'in Veliahd Murad Efendi ile kurduğu yakınlık ve bu yakınlığın Sultan Abdülaziz aleyhinde bir hazırlığa doğru yol aldığı şeklinde değerlendirmesidir. Bu teşebbüsten doğacak sıkıntıların kendi sadrazamlığı döneminde yaşanmasıyla başının ağrıyacağı şeklinde değerlendirdiği için sürgüne gönderdiği düşünülmektedir.⁷⁹

⁷⁶ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", 43: 432.

⁷⁷ Turğut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 15.

⁷⁸ Necdet Sakaoğlu, "Murad V", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 510; Turğut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, 19.

⁷⁹ Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", *DİA* (Ankara: TDV Yay. , 2006), 32: 367-378.

Namık Kemal, Gelibolu’da iken *Vatan yahut Silistre* piyesini yazdı.⁸⁰ Vatan ve millet sevgisi içeren coşkulu şiirler, marşlar ve repliklerden oluşan piyesin ilk temsili 1 Nisan 1873’te sahnelenmiştir. Seyircinin yoğun ilgi göstermesi üzerine oyun iki gün sonra yani 3 Nisan 1873’te tekrar oynandı. Bu gösterimde seyircilere “Muradınız nedir? sorusu sorulmuş “Muradımız budur!” cevabının alınması üzerine “Allah muradımızı versin” sözleriyle izleyenlerin Veliahd Murad Efendi’yi padişah olarak istedikleri anlaşılmıştır.⁸¹ Hükümet aleyhinde sert bir üslûpla yazılar yazan *İbret* gazetesi göstericilerin gazeteye bıraktıkları “Var olsun Kemal-i Millet” başlıklı tezkereyi ertesi gün sayfalarına yansıtınca Bab-ı Âli 6 Nisan 1873’te gazeteyi kapattı.⁸²

Sultan Abdülaziz Vatan yahut Silistre piyesini bahane ederek Namık Kemal’i Magosa’ya sürerken Veliahd Murad Efendi üzerindeki denetimini daha da artırdı. Bu arada Veliahd Murad Efendi’nin Magosa’da iken Namık Kemal’in ihtiyaçlarının sağlanması için babası Mustafa Asım Bey’e 250 altın verdiği iddia edilmektedir.⁸³ Sultan Abdülaziz piyes ile “yaşasın vatan yaşasın kemal” ve “muradımızı isteriz” nidalarıyla heyecana gelen halkın Veliahd Murad Efendi’yi tahta çıkarmak için gerekirse silaha sarılacağına farkına vardı. Sultan Abdülaziz hislerinde yanılmadı ve Veliahd Murad Efendi taraftarları çok geçmeden teşebbüse geçti. Taht değişikliğine gerekli finansı sağlayabilmek için ilk teşebbüs hal’den bir yıl önce gerçekleşti. Mısırlı Halim Paşa’yı bir-iki milyon borç alması için Avrupa’ya gönderdiler fakat paşa eli boş döndü. Finansı sağlayamayınca bu sefer Mustafa Fazıl Paşa tüm malını ve mülkünü taht değişikliği için sattı fakat gene yeterli miktarda para bir araya getirilemedi. İkinci teşebbüs ise Sultan Abdülaziz’in hal’inden altı ay önce gerçekleşti. Harekete geçen Veliahd Murad Efendi taraftarlarından Mütercim Rüşdü Paşa ve Halim Paşa veliahdın mal varlığını kefil göstererek Hristaki Zoğrafos’tan para talep ettiler. Bu sefer taht değişikliği için harekete geçmeye kararlı olan Veliahd Murad Efendi taraftarları Hristaki Efendi’den alınan borç paralarla Medrese talebelerini isyana teşvik etti. Medrese talebelerinin isyanı sonucunda Sultan Abdülaziz bir oldu-bitti ile tahttan indirilip yerine Veliahd Murad Efendi getirildi.⁸⁴

⁸⁰ Yazıcı “*Osmanlı’da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*”,38

⁸¹ Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin insanları ve olayları arasında*, 2: 155; Yazıcı “*Osmanlı’da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*”, 39.

⁸² İbret, no: 131, 6 Safer 1290.

⁸³ Memet Fuat, *Namık Kemal Yaşamı, Düşünce Dünyası*,86

⁸⁴ Turgut, *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad’ın Borçları Meselesi*, 24,25. ; Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi*,65-69.

1.3. Sultan Abdülaziz Dönemi

Sultan Abdülaziz, Şubat 1830 tarihinde Sultan II. Mahmut ve Pertevniyal Valide Sultan'ın 3. oğlu olarak dünyaya geldi. Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'den Arap Dili ve Edebiyatı ile şer'i bilimler dersi aldı. Neyzen ve bestekâr Yusuf Paşa'dan musiki dersleri aldı. Abdülaziz şehzâdelik dönemini Kurbağalıdere köşkünde vaktini ata binmek, cirit atmak, güreş tutmak, yüzmek, kürek çekmek gibi spor faaliyetleri ile geçiriyordu. Spor faaliyetlerinin yanında müzik, edebiyat ve resim sanatıyla da ilgileniyordu. Ayrıca avlanmak ve hayvan beslemek de özel merakı içindeydi.⁸⁵ Fransızca yazılmış bir eserde Sultan Abdülaziz'in horoz dövüşleri ve güreş oyunları izlemek gibi hobilerinin olduğundan bahsetmektedir.⁸⁶ Sultan Abdülaziz'in muhafazakâr tutumu, sert ve başına buyruk mizaca sahip olması yüzünden devlet erkânı tarafından istenmemiş ve Sulatan Abdülaziz'in cülûs törenine kadar yerine Veliahd Murad Efendi'nin tahta geçmesi söylentileri devam etti. Abdülaziz bu söylentilerden haberdar olduğundan ihtiyatı elden bırakmadı. Sultan Abdülmecid'in 25 Haziran 1861 tarihinde verem hastalığından vefat etmesi üzerine 31 yaşında olan Veliahd Abdülaziz aynı gün Osmanlı İmparatorluğu'nun 32. padişahı olarak tahta çıktı.⁸⁷

1.3.1. Sultan Abdülaziz Dönemi İslahatları

Sultan Abdülaziz Mısır ve Avrupa Seyahati sonrasında ülkeyi her alanda kalkındırmak için ıslahatlara başladı. Bayındırlık alanında, ordu ve donanma alanında ıslahatlar yapıldı.⁸⁸ 1863 tarihinde İngiliz ve Fransız sermayesiyle Osmanlı Bankası kuruldu.⁸⁹ Sadrazam Fuad Paşa saltanat merkezinin yükünü hafifletmek ve daha önemli işlerle meşgul olmasını sağlamak için Niş Valisi Mithat Paşa ile ortaklaşa çalışarak 1864 tarihinde Vilayet Nizamnamesini hazırladı.⁹⁰ Vilayet Nizamnâmesinin Tuna'da başarıyla uygulanması bu yönetimin imparatorluğun bütün topraklarında uygulanabileceği sonucuna götürmüş ve bu amaçla 1871 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet yönetiminden vazgeçilip vilayet yönetimine geçileceğini belirleyen İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi hazırlanmıştır. 1869-1876 tarihleri arasında Ahmet Cevdet Paşa

⁸⁵ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA* (Ankara: TDV Yay. , 1988), 1: 179-185.

⁸⁶ Albert Fua, *Abdul-hamid II et Mourad V le masque de fer*, (Paris: A. Michalon Yay. , 1909), 20.

⁸⁷ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Devri*, (İstanbul: Vatan Yay. , 2001), 11.

⁸⁸ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219.

⁸⁹ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 218.

⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, 127.

ve ekibinin hazırladığı Mecelle-i Ahkâmı Adliye medenî kanun olarak kabul edildi.⁹¹ 1868 tarihinde Fuad Paşa tarafından müslim ve gayri müslim çocuklara batı tarzında yabancı dilde eğitim verecek olan Mekteb-i Sultanî açıldı.⁹² Müslüman çocukların eğitimi için Dârüşşafaka Lisesi açılmıştır. İlk kız öğretmen okulu ve ilk üniversite olan Dârülfünun-ı Osmanî açılmıştır. 1873 tarihinde Haydarpaşa'dan İzmit'e kadar uzanan demiryolu inşa edildi.⁹³ Yapılan ıslahatlar Osmanlı Devleti'nin malî yönden zayıflamasına neden oldu. Sultan Abdülaziz gelir ve gider dengesini sağlayamayınca ekonomik açığı kapatmak için Avrupa'dan borç para aldı ve aldığı bu borçlar yüzünden saltanatının son zamanlarında Avrupa'ya yılda ön dört milyon lira borç para ödemeye başlamıştı.⁹⁴

1.4. V. Murad'ın Şehzâdeliğindeki Siyasi Olaylar

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Osmanlı maliyesi ciddi boyutlara varan ekonomik sıkıntı içerisindeydi. Maliyenin kötü gidişatının önünü almak için altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyanın sarayda kullanılmasını yasakladı. Hassa hazinesinin gelirinden üçte birini devlet hazinesine bırakacağını ilan etti. Sultan aldığı ekonomik tedbirler maliyeyi biraz olsun rahatlatırsa da gelir ve gider dengesi arasındaki açığı kapatmaya yetmedi.⁹⁵ Osmanlı Devleti ekonomik dengeyi sağlamak için ilk kez Kırım Savaşı sırasında İngiltere'den borç para aldı. Borç verme silsilesini İngiltere'den sonra Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri takip etti. Osmanlı Devleti aldığı borçları ödeyemeyince Avrupalı devletler tarafından Düyûn-ı Umûmiye idaresi kuruldu. *İttihad* gazetesi Osmanlı Devleti'nin ekonomik krize girmesinin sebepleri konusunda halkı bilinçlendirmek için yaptığı haberinde 1853 yılına kadar hiç borcu yokken 1853-1876 yılları arasında 200 milyon borca girmesinin sadece kötü idareden kaynaklanmadığını esas sebebin iç isyanlar ve Düyûn-ı Umûmiye'nin insafsızca koyduğu faiz ve komisyonlar olduğuna dikkat çekmiştir. Karadağ, Sırp, Bosna Hersek, Bulgar, Girit, Yemen, Eflak-Boğdan ve Lübnan İhtilalleri her ne kadar Hristiyan halkın bağımsızlıklarını elde etmek için çıkardıkları bir isyan olarak görülse de gerçekte Avrupalı devletler tarafından kışkırtıldıklarını iddia

⁹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı (İstanbul: Timaş Yay. , 2008), 206.

⁹² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 174.

⁹³ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, 219.

⁹⁴ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz, 12: 765.

⁹⁵ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyan Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar 1875-1876*, (İstanbul: Yeditepe Yay. , 2005), 43.

etmiştir. Osmanlı Devleti'nde 23 yıl devam eden bu ihtilallerin Kırım Savaşı şiddetinde olduğuna da özellikle vurgu yapmıştır.⁹⁶

Malî buhran üst düzeyde iken Kırım Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Rusya bunun intikamını almak için Balkanlar'da bulunan Slavları milliyetçilik fikri ile tahrik ederek isyana teşvik etti. Tahriklerin etkisiyle Hersek ve Bosna'da çıkan isyanlar daha sonra Bulgaristan'a da sıçramıştır. Balkan eyaletleri milliyetçilik fikirleri ile isyana teşvik edilirken Lübnan'da Dürzîler ve Marunîler arasındaki mücadelede yeniden başladı. Osmanlı Hükümeti bu gibi olayları önleyebilmek için birtakım tedbirler almış olsa da Rusya ve Avusturya gibi büyük devletlerin karşı çıkmasından dolayı vazgeçmek zorunda kaldı. Malî buhranlar ve Balkan eyaletlerindeki gayrimüslim halkın isyanları Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunu oldukça zayıflattığı gibi Avrupa basınında aleyhte yazıların artmasına sebep oldu. Büyük devletlerin müdahalesi Romanya, Sırbistan ve Girit'te de yeni olayların çıkmasına sebep oldu.⁹⁷

1875 Hersek İsyanı, Bulgaristan Ayaklanması ve iki konsolosun öldürülmesiyle sonuçlanan Selanik Vakası ile dış ilişkilerin tehlikeli bir noktaya geldiğini fırsat bilen Murad Efendi taraftarları Sultan Abdülaziz'i tahtan indirmek için çalışmalarına başlayacaktır.⁹⁸ Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın etkisiyle Rus yanlısı siyaset izleyen Osmanlı Devleti, Mahmut Nedim Paşa'nın Mithat Paşa vasıtasıyla görevden uzaklaştırılmasıyla İngiltere yanlısı siyaset izlenmeye başlayacaktır. Hatta Mithat Paşa'nın başını çektiği Erkânı Erbaa adı verilen hal' ekibi Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine V. Murad'ı getirecektir.⁹⁹

1.4.1. Bosna- Hersek Olayları

Avusturya-Macaristan Hristiyan unsurların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde isyanlar çıkartarak Bosna-Hersek üzerinde asıl amacı Selanik'e ulaşmak olan Avusturya-Macaristan uzun zamandır planlar yapmaktaydı. Bosna-Hersek'in Slav toprakları olan Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında bulunması stratejik konumunu güçlendirdiğinden kargaşa çıkmasına uygun hale getiriyordu. Diğer taraftan 1856 Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Avrupalı devletlerden aldıkları destekle isyan

⁹⁶ İttihad, no:37, 8 Şaban 1293.

⁹⁷ Aydın, *Balkanlarda İsyan*, 44.

⁹⁸ Küçük, "Murad V", 31:183,184.

⁹⁹ Ali Akyıldız, "Mahmut Nedim Paşa", *DİA* (Ankara: TDV Yay. ,2003),27: 375.

eden Sırbistan, Karadağ, Eflak, Boğdan, Lübnan ve Girit'in bağımsızlıklarını elde etmeleri Bosna-Hersek'te yaşayan Hristiyan halkı da umutlandırdı.¹⁰⁰

1875'de Bosna-Hersek'in küçük bir kasabası olan Nevesin'de askerlik bedeli ve ağnam vergisi ödemek istemeyen 160 kişinin Karadağ Prensi Nikola'ya sığınmalarıyla isyan hareketinin fitili ateşlendi. Karadağ Prensi Nikola, mültecilerin masraflarından rahatsız olduğu için isteklerinin Osmanlı Devleti'ne bildirilmesi konusunda Rusya'nın İstanbul konsolosluğundaki General İgnatiyef'ten yardım istedi. Bu talebe karşılık Osmanlı Hükümeti ile görüşen İgnatiyef mültecilerin ceza almadan Nevesin'e dönmelerini sağladı. Ayrıca Sadrazam Esad Paşa, Bosna Valisi Derviş Paşa'ya emir vererek mültecilerin talep ve şikâyetlerinin değerlendirilmesini istedi. Fakat bu iyi niyetli tutum karşısında cesaret bulan mülteciler durumu, yönetim zafiyeti olarak değerlendirdiler ve Nevesin'de kendilerini kahraman gibi karşılayan halkı isyana davet ettiler.¹⁰¹

Osmanlı Hükümeti büyük devletlere Karadağ ve Sırp asilerine yardımlarını kesmesi talebinde bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti bu talebiyle isyanın uluslararası bir nitelik kazandırılması yolunda istemeyerek de olsa ilk adımını atmıştır.¹⁰² 20 Ağustos 1875'te Fransa Dışişleri Bakanı Dük Louis Decazes, Balkanlar'daki bu rekabetli ortamın "Avrupa Barışı'na zarar vermesinden endişe ettiği gerekçesiyle 1856 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlere birer nota gönderdi.¹⁰³ Notada, Avrupa devletlerin Hersek'teki isyancıları destekleyen bir müdahale de bulunmamaları gerektiği yazıyordu. Decazes'in teklifi Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler tarafından kabul edilerek asilerle Osmanlı Hükümeti arasındaki sorunun görüşmelerle çözülmesine karar verdiler.¹⁰⁴

Gerek Avrupa devletlerinin asilere silahlarını bırakmaları için yaptıkları nasihatler gerekse Bab-ı Âli'nin ilan ettiği fermanlar isyancıların isteklerini yatıştıracağına daha da artmasına neden olmuştur.¹⁰⁵ Asilerin bir türlü ikna olmamalarının sebebi Osmanlı Hükümeti'ne güvenmemeleri ve Avrupa devletleri özellikle de Rusya tarafından himaye olunmasıdır.¹⁰⁶ V. Murad Dönemi'nde de Ruslar tarafından desteklenmeye devam eden

¹⁰⁰Recep Paçaman, "Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)", *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yay. Nu: 7, (Ankara, 1992), 45.

¹⁰¹ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, (İstanbul: Berekât Yay. ,1983),70.

¹⁰²Kemal Baltalı,"1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası bir Nitelik Kazanması", *Belleten* 51/199 (Nisan 1987): 205.

¹⁰³ Sabah, no:94,21 Cemaziyelevvel 1293.

¹⁰⁴ Turan, "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı", 632.

¹⁰⁵ Sabah, no:57, 7 Rebiülahir 1293.

¹⁰⁶ Sabah, no:84, 9 Cemaziyelevvel 1293.

Sırp, Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'a kaptırmayıp Sırbistan sınırlarına dahil etmek için Sırp isyana teşvik edecektir.¹⁰⁷

Alman Prensi Bismark, Avusturya başvekili Kont Andrassy ve Rusya başvekili Gorçakof Osmanlı Devleti'ne olası bir savaşı önlemek için Berlin'de bir araya geldiler. Kont Andrassy'nin Hersek lehine imtiyazlar verilmesini isteyen layihayı kabul ettiler (30 Aralık 1875). Bu notada Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'te iltizam yönetimini kaldıracak, din-mezhep özgürlüğü sağlanacak, çiftçiler toprak ağalarından topraklarını geri alacak, vergiler mahalli ihtiyaçlar için harcanacaktı. *Sabah* gazetesi Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy tarafından kaleme alınan tedbirler ile ilgili detayları “*Şuûnat*” başlığıyla okuyucularına aktarmıştır. Andrassy tedbirlerinin “Hersek eşkıyasını karaya düşmüş balık haline getirdiği” benzetmesinde bulunmuştur. Gazete devam eden satırlarında haberi detayları ile zenginleştirip yorumunun haklılığını ortaya koymak istemiştir. İlginç benzetmesinin haklılığını kuvvetlendirmek için Andrassy tedbirleri ile Avusturya tarafından eşkıyanın Karadağ'a sığınmasının engellendiğini ve Sırp Prensi Milan ile Sırp ileri gelenlerinin de halkı barışa teşvik eden söylemlerde bulunmasıyla halkın da barışa taraftar olduğundan bahsetmiştir. Sırp şahsi menfaatlerini düşünen bir takım evsiz barksız serseriler ile kendi menfaatlerini vatanın ve milletin felaketinde arayan ihtilalcilerin dört taraftan gördükleri tazyik karşısında tabî oldukları devletlerin af ve merhametine sığınmaktan başka çarelerinin olmadığını ifade etmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin bu durumdan istifade etmek için derhal ihtilal bölgesine takviye kuvvetler göndermesi gerektiğini zira ne kadar çok sayıda asker gönderilirse o nispette amaca çabuk varılacağını belirtmiştir.¹⁰⁸

Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Berlin'de bir araya gelerek hazırladığı Berlin Memorandumu İstanbul'da taht değişikliği hadisesinden dolayı uygulamaya konulamadı. Sultan Abdülaziz'in hal' edilerek yerine Veliahd Murad Efendi geçirilmişti. V. Murad cülûs münasebetiyle yayınladığı Hatt-ı Hümayun'da memleketin yükselmesi ve kuvvetlenmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını sözünü veriyordu. V. Murad dönemine kadar Rusya, Avusturya- Macaristan ve Almanya Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi iken V. Murad'ın tahta çıkmasıyla Mithat Paşa'nın etkisiyle İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Avrupalı devletlerinin sözünün geçtiği bir siyaset izlenmeye başlanacaktır.

¹⁰⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 206, 207.

¹⁰⁸ *Sabah*, no:21, 2 Rebiülevvel 1293.

Hatta Avrupalı devletler, Rusya yanlısı siyaset izlenmesinden dolayı rafa kaldırılan Paris Antlaşmasını da yeniden uygulamaya geçireceklerdir.¹⁰⁹

1.4.2. Eflâk- Boğdan İsyanı

Rusya'nın işgali altında bulundurduğu Eflak ve Boğdan Prenslüğünde yaşayan azınlıkları Panslavizm politikasıyla kışkırtarak Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırdı. Osmanlı Devleti' de bu Rus tehlikesine karşı Avrupalı Devletlerin desteğini kazanmak için Paris Antlaşması'nın ruhuna uygun olarak 6 Aralık 1861 tarihinde yayımlanan bir fermanla Eflak- Boğdan eyaletleri Romanya Birliği adı altında birleştirdi.¹¹⁰ Romanya Birliği'ne muhtariyet verilip Avrupa Devletleri'nin güvencesi altına alındı ve Fransa'nın desteğiyle göreve gelen Prens Couza Romanya Birliği'nin idarecisi olarak kabul edildi.¹¹¹ Prens Couza'nın otoriter tavrı yüzünden siyasi mücadeleler çıkmaya başladı. Fransa'nın araya girmesiyle Âli paşa ile Prens Couza arasında 28 Haziran 1864 tarihinde İstanbul Protokolü imzalandı.¹¹² İstanbul Protokolü ile Osmanlı hükümeti Eflak-Boğdan üzerindeki tarihi ve siyasi haklarından büyük bir kısmını kaybetmiş oldu.¹¹³ Prens Couza'nın yönetiminden memnun olmayan halkın çıkardığı ayaklanma Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı. Osmanlı Hükümeti olayların sebebi olarak gördüğü Prens Couza'yı istifaya mecbur etti. Hohenzoller hanedanından Prens Şarl 10 Mart 1866 tarihinde veraset hakları ile Romanya Birliği'ne seçildi.¹¹⁴ 26 Ekim 1866 tarihinde Osmanlı Hükümeti hazırladığı bir fermanla Prens Şarl'ın Romanya Prenslüğünü tanıdı. Hazırlanan fermana göre, Romanya Birliği Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalacaktı. Eflak-Boğdan Prenslüğü'nin yani Romanya Birliği'nin on yıllık geçmişine (1856-1866) baktığımızda Osmanlı Devleti ile olan bağlarını kademeli olarak azalttığını ve bu suretle millî ve yarı müstakil bir prenslik haline dönüştüğünü görüyoruz. Millî ve yarı bağımsız bu prensliğin 12 yıl sonra prenslik tacı krallık tacıyla değişecek ve tamamen bağımsızlığına kavuşacaktır.¹¹⁵

¹⁰⁹ Bekir Sıtkı Baykal, “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)”, *AÜDTCFD* 6/4 (Eylül-Ekim 1948): 228. ; Ali Akyıldız, “Mahmut Nedim Paşa”, 27:375.

¹¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 7.

¹¹¹ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.2, (İstanbul: E Yay., 2010), 182.

¹¹² Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, 12: 766.

¹¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 9.

¹¹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 11.

¹¹⁵ Subaşı, “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, 12: 766.

1.4.3. Sırp ve Karadağ İsyanı

1875 Hersek İsyanı ve Eflak-Boğdan'ın muhtariyet haklarını genişletmesi Sırpların bağımsızlık düşüncelerine ilham kaynağı olmuştur. Bu sebepten Belgrad Hükümeti Arnavutlarla, Makedon ileri gelenleriyle, Yunan çevreleri ve Bulgar komiteleriyle temasa geçti. Asıl temas Karadağ Prensi Nikola ile yapıldı. İki taraf karşılıklı temaslarında İsyanı ilkbahara kadar devam ettirebilmek için asilere yardımda bulunulması hususunda birbirine söz verdi.¹¹⁶

Sırp General Ranko Alimpiç ile Karadağ Prensi Nikola Osmanlı Devleti ile yapılacak savaşın detaylarını görüşmek ve topraklarını paylaşmak için Çetine'de bir araya geldi. *Sabah* gazetesi *Şuûnat* başlığıyla verdiği haberinde Sırp Prensi Milan'ın sulh taraftarı ve devlete sadık bir devlet adamı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷ Çetine'den yola çıkan Avrupa elçileri Mostar'a vardıklarında Karadağ prensinin etrafına toplanan bin kadar ahaliyi yatıştırmak için konuşma yaptığını ifade etmişlerse de yapılan araştırmalar sonucunda bu şekilde cereyan etmediği bilakis halkın heyecanını kullanarak bazı menfaatler elde etmek istediği anlaşılmıştır.¹¹⁸

Sırp General Ranko Alimpiç, Belgrad Hükümeti'ne Çetine görüşmesi ile ilgili hazırladığı raporunda Prens Nikola'nın kendi iradesi ile değil Rus talimatlarıyla hareket ettiğini, Prens Nikola'nın Hersek İsyanı'nı Rusya'dan aldığı destekle devam ettirdiğini bu yüzden Rusya'nın bilgisi olmadan hiçbir şey yapamayacağını ifade etmekteydi. Rusya, Sırlardan başka Bulgarlar ile de iş birliği yapmak istiyordu. Çünkü Bulgarlar ile büyüyecek olan bir Sırbistan coğrafi yakınlık sebebiyle Boğazlar Sorunu'nu her zaman ortaya atabilecekti.¹¹⁹

1860'ta Sırp prensi Mihail Obrenoviç yönetimin babadan oğula geçmek suretiyle Obrenoviç ailesine verilmesinin yanında Sırbistan'da kaleler dışında ve Belgrad varoşunda yaşayan Müslüman ahalinin idaresinin Belgrad muhafızlığından alınarak Sırp

¹¹⁶ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 12: 767.

¹¹⁷ *Sabah*, no:21, 2 Rebiülevvel 1293.

¹¹⁸ *Sabah*, no:48, 29 Rebiülevvel 1293.

¹¹⁹ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", *Belleten* 50/198 (Ağustos 1986): 832-859.

kanunlarına göre idaresini talep etmiştir.¹²⁰ Osmanlı Hükümeti bu talebi reddetti. Bunun üzerine Sırlar başta Belgrad Kalesi olmak üzere Semendire, Fethülislam, Eskice, Gladoba ve Böğürdelen Kalelerini ele geçirmek için ordu sayısını kademeli olarak artırma girişiminde bulundu.¹²¹ Mihail'in tahrikçi siyaseti 1862 yılının ocak ayından itibaren etkisini göstermeye başlamış silahlı çatışmaların ve cinayetlerin artması ile hem askeri ortam hem de siyasi ortam iyice gerginleşmişti.¹²² Bu gerginlikler neticesinde Sırlar, Türkler açısından özel bir önemi olan Belgrad Kalesi'ni ele geçirmek için su meselesi yüzünden çıkan olayı bahane edip Türklere karşı taarruza geçtiler.¹²³ 17 Haziran 1862 tarihinde Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'ı bombardıman etmesiyle olay devletlerarası bir meseleye dönüştü. Fransa, meselenin çözümü için Paris Antlaşmasıyla Sırp Knezliği'ni müşterek kefaletleri altına almış olan devletler ile Osmanlı Devleti'nin meseleyi müzakere etmek için İstanbul'da konferans toplanmasını teklif etti.¹²⁴ 8 Eylül 1862 tarihinde yapılan Kanlıca Protokolü'ne göre Sokod ve Oujtza kaleleri Sırlara verilecek, Belgrad Kalesi Türklerde kalacak, Belgrad Kalesi karma bir komisyon tarafından denetlenecek, Belgrad Kalesi'nde Türk mahallesi istikametinde Türkler genişleme hakkına sahip olacak, Belgrad şehrinde ki Osmanlı Karakolları kaldırılacak, Müslüman ahali sadece adı geçen kalelerde oturabilecekti. Belgrad şehri ve şehrin varoş istihkâmları da Sırlara bırakılacaktı. Mihail Obrenoviç, 1866 yılında Girit Meselesinin ortaya çıkmasını fırsat bilerek Sırbistan'da ki Osmanlı kalelerinin kendisine verilmesini istedi. Sırların bir savaş durumunda asker sayısını yüz bine kadar çıkarabileceğini, Hristiyan halklarında isyanlar çıkartarak Sırların yanında yer alacağını ve garantör devletlerinde bu olaya destek vereceğini düşünerek Sultan Abdülaziz 20 Mart 1867 tarihinde yayınladığı bir fermanla Sırbistan'da ki Türk kalelerini Sırlara bıraktı.¹²⁵ Osmanlı kalelerinin Sırlara verilmesiyle Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki hâkimiyeti ve otoritesi kesin olarak sona erdi.¹²⁶

¹²⁰Ayşe Özkan, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/50 (Eylül 2011): 172.

¹²¹Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 14.

¹²²Selim Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı, 1866-1868", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 52/2 (Aralık 2012): 4.

¹²³Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 12: 767.

¹²⁴Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı", 4.

¹²⁵Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 15-17.

¹²⁶Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı", 4.

1.4.4. Girit İsyanı

Fransa Kralı III. Napolyon'un Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslim halkı milli devletlerini kurmaları için milliyetçilik fikirleriyle provoke etmesi Osmanlı yönetimine karşı isyana geçmelerine sebep oldu. Bu yüzden Sultan Abdülaziz Devri milliyetler esasına göre parçalanmaların en aktif olaylarına sahne oldu.¹²⁷ Osmanlı idaresinde bulunan Eflak-Boğdan'ın muhtariyet haklarını genişletmesi, Sırbistan, Karadağ ve Lübnan Hristiyanlarının bağımsızlık mücadeleleri Giritli Rumları isyana teşvik etti.¹²⁸ Giritli Rumlar, Büyük Yunanistan ülküsünü gerçekleştirmek için Girit halkını Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmeye başladılar.¹²⁹

Girit İsyanı 23 Ağustos 1866 tarihinde İsyancıların maksatlarını Yunan gazetelerinde açıklamalarıyla resmen başlamış oldu.¹³⁰ Rusya'nın gizli ama fiili desteği ve Fransa'nın da fikri desteği Giritli Rumların isyan çıkarma konusunda temel dayanak noktasını oluşturur. İngiltere ise, Fransa ve Rusya'ya güvenmemesi yüzünden doğuda ki çıkarlarını korumak için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur.¹³¹ Girit Adası'nın Yunanistan'a bırakılması konusunda İngiltere'nin, Rusya ve Fransa ile aynı düşüncede olmaması Giritli Rumları hayal kırıklığına uğratmıştı.¹³² Avusturya'da İngiltere gibi Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemekteydi.¹³³ Girit İsyanının bastırılması İçin Sultan Abdülaziz tarafından Sadrazam Âli Paşa, Girit'e hem bir vali hem de bir komutan olarak tayin edildi.¹³⁴ Âli Paşa, Girit Adası'nda sosyal, siyasi ve idari alandaki sorunlara çözüm bulmaya çalışırken öte taraftan da İngiltere'nin dostluğundan faydalanmak için ittifak çalışmalarına başladı.¹³⁵ Âli Paşa, Girit Adası'nda aldığı tedbirler sonucunda olayların yatışmaya başladığını görünce İstanbul'a döndü. Âli Paşa, İstanbul'a dönünce Giritli isyancılara Yunanistan'ın desteğini kesmesi için beş maddelik bir ultimatom verdi. Yunan Hükümeti tarafından kesin uyarı maddeleri kabul edilmeyince

¹²⁷ Hayrettin Pınar, *Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa*, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18(Mart 2008): 1-22.

¹²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 19.

¹²⁹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 261.

¹³⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 20.

¹³¹ Bilal Karabulut, "Osmanlı'nın Zor Sınavı: Fransa'nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit İsyanı (1866-1869) Osmanlı'nın Huzursuz Yargılanması: Tutarsız Fransız Politikaları Açısından Girit İsyanı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 16(Kış,2008):77-99.

¹³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 22.

¹³³ Pınar, "Girit İsyanı", 1-22.

¹³⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi* 7: 29.

¹³⁵ Pınar, "Girit İsyanı", 1-22.

iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bu gergin ilişkiler Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirdi. Büyük devletlerin araya girmesiyle sorunun diplomatik yollardan müzakeresine karar verildi. Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünün korunması şartıyla konferansa katılmayı kabul etti. İngiltere, Fransa, Kuzey Alman Konfederasyonu, Avusturya, İtalya, Rusya'nın katılımıyla 20 Ocak 1869'da Paris Konferansının imzalandı. Bu antlaşma ile Türk- Yunan savaş tehlikesi ortadan kalkmış oldu.¹³⁶

İttihad gazetesi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren halklar arasında fark gözetmeyip adaletli davrandığından yönetim kaynaklı bir sorun çıkmamıştı. Zira Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine girmesiyle Avrupalı devletlerin tahrik ve teşvikiyle isyanlar çıkmaya başlamıştır ifadesiyle Girit İsyanı'na giriş yapmıştır. 23 sene boyunca devletin isyan ve ihtilali bastırmak için yaptığı savaşlar Kırım Savaşı şiddetinde savaşlardır. Bu savaşlardan bir tanesi de Girit İsyanı'dır diyerek olayın detaylarına geçmiştir. Girit İsyanı devletin ekonomik yönden çıkmaza girmesinde en önemli etken olarak gösterilirken olayın maddî boyutuna dikkat çekilmek istenmiştir. Zira Girit'in güvenliğini sağlamak için devletin göndermiş olduğu askerlerin silah ve teçhizat masrafları devlet hazinesinin boşalmasına sebep oldu. Diğer taraftan da iskân politikasıyla bölgeye Anadolu'dan getirilip yerleştirilen halk, isyanlardan dolayı tarımla uğraşmadığından devlet ada halkının ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kaldı. Anadolu ve Rumeli'den iskân politikasıyla Girit'e yerleştirilen halk isyanlardan tarımla uğraşmaya fırsat bulamadığından devletin sırtına ekonomik yönden çökmesine neden olmuştur açıklamasında bulunmuştur. Girit İsyanı sadece askerî bir hezimet değil aynı zamanda ekonomik bir yenilgidir yargısıyla da satırlarını sonlandırmıştır.¹³⁷

1.4.5. Bulgar İsyanı

Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın muhtariyet kazanması Bulgarları da ümitlendirdiğinden bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçtiler. Sırp Prensiği'nin, Bulgar ayaklanmalarına destek vermesi isyana millî bir nitelik kazandırdı.¹³⁸ Sırp, Yunanlı, Karadağlı, Romen, Bulgar, Eflak-Boğdan ve Girit Rumlarını isyana teşvik eden Rusya'nın ortaya attığı Panslavizm fikri ve ortodoksluk olmuştur.

¹³⁶ Karabulut, Girit İsyanı, 77-99.

¹³⁷ İttihad, no:37, 8 Şaban 1293.

¹³⁸ Ortaylı, İmparatorluğun *En Uzun Yüzyılı*, 137.

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Bulgarlar, Fener Rum Patrikhanesinden ayrılıp Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudiler gibi ayrı kilise kurmak istediklerini Bab-ı Âli'ye bildirdiler. Bulgarların bu dileği Tanzimat Fermanı'na uygundu fakat İstanbul'un Fethi'nden sonra kilise yapılması dinen yasaklandığından mevzuata aykırı idi.¹³⁹ 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklar okul, kilise açabileceklerdi. Bulgarlar bu fermana binaen 1860 tarihinde Bab-ı Âli'ye Fener Rum patriğini ruhani başkan olarak tanımayacaklarını bildirdiler. Bulgarlar millî ve bağımsız kiliselerini kurmak için Ermeni Katolik kilisesine bağlanma talebinde bulundular.¹⁴⁰

Bulgarlar Fener-Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmamakta ve ayrı bir teşkilat kurma konusunda ısrar edince Sadrazam Mahmut Nedim Paşa 11 Mart 1870 tarihinde yayınladığı fermanla Bulgar Eksarhlığı Beratı'nı verdi.¹⁴¹ Bulgar milliyetçiliğinin çıkışında Rusya'nın Panslavizm politikası kadar Amerikan misyonerleri ve misyoner okullarının da rolü çok büyüktür. 1840 yıllarda Bulgarları keşfeden Amerikalı misyonerler Protestanlığı Bulgarlar arasında yaymak için Bulgarcayı öğrenmişler ve okullar açarak eğitimi organize etmek istemişlerdir. Örneğin İstanbul'da ki Robert Koleji Bulgar için milliyet ve bağımsızlık ideolojisinin işlendiği en önemli merkezlerden biri olmuştur.¹⁴²

1875 Hersek İsyanı Bulgarları daha da tahrik etti. Bulgar ayaklanmasında önemli rol oynayan Nayden Gerov'un ve İgnatiyef'in ayaklanmaları organize ettiğine dair Türk ve yabancı belgelerde kaydı bulunmaktadır. Bağımsız Bulgaristan'ın kurulması için Bulgarlar, Ruslardan aldıkları destekle 1876 Nisan'ın da Filibe'de isyan çıkardılar.¹⁴³ Bu isyanlarda Bulgarların Türklere katliamları artınca Osmanlı Devleti kuvvetlerini göndererek bastırmıştır. V. Murad Dönemi'nde Bulgarlar Rusya'dan aldıkları destekle Filibe'yi ele geçirmek için Otluk Köyü'nde isyan çıkaracaklardır.¹⁴⁴

¹³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 90,91.

¹⁴⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 134,135.

¹⁴¹ Mustafa Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1 /1 (Aralık 2012):75,76; Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 17/1(Ocak 2018): 353,354.

¹⁴² Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", 353,354. Fahri Yetim, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi'nde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25(Mart 2011): 285-296.

¹⁴³ Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", 12: 774.

¹⁴⁴ Burma, "Bulgar Ayaklanmaları",78.

1.4.6. Selanik Hadisesi

Bosna-Hersek savunmasının devam ettiği sırada Avrupa kamuoyunun tepkisine yol açan “Selanik Hadisesi” meydana geldi. 5 Mayıs 1876’da Avrathisar kazasının Boğdançe köyünden bir Bulgar kızının Müslüman olmak istemesi üzerine bulunduğu yerin isyan bölgesi olmasından dolayı daha güvenli olan Selanik’e gönderilmesi uygun bulunmuştur. Bulgar kız, Selanik istasyonuna varınca Bulgar zaptiye kuvvetleri tarafından zorla alınıp Amerikan konsoloslughuna götürüldü. Ertesi gün bu hadiseyi duyan Müslümanlar Selim Paşa Camii’nde toplanarak kız serbest bırakılana kadar dağılmayacaklarını söylediler. Fransız konsolosu ve Almanya konsolosu kalabalığın dağıtılması için camiye girmek için izin istediler. Fakat aynı gün öldürüldüler. İngiliz konsolosunun Amerikan konsolosu Lazeri’yi ikna etmesiyle Bulgar kız hükümete teslim edildi. Olay, İstanbul’da duyulunca büyük devletlerin elçileri Rus Elçisi İgnatiyef’in başkanlığında toplandılar. Elçiler, mensup oldukları hükümetlerin Selanik’e savaş gemileri göndermelerini gerekirse karaya asker çıkararak önemli yerlerin işgal edilmesi kararını aldılar. Ayaklanmanın bastırılması için Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya devletlerinin gemilerinden meydana gelen filo Selanik’e gönderildi. Hatta Rus Filosu, Çar Aleksandr’ın kardeşi Grandük Aleksis’in komutasında idi. Fakat Bab-ı Âli’nin suçluları kısa sürede yakalayıp gereken cezayı vermesi ve öldürülen konsolosların ailelerine yüklüce tazminat vermesi ilgili devletlerin karaya asker çıkarmasına fırsat bırakmamıştır. Konsolosların cenazeleri merasimle kaldırılıp memleketlerine gönderilmesiyle mesele kapanmış oldu. İstanbul’da Rus elçisi İgnatiyef’in başkanlığında toplanan büyükelçilerin görüşmeleri sonucunda filonun Selanik’e gönderilmesi bunun bir Rus plânı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Karal, Osmanlı Tarihi, 7: 98; Halil Sedes, *Osmanlı Ordusu Savaşları/ Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar Başlangıç*. (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi,1946),184-186.

BÖLÜM 2: SULTAN ABDÜLAZİZ’İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ VE V. MURAD’IN TAHTA ÇIKMASI

2.1. Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi Olayına Genel Bir Bakış

1876 taht değişikliği ve Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesine sebep olan olaylar dizisi 1871 tarihinde Sadrazam Âli Paşa’nın ölüm tarihine denk gelmektedir. Sadrazam Âli Paşa’nın ölümünden sonra sadarete getirilen hükümetlerin siyasi oyunlarla sık sık düşürülmesi ülke yönetimini istikrarsızlığa götürmüştür. Siyasi istikrarsızlıklara vergiler yüzünden sorunlar yaşayan Osmanlı Devleti’nde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın devletin dış borç faizlerini tek taraflı olarak yarı yarıya indirdiğini ilan etmesi devletin ekonomik bütçesinin açık vermesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Rusya ve Avrupalı Devletlerin kışkırtmasıyla Karadağ, Sırp, Bosna Hersek, Bulgar, Girit, Yemen İsyanı, Eflak-Boğdan ve Lübnan olaylarının ortaya çıkması Osmanlı Devleti’ni iç karışıklıklara götürmüştür. Bütün bu olaylara ilaveten Mısır’da veraset sorunun da ortaya çıkması Sultan Abdülaziz’in otoritesini sarstığı gibi tahttan indirilmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁴⁶ Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa bütün bu olayların sebebi olarak Mahmut Nedim Paşa’yı gördüklerinden sadareten düşürebilmek için bütün bu gelişmeleri fırsat olarak değerlendirdi. Nitekim Medrese talebelerini el altından kışkırtarak ayaklandıracaklar ve Mahmut Nedim Paşa’yı sadareten indireceklerdir. Sultan Abdülaziz’in hükümdarlığına gölge düşüren bu hadise Murad Efendi’nin de tahtın önünü açacaktır.¹⁴⁷

2.1.1. Tahttan İndirme Plânında Yer Alan Kişiler

Hüseyin Avni Paşa bir cuma selamlığı töreninde Sultan Abdülaziz’in eşlerinden bir Kadın Efendi’ye sarkıntılık edince görevinden azledilerek Girit’te vali olarak sürgüne gönderilmiştir. Sultan Abdülaziz’in orta oyunlarında taklidini yaptırmasından ve sürgüne gönderilme olaylarından üzüntü duyan Hüseyin Avni Paşa sultana karşı öfke ve kin duyarak intikam beslemişti.¹⁴⁸ Hüseyin Avni Paşa pek çok defa da sürgüne gönderilmeyi hazmedemediği için Sultan Abdülaziz’i tahttan indirme planları yapmaktaydı. Konuyu Şirvanizâde Mehmet Paşa’ya ve Mithat Paşa’ya açtı. Mithat Paşa’nın destekler mahiyette

¹⁴⁶ Abdullah Özkan, *1299-1922 Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Boyut Yay. , 2009), 357.

¹⁴⁷ Akyıldız, “Mahmut Nedim Paşa”, 27: 375.

¹⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 135.

konusması hoşuna gitmesine karşın Şirvanizâde'nin ise sessiz kalması Hüseyin Avni Paşa'yı rahatsız etti. Şirvanizâde'nin kendisine destek vermeyeceğini anlayınca Veliahd Murad Efendi'nin adamı olduğunu ve onun emrinden çıkmadığını Sultan Abdülaziz'e ihbar ederek Şirvanizâde'yi görevinden azlettirdi. Şirvanizâde'nin kendisini Sultan Abdülaziz'e ihbar edeceği korkusunu ortadan kaldırmak için de Şirvanizâde'yi zehirletti. Hüseyin Avni Paşa bir müddet sonra hastalandı ve tedavi için Avrupa'ya gitti. Londra'da bulunduğu sırada İngiliz bakanları ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi meselesini görüşerek İngiltere'nin desteğini sağladı.¹⁴⁹

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesinin mimarlarından ikincisi Mithat Paşa'dır. Niş, Tuna ve Bağdat Valiliği görevlerini ikame ederken memleketin içinde bulunduğu durumu görerek ıslahatların gerekliliğine bütün kalbiyle inanmaktaydı.¹⁵⁰ Mithat Paşa Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına Hüseyin Avni Paşa gibi şahsi bir meseleden dolayı girmemiştir. Osmanlı Devleti'nin devamlılığının meşrutî yönetim ile gerçekleşeceğine inandığı için bu tertibin içinde bulunmak istemedi.¹⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaktan kurtarmanın sadece haklın refah seviyesini yükseltmekle sağlanamayacağını ancak anayasalı meşrutiyet yönetimi ile kurtulabileceğine inanmaktaydı.¹⁵² Bu yüzden Mithat Paşa meşrutiyet yönetimini Osmanlı İmparatorluğu'na getirebilmek için kendisine iltihak eden arkadaşlarıyla Sultan Abdülaziz'i tahttan indirecek bir saltanat değişikliği yapma serüvenine sürüklenmiştir.¹⁵³

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol oynayan 3. kişi Mütercim Rüşdü Paşa'dır. Batı kültürüne sahip son derece zeki ve kurnaz bir politikacı idi. Hal'in gerçekleştiği 1876 tarihinde sadrazamlık görevi gibi mühim bir görevi yürütüyordu. Mütercim Rüşdü Paşa, Tanzimat Dönemi ve Mustafa Reşid Paşa ekolünün adamıydı fakat Mithat Paşa gibi meşrutiyet taraftarı değildi. Bu eylem plânında yer almasının sebebi Osmanlı Devlet yapısını çok iyi bilmesinden dolayı onun tecrübelerinden faydalanılmak istenmesidir. Çok zeki, bilgili, temkinli bir devlet adamı olması yanında yapılan hiçbir işi beğenmeyen tenkit edici bir yönü bulunmaktaydı.¹⁵⁴ Sadrazam Rüşdü Paşa'nın sadaret makamına

¹⁴⁹Mehmed Memduh, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e 2 Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-i Zeval-Tasvir-i Ahvâ Tenvir-i İstikbâl-Feverân-ı Ezmân*, (İstanbul: Nehir Yay. ,1995),165,166.

¹⁵⁰Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 133.

¹⁵¹Alperen Demir, *Çerkes Hasan Vakası Davranma Serasker*, (İstanbul: Bab-ı Âli Kültür Yay. ,2018), 39,40.

¹⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 133.

¹⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 133.

¹⁵⁴ İbrahim Akkurt, *Fetvanın Gücü*, (İstanbul: Yeditepe Yay. , 2014), 54.

geldiğinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi fikri yoktu. Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa, Sadrazam Rüşdü Paşa'yı Sultan Abdülaziz'in aşırı müsrifliğinin ve devleti kötü idaresinin milletin menfaatlerine aykırı olduğunu bahsederek razı etti.¹⁵⁵

Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa tarafından hal' kadrosuna dahil edildi. İslam hukukuna göre yönetilen devletlerde devlet başkanını görevden alabilmek için ilmiye sınıfından yüksek rütbeli şeyhülislamdan fetva almak gerekiyordu. Sultan Abdülaziz zamanında baş imam olan Hasan Hayrullah Efendi'nin hal' kadrosunda yer almasının en önemli sebebi 1874 yılında şeyhülislamlığının 42. gününde Sultan Abdülaziz tarafından görevinden azledilmesidir. Bu yüzden Sultan Abdülaziz'den intikam almak isteyen Hasan Hayrullah Efendi, Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren fetvayı onaylayarak şeyhülislamlık makamında uzun süre kalacağını düşünmekteydi. Hüseyin Avni Paşa ile bir türlü uyuşamayan Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin taht değişikliği heyetinde yer alması hayretle karşılanacak bir durumdur. Birbirini sevmeyen her iki devlet adamının da bu taht değişikliği planında yer alması kişisel ihtiraslarını gerçekleştirememiş olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁶

Sultan Abdülaziz'i tahttan indirecek kadronun askerî kanadı içinde somut bir rol oynayan Süleyman Hüsnü Paşa'nın meşrutiyet yanlısı demokrasi fikirleri Hüseyin Avni Paşa'yı memnun etmişti. Süleyman Paşa olaylarının sorumlusu olarak padişahı görmekteydi ve ülkenin kurtuluşu için tahttan indirilmesinin yanı sıra meşrutiyetin ilanını savunmaktaydı.¹⁵⁷

2.1.2. Medrese Talebelerinin Ayaklanmaları

Bosna-Hersek ve Bulgar isyanları, Selanik Vakası Rumeli medrese talebesini tedirgin etmekte devletçe gerekli tedbirlerin alınmadığı endişesini kuvvetlendirmekte idi. Kaynağı Rus elçiliği olan rivayetlere göre Müslümanların Hristiyanları katletmesi durumunda Mahmut Nedim Paşa güvenliğin sağlanması için İgnatıyef'ten Rus kuvvetlerinin yardıma gönderilmesini talep edecekti.¹⁵⁸ Bu sebepten padişah üzerinde tesir yapıp Mahmut Nedim Paşa'yı görevinden almanın tek yolu halkı ayaklandırmaktı. Fakat halkı ayaklandırmak kolay olmadığından önce medrese talebeleri harekete geçirilecek sonrada

¹⁵⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 105,106.

¹⁵⁶ Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 54,55.

¹⁵⁷ Süleyman paşa, *Hiss-i İnkılâp yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu* (İstanbul: Tanin Matbaası,132), 7-12.

¹⁵⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 101.

halk kendiliğinden bu ayaklanmaya ilhak edecekti. Medrese talebelerinin çoğu Rumeli ahalisinden olduğundan ve talebelerin çoğunun ya annesi ya babası ya da yakın bir akrabası Bulgarlar tarafından idam edilmiş veya malları yağma edilmiş olduğundan teşvike müsait bulunuyorlardı.¹⁵⁹

İsyan planına göre, talebelere ülkenin içinde bulunduğu ağır bunalım propagandası yapılacak, talebeleri ayaklanmaya teşvik etmek için para dağıtılacaktı. Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar talebeler ile 9 Mayıs 1876 günü Nuruosmaniye Camii'nde cuma namazını müteakip Bab-ı Âli'ye gidilerek, Sultan Abdülaziz isteklerini kabul etmezse tahttan indirilerek yerine Veliahd Murad Efendi'nin cülûsu sağlanacaktı. Daha sonra bundan vazgeçilip sadece asker kullanılarak tahttan indirilmesine karar verildi.¹⁶⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun 662 yıllık ömründe ilk öğrenci gösterileri 10 Mayıs 1876 Çarşamba sabahı Veliahd Murad Efendi'nin Sarraf Hristaki' den aldığı paraların öğrencilere dağıtılmasıyla ayaklandırılan Talebe-i Ulûm mitingi Fatih Medresesi'nde başlatıldı.¹⁶¹ Bu ayaklanmada Beyazıd'a doğru yürüyüşe başlayan Fatih Medreseleri talebelerine Süleymaniye ve Beyazıd Medreseleri talebeleri de katılarak "Sadrazam ve şeyhülislamı istemeyiz!" diye sloganlar atıp silahlar sıkarak Bab-ı Âli önüne geldiler.¹⁶² Talebelerin gelmesinden önce Mahmut Nedim Paşa İran Elçiliğine, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'de bir akrabasının evine firar ederek canlarını kurtarmak için makamlarını terk etmişlerdi.¹⁶³

Veliahd Murad Efendi'yi tahta geçirmek için İngiltere, Mahmut Nedim Paşa'yı sadareten uzaklaştırmak için perde arkasından talebelere destek verirken Rusya paralelindeki Avusturya-Prusya Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya destek vermiştir. Rus Elçisi İgnatıyef Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile ayaklanmaya maddi destek sağlarken İngiltere Veliahd Murad Efendi aracılığıyla destek verdi. Birçok kaynak Veliahd Murad Efendi'nin maddi kaynağının sarrafı Hristaki Efendi ile İngiltere olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴ Mithat Paşa, sarraf Hristaki Efendi ve doktoru Kapoleon

¹⁵⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 102. ; BOA, Y.PRK.KOM, 2/10-1.

¹⁶⁰ Kocabaş, *Sultan Abdülaziz*, 183.

¹⁶¹ Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar, Darbeler, Baskınlar, İhtilaller, Vakalar, Suikastlar*, (İstanbul, Geçit Kitabevi, 2006), 288.

¹⁶² Kocabaş, *Sultan Abdülaziz*, 173, 174.

¹⁶³ Ahmed Sâib, *Vak'a-ı Sultan Abdülaziz*, Kahire: y.y. , 1320, 119.

¹⁶⁴ Kocabaş, *Sultan Abdülaziz*, 175, 176.

aracılığı ile Veliahd Murad Efendi ile gizli gizli görüşüyordu. Hristaki Efendi, Mithat Paşa'nın aracılığıyla talebelere para yardımında buluyordu.¹⁶⁵

Medrese talebelerinin ayaklanmasını Sultan Abdülaziz, öğrenci gösterisinden ziyade çok kapsamlı bir halk galeyanı olarak yorumladı. Sultan Abdülaziz'in iradesiyle başmabeyinci, seryaver gibi büyük memurlar talebelerin maksatlarını öğrenmeleri için saray dışına gönderildi.¹⁶⁶ Talebelerin sözcüleri sadaret makamına Mithat veya Rüşdü Paşa'nın ve meşihat makamına da Hasan Hayrullah Efendi'nin getirilmesini istediklerini söylediler. Ayaklanmadan birkaç hafta evvel Rusya Türkler'in Hristiyan halkı kılıçtan geçireceği şayialarını yayarak Avrupa'yı aleyhimize çevirmek istiyordu.¹⁶⁷

Ayaklanma zuhur edince İgnatiyef ayaklanmaya katılanların dağıtılması ve isyanın bastırılması için Sultan Abdülaziz'e takviye kuvvet gönderme teklifinde bulunmuştur. İgnatiyef'i kırmak istemeyen Sultan Abdülaziz, talebelere nasihatler için adamlar gönderdiyse de ayaklananları dağıtmayı başaramadı. Nihayetinde Sultan Abdülaziz talebelerin isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. *İstikbal* gazetesi Mithat Paşa'nın, Hüseyin Avni Paşa'nın saltanat değişikliğine gidilmeden önce İstanbul'da bulunan Avrupa devletleri elçileri ile görüşülerek Mahmut Nedim Paşa'nın bir daha sadrazamlık makamına getirilmeyeceğine dair söz alındıktan sonra Sultan Abdülaziz'in hal' hadisenin gerçekleştiğinden bahseder.¹⁶⁸

2.1.3. Sultan Abdülaziz'in Hal'i

11 Mayıs 1876 tarihinde Sadaret Makamına Mütercim Rüşdü Paşa'yı, Meşihat Makamına Hasan Hayrullah Efendi'yi, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı ve Şûray-ı Devlet Başkanlığına da Mithat Paşa'yı getirmek suretiyle "Erkan-ı Erbaa" aynı kabinede birleşti.¹⁶⁹ *The Times* gazetesi Abdülaziz'in tahttan indirilişi sırasında Osmanlı Devleti'nde ki söylentilerden yola çıkarak Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya ile büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkarmak için komplo düzenlediğinden ve Rusya'nın gerektiğinde Boğaziçi'ne hareket etmeleri için Varna, Burgaz gibi önemli noktalarda kuvvet beklettiğinden bahsetmektedir. Hemen akabinde ise bu düşüncüyü

¹⁶⁵ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu (İstanbul: Berekât Yay. ,1983), 106.

¹⁶⁶ Erdoğan Tokmakçioğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar*, 289.

¹⁶⁷ Ahmed Sâib, *Vak'a-ı Sultan Abdülaziz*, 120, 121.

¹⁶⁸ *İstikbal*, no:117, 20 Cemaziyelevvel 1293.

¹⁶⁹ Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 46.

çürütmek için Mahmut Nedim Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in tek dostu olduğu yorumunda bulunarak komplo iddialarının asılsız olduğunu göstermek istemiştir.¹⁷⁰

Sultan Abdülaziz, Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa, Şeyhülislam Hüseyin Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Vükelâ Heyeti'ne memur edilen Mithat Paşa'dan kurulan Vükelâ Heyeti'ne itimadı olmadığını ve medrese talebelerinin ayaklanmasında ulemanın rolü olduğunu huzuruna kabul ettiği ilk gün söylemiştir. Vükelâ heyeti, Sultan Abdülaziz'in husumetine maruz kaldıklarını ve ayaklanma hadiselerinin failleri olarak cezalandırılacaklarını çok iyi bildiklerinden Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmeyi tek çıkar yol olarak kabul ettiler.¹⁷¹

Sultan Abdülaziz yönetiminden memnun olmayan Mithat Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Levazım Reisi Hasan Paşa, deniz postalarından Çerkes Raşid Efendi ve V. Murad gibi devlet yönetiminde söz sahibi idarecilerin paşaların konaklarında bir araya gelerek Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için plânlar yaptıklarını belirtmiştir. Bosna'dan gelip İstanbul'a yerleşen muhacirlerin Mithat Paşa taraftarı olduklarından paşanın bu muhacirlerden manevi güç aldığını beyan etmiştir. Bu yüzden muhacirlerin İstanbul'a yerleşmelerinin bir an önce durdurulması gerektiğini belirtirken bir şekilde gelip yerleşenlerinde kahvehanelerde bir araya gelip konuşmalarını engellemek için kahvehanelerin sık sık denetlenmesini vurgulamıştır.¹⁷²

Mithat Paşa'nın konağında yapılan toplantıda hal'in 31 Mayıs Çarşamba günü gerçekleştirmesi kararlaştırıldı.¹⁷³ The Times gazetesinin Pera muhabiri Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile ilgili haberleri "Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi" başlığında okurlarına aktarmıştır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi fetvasının Mithat Paşa'nın konağında hazırlanıp oy birliği ile kabul edildiğini ve Sadrazam Rüşdü Paşa'nın, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den dinen de oluru almak için şu soruyu sorduğunu ifade etmiştir. Haber de şu ifadeler yer almaktadır:

"Müslümanların halifesi olan bir adamın herhangi bir siyaset bilgisi yoksa akli melekelerini kaybetmişse, devletin parasını kendi zevkleri için harcıyorsa, devlet ve halk bu israfın yükünü çekmek zorunda kalıyorsa, toplumsal ve dini sorunların fitilini ateşleyip

¹⁷⁰ The Times, 31 Mayıs 1876.

¹⁷¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 104.

¹⁷² Bkz.BOA, YEE, 79/59/1-2.

¹⁷³ Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 63.

devlete ve millete zarar veriyorsa kısacası burada bahsedilen durumlar sürekli olarak meydana gelip devlet ve halk için tehlikeli bir hale geliyorsa bu kişi tahttan indirilebilir mi?

Mithat Paşa'ya verilen cevabi yazıda Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi "Evet" diye yazarak yanına Kul Hasan Hayrullah (Allah onu affetsin) notunu eklemiştir".¹⁷⁴

Mithat Paşa, hal' plânı hazırlığı sırasında İstanbul'daki İngiliz Elçisi Henry Elliot'un yanına giderek meşrutiyetin ilanı için hükümeti değiştirmekten başka bir çare olmadığını bu yüzden İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olduğunu söylemiştir. İngiliz Elçisi Elliot, Osmanlı Devleti'nin çarlık nüfuz ve tesiri altında kalmasından rahatsız olduğundan Mithat Paşa'ya Meşrutiyet'in ilanı için gereken desteği vereceğini bildirmiştir. Hatta Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya seyahati programında bulunan Londra ziyaretinde Hüseyin Avni Paşa'nın İngiliz hükümet ricaline Veliahd Murad Efendi'yi tahta çıkaracaklarını söylediğinde İngiliz Hükümeti buna taraftar olduğunu belirtti. Daha sonra da Hüseyin Avni Paşa hastalandığında tedavi olmak için gittiği Londra ve Paris'te görüşmeler yaparak İngiltere ve Fransa'nın desteğini bir kez daha sağlamlaştırdı. Bu yüzden Hüseyin Avni Paşa taht değişikliği plânının yapıldığı süre zarfında Veliahd Murad Efendi'ye İngilizler tarafından sevgi ve sempati beslendiğinin bilincindeydi.¹⁷⁵

30 Mayıs sabahı altı da başlayacak olan hal' plânına göre, Sadrazam Rüşdü Paşa Bab-ı Seraskerî'yi, Hüseyin Avni Paşa Fındıklı Camii iskelesini, Süleyman Paşa Harp Okulu talebeleriyle veliahd dairesini, Redif Paşa Dolmabahçe tarafını muhafaza edecek, Kayserili Ahmed Paşa da sarayın deniz tarafından irtibatını kesecekti.¹⁷⁶ Taht değişikliği hadisesinin askeri kanadını Hüseyin Avni Paşa, sivil kanadını ise Mithat Paşa organize etmiştir. Hüseyin Avni Paşa her ne kadar devletin en üst kademesini temsil etmiş olsa da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi emrini tek başına veremezdi. Bu yüzden ileri gelen birkaç devlet adamının maddi ve manevi yardımlarına muhtaçtı.¹⁷⁷

29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece yarısından hemen sonra Hüseyin Avni Paşa'nın emriyle Süleyman Paşa Dolmabahçe Sarayı'nı iki süvari birliğiyle kuşattı. Boğazda ki savaş gemileri de toplarını saraya doğru çevirerek sarayı abluka altına aldı. Süleyman

¹⁷⁴ The Times, 8 Haziran 1876.

¹⁷⁵ Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, (İstanbul: Temel Yay. , 1997),336-338.

¹⁷⁶ Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 64.

¹⁷⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 109.

Paşa, Harbiye’de hazırlanırken üzerine ters olacak şekilde binbaşı üniformasını giymiş ve paşalara has sırmalı kılıcını takmamıştı. Harem kapısındaki memurlara seslenerek “Kapıyı açın, efendimizi isterim!” demiş ve onların tedirgin bakışıyla karşı karşıya kalmıştı. Harem ağaları V. Murad’a “Bir binbaşı sizi istiyor.” demişti. Bu sırada V. Murad, telaşa kardeşi Abdülhamit Efendi’ye bir tezkire ile “Birader beni götürüyorlar. Lakin nasıl ve ne için gittiğimi bilmiyorum. Evlad ve iyalim evvel Allah sonra sana emanet!” yazıp gönderdi.¹⁷⁸ V. Murad hal’ heyetine dahil edilen Süleyman Paşa’yı şahsen tanımadığı için kendisini kapıdan alıp götürmek isteyen binbaşının karşısında telaşe kapılıp panik oldu. Oysa V. Murad’a verilen bilgiye göre saraydan alıp biat törenine götürecek kişinin paşa olması gerekiyordu. V. Murad taht değişikliği plânının içeriğinde ve tarihinde yapılan değişiklikten haberdar edilmediği için plânın Sultan Abdülaziz tarafından haber alındığı şeklinde yorumladı. Süleyman Paşa içeri girince Lala Süleyman Ağa, Süleyman Paşa’yı tanımış ancak o zaman V. Murad rahat bir nefes alabilmişti. Süleyman Paşa’nın eşlik ettiği V. Murad bir faytonla yanlarına gelen Hüseyin Avni Paşa tarafından götürüldü. Lakin V. Murad’ın yaşadığı bu olay ruh sağlığını olumsuz yönde etkiledi.¹⁷⁹

Faytonla Dolmabahçe Camii’ne kadar gidilecek ve oradan bir kayıkla Sirkeci’ye geçilecekti. Sirkeci’ye iner inmez buradan bir arabayla alelacele biat töreninin yapılması için Seraskerliğe geçilmesi V. Murad’ın ikinci bir korku yaşamasına sebep oldu. Beyazıt’taki Seraskerlik binasına getirilen V. Murad’a önce hal’ için fetvanın var olup olmadığını soran ve daha sonra ikna olmuş gibi görünen Şerif Abdülmuttalib Efendi’nin biat etmesiyle tören başladı Akabinde Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve diğer bazı devlet erkânı biat eder. Hüseyin Avni Paşa’nın gönderdiği haber ve Beyazıt Kulesi’nden gelen işaretlerle gemilerden biat topları atılmaya başlandı.¹⁸⁰ Top atışlarından Sultan Abdülaziz yerine V. Murad’ın cülûs ettiğini anlayan halk Bayezid Meydanı’nda yağmura aldırış etmeden toplanıp kutlamalar yaptı. Donanmanın cülûsu haber eden top sesleriyle Abdülaziz Han cülûstan haberdar oldu.¹⁸¹

¹⁷⁸ Süleyman Paşa, *Hiss-i İnkılab*, 34,35. ; Vakit, no:234, 8 Cemaziyelevvel 1293.

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, (Ankara: TTK Yay. ,2000),46,47.

¹⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*,48,49.

¹⁸¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 109.

¹⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ,154.

Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Rüşdü Paşa üzerinde bulunan ve sadarete mahsus olan Sultan Abdülaziz'in mührünü mabeyinden birine vererek "Millet Abdülaziz Han hazretlerini hal' etti artık bu mührün önemi kalmadı!" diyerek Abdülaziz Han'a teslim etmesini istedi.¹⁸² Redif Paşa tarafından görevlendirilen Darüssaade Ağası Cevher Ağa, Abdülaziz Han'ın yanına gelerek hal' edildiğini bildirdi. Topkapı Sarayı'na nakledileceği hususunda Sultan Murad'ın iradesini tebliğ etmesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murad geçirilmiştir.¹⁸³ Seraskerlik'de ki biat töreni gizli tutulduğundan tüm devlet erkânı katılamadı. Törenin hemen ardından Abdülaziz'in hal'ine dair fetva okunur.¹⁸⁴ Fetva gerekçesinde Abdülaziz'in cinnet geçirdiği ve devlet işlerinden anlamadığı ifade edilir.¹⁸⁵

2.2. V. Murad'ın Tahta Çıkması

Sultan Murad'ın Bab-ı Seraskeriye' de Vükela Heyeti tarafından padişah ilan olunması haberi Sultan Abdülaziz'i müteessir etmiştir. Vükela Heyeti'nin bundan sonraki en büyük gayreti V. Murad Bab-ı Seraskeriye' de iken Sultan Abdülaziz'i Topkapı Sarayı'na göndermekti. Zira yeni tahta çıkan Sultan Murad'ın tahttan indirilen Sultan Abdülaziz ile aynı dairede bulunması uygun değildi. Bu sebepten Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'na gönderildi. V. Murad'da Dolmabahçe Sarayı'na getirilerek esas biat töreni yapıldı. V. Murad'ın biat töreni yerli ve yabancı basında büyük puntolarla gazetelerin ilk sayfasında haber yapılmıştır. *Vakit* gazetesi esas biat törenin perşembe günü yapılacağını öğrenen gayrimüslim halkın padişaha tebrik etmek ve iyi dileklerini arz etmek için Beyoğlu'nda toplanacakları haberini paylaşmıştır.¹⁸⁶ *Vakit* gazetesinin bir sonraki nüshasında da 31 Mayıs'ın Osmanlı Devleti için en mübarek bir gün olduğunu zira Sultan Abdülmecid'in oğlu Veliahd Murad Efendi'nin Osmanlı tahtına cülûs buyurdukları müjdesini veriyor. V. Murad'ın tahta çıkışının tellallar ve basın yoluyla halka duyurulduğunu akabinde de askerî mevkilerden, donanmadan tahta çıkışı bildirmek üzere toplar atıldığı haberini ilk sayfasının sütunlarında büyük manşetlerle verir. V. Murad'ın cülûsu halkın genelinin

¹⁸² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 109.

¹⁸³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 110; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2012), 128.

¹⁸⁴ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, (İstanbul: Hüseyin Enver Matbaası, 1325), 52.

¹⁸⁵ Terzi, *Abdülaziz-V. Murad-Abdülhamid*, 73.

¹⁸⁶ *Vakit*, no:235; 9 Cemaziyelevvel 1293.

istediği bir olay olduğunu ve “Padişahım çok yaşa!” sevinç nidalarıyla kutlandığından bahsetmiştir.¹⁸⁷

31 Mayıs’ta *The Times* gazetesinin Pera özel muhabiri, V. Murad’ın tahta çıkış töreninden bahsederken uzun uzun cümleler kurarak gazetede oldukça uzun bir haber yaptı. Hal’ kadrosu, Veliahd Murad Efendi’ye Dolmabahçe Sarayı’na gitmesi için davet gönderdi fakat veliahd bu isteği yerine getirmede ifadeleriyle konuya ilgi çekici bir giriş yapmıştır. Hüseyin Avni Paşa’nın yanına aldığı iki tabur askerle saraya gittiğini ve daha sonra özel bir araçla veliahdın Seraskerliğe götürüldüğü açıklamalarına yer ver vermiştir. Seraskerlikte de Vükelâ Heyeti’nin Şehzâdeye bağlılıklarını sunduktan sonra Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan 500-600 kişilik bir grubun huzurunda resmi olarak Veliahd Murad Efendi’nin padişah ilan edildiğini beyan etmektedir. Seraskerlikte yapılan biat töreninden sonra kendilerini Sirkeci İskelesi’nde bekleyen saltanat kayığına binerek Haliç üzerinden Dolmabahçe’ye saat 11’de vardıklarını ve öğleden sonra da V. Murad’ın imparatorluktaki eksarh, patrik, haham ve diğer gayrimüslim milletlerin tebaasından oluşan dini liderleri huzuruna kabul ettiği haberi yer almıştır. Akabinde de yeni yönetimde birlikte çalışacağı mabeyincilerin, sekreterlerin ve diğer görevlilerinin ataması yapıldığını sürgündeki siyasi suçluların affını ilan eden bir ferman yayınlandığını ifade etmiştir.¹⁸⁸

The Times, V. Murad’ın tahta çıkması ve halkı selamlama törenini bir doğa olayı gibi tasvir ederken ana figür olan V. Murad’dan bir kibarlık ve nezaket abidesi gibi bahsetmiştir. Okurlarını olayın içerisine çekmek için bir resim çizer gibi yaşanan olayı başından sonuna kadar ayrıntılı bilgilerle sunmuştur. Şafak vaktiyle Harbiye Nezareti’nin kapılarının açıldığını ve V. Murad’ın babası Abdülmecid’den kalma bir kibarlık ve nezaketle halkı selamladığı ifade edilerek Mithat Paşa’nın da bu tören sırasında General Hüseyin Avni Paşa’ya “Bir erkek gibi dik dur çünkü Allah’a şükür artık doğrudan yüzüne bakılmasına kızmayacak bir sultanımız var!” dediğinden bahsedilmiştir. Mithat Paşa’nın generale söylediklerini duyan halkın Mithat Paşa’nın sözlerinin çok doğru olduğunu lakin saray adamına yakışmadığını ifade ettiklerini belirtmiştir. Muhabir devam eden satırlarında Mithat Paşa’nın biat töreni sırasında Sultan Abdülaziz’e karşı saygısızca davranışlarından yola çıkarak sultan ile paşanın ilişkisinin bozuk olduğunu iddia

¹⁸⁷ Vakıf, no: 234, 8 Cemaziyevevvel 1293.

¹⁸⁸ *The Times*, 31 Mayıs 1876.

etmektedir. Muhabir bu iddiasını doğrulamak içinde Mithat Paşa'nın biat töreni sırasında padişahın yüzüne doğrudan bakarak sultanın karşısında bıyıklarıyla oynama saygısızlığında bulunduğunu ifade etmiştir. Gazete bir taraftan biat töreni sırasında yaşanan olaylardan bahsederken diğer taraftan da tellalların taht değişikliğini halka duyurmak için büyük bir heyecanla "V. Murad Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanı oldu, Sultan Abdülaziz tahttan indirildi. Allah, yeni sultana rehberlik etsin ve eskisini de bağışlasın!" nidalarıyla yeri göğü inlettiklerinden bahsetmiştir.¹⁸⁹

V. Murad ile İspanya kralı XII. Alfonso'nun tahta çıkışı aynı döneme denk geldiği için dönemin yabancı basını iki hükümdar arasında kıyaslamalar yapmaktan da geri kalmadı. Bu kıyaslamalara örnek olarak *Chicago Daily Tribune*'de ki haberde V. Murad'ın tahta çıkışını kutlamak için İstanbul halkının düzenlediği şenliklerde meydana gelen sevinç gösterilerinin XII. Alfonso'nun için Barselona, Valensiya ve Madrid'de yapılan şenliklerdeki heyecandan fazla olduğunu belirtmesi gösterilebilir. Zira İspanya kralının yaşının küçük olmasından dolayı İspanya halkının kaygıları varken Türk halkının böyle bir tereddütleri olmadığını halk tarafından büyük bir olgunlukla ve neşe içinde kabul edildiği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Sultan Abdülaziz'in hal'i Rusya hariç bütün Avrupa Devletlerini memnun etmiştir. Avrupa ricali bilhassa İngiltere Sultan Murad'ın cülûsunu şiddetle alkışladılar.¹⁹¹ *Sabah* gazetesi siyasiya başlığı altında V. Murad'ın cülûsunu tebrik için Avrupa'da Papa, Asya'da Hindistan gibi farklı coğrafyalarda bulunan hükümdarların mesajlarını sayfasına taşıyarak taht değişikliğinin tüm dünyada yaşanan ortak bir sevinç olduğunu ifade etmiştir. Hatta Hindistan'da İslamiyet'in yaygın olarak yaşandığı Kalküta, Madras ve Bombay gibi şehirlerde büyük törenler ve şenliklerle kutlandığını okurlarıyla paylaşmıştır.¹⁹²

2.3. V. Murad'ın Tahta Çıkmasının Yerli ve Yabancı Basına Yansımaları

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine V. Murad'ın tahta geçmesi halk tarafından sevinçle karşılandı. Halk, bu taht değişikliği ile istibdat devrinin sona erdiğini ve

¹⁸⁹The Times, 7 Haziran 1876.

¹⁹⁰Chicago Daily Tribune, 28 Haziran 1876.

¹⁹¹Sabah, no: 89, 15 Cemaziyelevvel 1293.; Tevfik Nureddin, *Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i*, 4.; Hüseyin Hıfzı, *Sultan-ı Murad-ı Hâmis ve sebebi Hal'i*, 6.

¹⁹²Sabah, no: 112, 12 Cemaziyelahir 1293.

meşrutiyet yönetiminin geleceğini düşünmekteydi.¹⁹³ V. Murad'ın tahta geçişi ulusal basında ve yabancı basında büyük yankı uyandırdı. Yerli basında başyazarlığını Şemseddin Sami Bey'in yaptığı *Sabah* gazetesi ikinci sayfasında V. Murad'ın cülûsunun yapılan merasimlerle bayram havası içerisinde kutlandığını ve yapılan bu şenliklerin memlekette büyük bir heyecan yarattığına yer vermiştir. Halkın sevinç gösterilerinin yanı sıra İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya devletlerinin konsoloslarının resmi kıyafetlerini giyip ellerinde çiçekler ile vilayet dairesine kutlamaya geldiklerini ve bağlılıklarını bildiren fermanlarla hazır beklediklerini ifade etmiştir.¹⁹⁴

V. Murad'ın tahta geçişi ulusal basında ve yabancı basında büyük yankı uyandırdı, haber büyük başlıklar atılarak gazete manşetlerine taşındı. *The Times* gazetesi muhabiri V. Murad'ın tahta çıkış hadisesinin halk üzerindeki etkisinden ironik bir şekilde bahsederek kamuoyunun zihnini bulandırıp akıl oyunlarına yönlendirmiştir. Muhabir kıvrak zekâsıyla olaydan bahsederken kelime oyunları dikkat çekmektedir. Salı gecesi boğazda Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'ya ait gemilerin bulunmasının halkta çok büyük bir heyecan yaratmadığını buna sebep olarak da kötü hava koşullarına dikkat çekerek bu doğa olayının halkın sokaklara dökülmesine engel olduğu yorumunu yapmaktaydı. Bu değerlendirmesinden sonra İspanya'da ki taht değişikliğinde yaşanan doğa olaylarından bahsederek kıyaslama yöntemine giderek kamuoyunu bir hipoteze götürmek istemiştir. Eylül 1868'de İspanya Kraliçesi İsabella'nın tahttan indirildiği gün ile V. Murad'ın tahta çıktığı günü anlatırken aynı betimlemeleri kullanmıştır. Madrid'de şiddetli fırtına ile gelen yağmurun üç gün üç gece boyunca devam ettiğini bu sebepten kalabalığın sokaklara çıkamadığını bu doğa olayının kalabalığın çıkarabileceği kargaşayı önlediği yorumunda bulunarak belki de olayın farklı bir bakış açısından değerlendirilmesini sağlamak istemiştir. Değerlendirmenin devamında ise plânın mükemmelliğini okurlarına anlatmak için büyük bir dikkat, önsezi ve ketumluk içerisinde hazırlandığını bu sayede herhangi bir mücadeleye ve kan dökülmesine gerek kalmadığını, bilakis halk tarafından sevinçle karşılandığını ifade etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7: 353.

¹⁹⁴ *Sabah*, no:93. 20 Cemaziyelevvel 1293.

¹⁹⁵ *The Times*, 31 Mayıs 1876.

V. Murad'ın kılıç kuşanma töreninin Mısır hıdivinin hazır bulunmamasından dolayı ertelendiği de ifade edilmektedir.¹⁹⁶ Yabancı gazete muhabirleri haberin detaylarını Osmanlı hükümet kanadından yapılan açıklamalar ile elçiler vasıtasıyla çekilen telgrafların içeriğinden alıyorlardı. Aynı haber farklı ülkelerin gazetelerinde siyasi politikalarından dolayı evrime uğramış bir şekilde haber yapılıyordu. *The Times* gazetesi 1 Eylül 1876 tarihli nüshasında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği 31 Mayıs günü Sir Henry Elliot'un, Lord Derby' ye taht değişikliği hadisesini anlatan ve yeni hükümetin izleyeceği siyaset hakkında bir şey söylemenin erken olduğundan bahseden telgrafını makale konusu olarak ele almıştı. Yazar makalesinde Elliot'un telgrafının Dış İlişkiler Ofisi tarafından çıkarılan Blue-book'ta yayınlandığını da ifade etmektedir. Makaledeki şu ifadeler dikkat çekmektedir:

*“İçerde yaşanan olumsuzlukların giderilmesi adına bir enerji hemen hissedilecektir ve yeni yönetimin ilk icraatlarından biri, sultanın bütün tebaasının, tam bir eşitlik temeli üzerine getirilmesi olacaktır. Yeni sultan, Batılı güçlere sadık olarak biliniyor ve onların tavsiyelerini dikkate alacaktır. Ayrıca, şu anda, Türklerde ve Hristiyanlarda, Büyük Britanya'ya karşı bir uzun yıllardır görülmeeyen bir coşku ve sempati var”.*¹⁹⁷

İtalya, V. Murad'ın tahta geçişi münasebetiyle göndermiş olduğu telgrafında sultanın cülûsunu tebrik ve tasdik ederken dostane ilişkilerinin de aynen devam edeceğini belirtti.¹⁹⁸ Şehrimizde yerleşik halde yaşayan İtalyan halkı İtalyan tiyatrosunda toplanarak V. Murad'ın cülûsunu tebrik maksadıyla bir tezkire kaleme aldılar. Hazırlanan tezkire veliahdın özel doktoru Kapoleon aracılığıyla padişahın sarayında takdim olunacaktır.¹⁹⁹ *The Times* Gazetesi 1 Haziran tarihli nüshasında V. Murad'ın tahta çıkışından memnun olan ve olmayan devletleri isimleri ile birlikte haber yaparak okuyucuların ilgisini çekmek istedi. Salı gecesi İstanbul ve Boğaziçi'nde yapılan kutlama törenine İngiltere, Fransa ve İtalya'nın gemilerine astıkları bayraklarıyla katıldığını ve bu tavırlarıyla oldubitti taht değişikliğini kabul ettiklerini ifade etmiştir. Adı geçen devletlerin diplomatik organlarının da yeni sultanın yönetimini tanıdıklarını belirten telgraflar çektikleri haberini yaptı. Haberde Rusya ve Avusturya'nın bu kutlamalara katılmadığını belirtmektedir. Almanya'nın tavrından bahsederken kalemini kelimelerin mucizevi

¹⁹⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay. ,2014), 160.

¹⁹⁷ *The Times*, 1 Eylül 1876.

¹⁹⁸ BOA, HR. TO, 278/54.

¹⁹⁹ Sabah, no:93, 20 Cemaziyelevvel 1293. ; İttihad, no:38, 9 Şaban 1293.

gücüne dayandırmak istemiştir. Almanya'nın bir gün sonra yani çarşamba günü gerçekleşen rötarlı tavrına okuyucunun dikkatini özellikle çekmek ve şaşkınlıkla birlikte odaklanmasını sağlamak için boğazda bulunan gemilerine bayrak astığını fakat diğerleri gibi eğlenceli gösteriler yapmadığını vurgulamıştır. Okuyucusuna bu bilgileri aktarırken Almanya'nın bu tavrından yola çıkarak V. Murad'ın tahta çıkışını bir hata olarak değerlendirmiş böylece bir kamuoyu oluşturmak istemiştir.²⁰⁰

The Times gazetesinin muhtelif yerlerde bulunan muhabirleri Osmanlı İmparatorluğunda ki taht değişikliğini yakından takip ederek bununla ilgili gelişmeleri “Doğu Sorunu” başlığı altında büyük manşetlerle haber yapmaya devam etmiştir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği gün İngiltere Kraliçesi Victoria'nın İstanbul'daki elçisi Sir Henry Elliot'a yazdığı mektup İtalyan muhabir Dritto tarafından yayınlandı. Berlin'den servis edilen habere göre, Kraliçe Victoria'nın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği gün kadınlık duygularının etkisinde kalarak eski dostunun hayatıyla ilgili endişe duyduğunu bu yüzden İstanbul'da ki elçisi Sir Henry Elliot'a telgraf çekerek sultana sahip çıkması isteğinden bahsetmiştir. Lord Derby ve Mr. Disraeli'nin, Sultan Abdülaziz'in sağlığının yerinde olduğunu sadece tutuklandığını söyleyerek Kraliçe Victoria'yı sakinleştirmeye çalıştıklarını lakin kraliçenin bütün çabalarına rağmen Sultan Abdülaziz'in suikasta kurban gitmekten kurtulamadığını bu sebepten Sir Henry Elliot'un, kraliçenin bu isteğini yerine getiremediğinden bahsetmiştir. Muhabir haberini Kraliçe Victoria'nın Abdülaziz'in ölümünden dolayı büyük bir pişmanlık içinde olduğunu ve sürekli ağladığını belirterek haberini sonlandırmaktadır.²⁰¹

Sabah gazetesi 2. Sayfa 2. Sütununda Girit Valisi'nin V. Murad'ın cülûsu münasebetiyle Girit'te yaşayan Hristiyan ahalinin memnuniyet ve sadakatlerini belirten ve mesajın altında dört Hristiyan üyenin imzasının bulunduğu bir telgrafını yayınlamıştır.²⁰²

2.4. Sultan Abdülaziz Devri Sonrası Yaşanılan Gelişmeler

Sultan Abdülaziz medrese talebelerinin ayaklanması sonucunda tahttan indirildikten sonra ailesiyle birlikte Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak Topkapı Sarayı'na gönderilmiştir. Sarayda kendisi için hazırlanan dairede daha evvel III. Selim'in katli gerçekleştirildiği için bu elim olaydan dolayı çok tedirgin olmuştur. Ayrıca sarayın

²⁰⁰ The Times, 1 Haziran 1876.

²⁰¹ The Times, 13 Haziran 1876

²⁰² Sabah, no:93, 20 Cemaziyelevvel 1293.

bakımı ve temizliği yapılmadan ivedilikle bu saraya nakilleri yapılmıştı. Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'nda ailesiyle birlikte 3 gün kaldıktan sonra hem V. Murad'ın cülûsunu tebrik etmek hemde Feriye Sarayı'na nakillerinin yapılması için bir mektup yazmıştır. Sultan Abdülaziz mektubunda önce Allah'a sonra kendilerinin merhametine sığındığı belirttikten sonra bunca yıl hizmet etmiş olmasına rağmen mileti hoşnut edemediğini ama inşallah zatı şahanelerinin devletin şanına uygun ve milleti memnun edecek şekilde hayırlı işlere vesile olması dileklerini ifade etmiştir. Devam eden satırlarında da kendi eliyle silahlandığı askerin kendisini bu hale koyduğunu belirterek bir nevi V. Murad'a uyarıda bulunur. Daha sonrada ailesiyle birlikte daha temiz ve yaşanılabilir bir mekana gönderilmelerini ister.²⁰³ V. Murad, Sultan Abdülaziz ve ailesinin Feriye Sarayı'na naklini uygun görür. Feriye Sarayı'na yerleştirildiğinin dördüncü günü şaibeli ölümü vuku bulur. Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderi Çerkes Hasan eniştesinin intikamını almak için Mithat Paşa'nın Konağında ki Vükelâ Heyeti'nin toplantısına ansızın düzenlediği silahlı saldırı ile eniştesinin ölümünden sorumlu tuttuğu kişileri öldürür.

2.4.1. Sultan Abdülaziz'in Ölümü

2 Haziran 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz Çırağan Sarayı'nın üst tarafında Veliahd Murad için yaptırdığı ama kendisinin son günlerini geçireceği karakola bitişik olan ve donama tarafından abluka altında bulunan daireye nakil olunmuştu. Çırağan Sarayı'na geldiği andan itibaren sürekli bir ruhsal bunalım içerisindeydi. Bu yüzden kendine bir kötülük yapar endişesiyle yakın akrabaları ile görüşmesine müsaade edilmediği gibi kendine zarar verecek bardak ve testi gibi eşyalarında yanında bulundurulmasına izin verilmemişti.²⁰⁴ 4 Haziran 1876 günü Sultan Abdülaziz sakalını düzeltmek için ayna, makas ve tırnak makası istemiş ve akabinde bilek damarları kesilmiş halde bulunduğu elim bir vaka yaşanmıştır. Bu elim olayı bir kısım insanlar sol kolunu kestikten sonra sağ kolunun damarlarını kesmesinin imkânsız olduğunu düşünerek zorla ve zulüm edilerek yapıldığı zannına sahiptir. Hatta intihar fikrine inanmayanlar Sultan Abdülaziz'in validesi, çocukları ve cariyelerinin yanında bulunduğu anda yapmasının imkânsız olduğunu savunmaktadırlar.²⁰⁵ Sultan Abdülaziz'in Ortaköy Feriye Sarayı'nda bilekleri kesilmiş halde bulunması intihar mı etti yoksa ölümüne intihar süsü mü verildiği

²⁰³ BOA, Y.PRK. NMH, 1/1.

²⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 156.

²⁰⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 157.

sorusunun cevabı hâlâ bulunamamıştır.²⁰⁶ 8 Haziran 1876 tarihli Trieste Büyükelçiliğinden, Türk Büyükelçisi Ârifî Paşa'ya gelen telgrafta 19 doktordan oluşan komisyonun verdiği rapora binaen cinnet geçirerek intihar eden Sultan Abdülaziz'in ölüm hadisesine çok şaşırdığını ve bu elim olaydan duyduğu derin üzüntüyü belirten taziye telgrafi göndermiştir.²⁰⁷ *The Times* Gazetesinin Paris muhabirinden Abdülaziz'in ölümü ile ilgili gazeteye gelen telgrafta; *Univers* gazetesine göre Fransız konsolos M. Belin, Abdülaziz'in ölümünü haber alan ilk yabancı olduğu bilgisi yer almaktaydı. Sultan Abdülaziz ile ilgili konuşma yapmak için çıktığı kürsüde eski sultanı etrafta göremediğini ve intihar etmiş olduğu rivayetlerin dolaştığını yazmıştır. Ayrıca telgrafta Sultan Abdülaziz'in ölüm haberi Sultan Murad'a verildiğinde şoka girerek akıl sağlığını kaybettiğine inanıldığı haberi de yer almaktaydı.²⁰⁸

Sultan Abdülaziz'in ölüm olayında V. Murad'ın haberi ve hiçbir rolü yoktur. Zira annesi Şevki-Efsâr Sultan, Sultan Abdülaziz'e karşı kini olduğundan öldürülme olayında haberi ve rolü olduğu kesindir. Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesinden sonra yeniden tahta dönmesi endişesiyle ölümüne karar verilmiştir.²⁰⁹

2.4.2. Çerkes Hasan Vakası

Çerkes Hasan 1850'de Çerkezistan'da dünyaya gelmiştir. 1864 tarihinde kendisi 14 yaşında iken ailesiyle birlikte Kafkasya bölgesinden iskân ettirilerek Silivri'ye yerleştirildiler. Küçük yaşta saraya alınan ablası Neşerek Hanım daha sonra Sultan Abdülaziz'in üçüncü hanımı oldu. Çerkes Hasan, İstanbul'a geldikten sonra Bahriye Mektebi'ne ardından da Harbiye Mektebi'ne geçerek mülazım rütbesiyle mezun oldu. Harbiye'den mezun olanların mülazım rütbesiyle Bağdat'ta bulunan Altıncı Ordu'ya gönderilmeleri halinde rütbeleri yüzbaşılığa terfi ettiriliyordu. Çerkes Hasan saraya olan yakınlığını kullanarak Bağdat'a gitmedi. Bir müddet sonra rütbesi yüzbaşılığa terfi ettirilen Çerkes Hasan birtakım hizmetlerde görev aldıktan sonra Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzâde Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine tayin oldu. Çerkes Hasan'ın Bağdat' gitmeden yüzbaşı olması ve İstanbul'da kalması Hüseyin Avni Paşa'yı rahatsız etmiştir. Bu mesele Hüseyin Avni Paşa ile Çerkes Hasan arasında anlaşmazlık konusu haline geldi.

²⁰⁶ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II –Duraklamadan Yıkılışa-*, çev. Server Tanilli (İstanbul: Alkım Yay. ,2007), 119.

²⁰⁷ BOA, HR. SYS, 160/19-6.

²⁰⁸ *The Times*, 7 Haziran 1876.

²⁰⁹ *The Times*, 5 Haziran 1876.

Hüseyin Avni Paşa her fırsatta Çerkes Hasan'ı Bağdat'a göndermek için tebliğde bulunmuş fakat Çerkes Hasan tarafından dikkate alınmamıştır. İkili arasında ki bu inatlaşma Hüseyin Avni Paşa'nın ölümüyle sonuçlanacaktır.²¹⁰

Sultan Abdülaziz'in eşlerinden Çerkes Neşerek Kadın Efendi, Sultan Abdülaziz'in ölümü üzerine ailesiyle birlikte Feriye Sarayı'na götürülürken üzerindeki şal, Hüseyin Avni Paşa'nın yaveri tarafından zorla alınmış ve geri verilmemişti. Olayın cereyan ettiği gece havanın soğuk ve yağmurlu olmasından dolayı Neşerek Kadın Efendi hastalanıp bir hafta sonra da vefat etmesi Neşerek Kadın Efendi'nin kardeşi Çerkes Hasan'ın Hüseyin Avni Paşa'ya kin bağlamasına sebep oldu.²¹¹ Çerkes Hasan'ın kininin sadece bundan ibaret olmadığı Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip akabinde şüpheli ölümü Çerkes Hasan'ı derinden etkilediği kaynaklarda belirtilmektedir.²¹²

Sözde gideceği zaman diliminde Hüseyin Avni Paşa'ya karşı içinde biriktirdiği kinini eyleme dönüştürmek için bugün hâlâ esrarengizliğini koruyan suikast plânını hazırladı. İntikamını almak ve kinini kusmak için 15 Haziran 1876 günü Mithat Paşa'nın konağında yapılacak olan Vükela Heyeti'ni basma kararını aldı. Çünkü ortadan kaldırmak istediği herkes o toplantıda olacaktı. Toplantıya katılacak olanların isim listesi Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Hariciye Nazırı Raşit Paşa, Şûray-ı Devlet Reisi Mithat Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Defter-i Hâkanî Nazırı Yusuf Paşa, Hasan Rıza Paşa, Şerif Hüseyin Paşa, Hâlet Paşa, Sadaret Müsteşarı Said Efendi, Âmedci Mahmut Celaleddin ve Sadaret Mektupçusu Memduh Bey'den meydana geliyordu.²¹³ Nihayet beklediği gün gelip çatan Çerkes Hasan, Mithat Paşa'nın Konağı'na düzenlediği ani baskında 5 kişiyi öldürüp 10'a yakın kişiyi de yaraladı.²¹⁴

Tutuklanan Çerkes Hasan sorgusunda Hüseyin Avni Paşa'yı daha Sultan Abdülaziz defnedilirken öldürmek istediğini lakin türbeye olan saygı ve hürmetinden dolayı yapmak istemediğini söylemiştir.²¹⁵ Çerkes Hasan'ın bu suikast olayı görünürde eniştesinin ve

²¹⁰ Alperen Demir, *Çerkes Hasan Vakası*, 55-59.

²¹¹ İsmail Hami Danişmend, "Beşinci Murad", 4: 281; M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 233.

²¹² Serkan Yazıcı- Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 3/6 (2017): 98.

²¹³ Serkan Yazıcı- Alperen Demir, "Çerkes Hasan Vakası", 100.

²¹⁴ Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, 198.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 160.

kız kardeşinin intikamı olarak değerlendirilse de gerçekte hal' kadrosunda ki güç dengesini kökten reformcular lehine değiştirmesi olarak değerlendirmek daha gerçekçi olur. 30 Mayıs 1876 taht değişikliğinden sonra Süleyman Paşa'nın etkisiz hale getirilmesi ve Çerkes Hasan suikastında da Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi Mithat Paşa'nın güçlenmesine sebep olmuştur.²¹⁶

Çerkes Hasan suikast sırasında yaralanmış tedavi için gelen hekimi de beni ya asacaklar ya da kurşuna dizecekler diyerek tedaviyi reddetmiştir. Divan-ı Harp Mahkemesinde Çerkes Hasan'a verilen idam kararının Vükela Heyeti tarafından onaylanmasıyla Çerkes Hasan 17 Haziran 1876 günü sabah namazından sonra Beyazıt meydanında Bâb-ı Seraskeri'nin büyük kapısının yanındaki dut ağacına asılarak idam edildi.²¹⁷

²¹⁶ Erik Jan Zürcher, Modern Türkiye'nin Tarihi, 7. Baskı, çev. Yasemin Soner Gönen, (İstanbul: İletişim Yay., 2000), 45.

²¹⁷ Serkan Yazıcı- Alperen Demir, "Çerkes Hasan Vakası", 103.

BÖLÜM 3: V. MURAD'IN SALTANATI BOYUNCA ORTAYA ÇIKAN SİYASAL GELİŞMELER

3.1. İç Gelişmeler

V. Murad tahta çıkmadan önce Mithat Paşa'ya Kanun-ı Esasi'yi ilân edeceği sözünü vermişti. Fakat cülûsunun akabinde bu sözünü yerine getirmediği gibi Mithat Paşa'yı da sadareten azlettirdi. V. Murad'ın Mithat Paşa'yı çevresinden uzaklaştırması onu pes ettirmedi ve Kanun-ı Esasi çalışmalarına devam etti. Veliahd II. Abdülhamit ile görüşerek ondan Kanun-ı Esasi sözü alınca bu sefer V. Murad'ı tahttan indirme çalışmalarına başladı.

V. Murad'ın veliahdlığından beri müsrifliğe varan harcamaları onu borç batağına girdirmiştir. Başta özel sarrafı Hristaki Efendi olmak üzere Galata Bankerleri'ne ödeyemeyeceği borçlar içerisine girmesi hem kendi psikolojisini hem de devletin ekonomik durumunu çöküntüye uğratmıştır.

3.1.1. Anayasa Meselesi

10 Mayıs 1876'da Fatih ve Süleymaniye medresesi talebelerinin Şeyhülislâm'ın azli için yaptığı gösteriyle meydana gelen öğrenci hareketi (talebe-i ulûm) Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesine ve I. Meşrutiyet döneminin başlamasına sebep oldu. Talebe-i Ulûm hareketi toplum tarafından da desteklenince Sultan Abdülaziz, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi azletmiş, yerlerine Mütercim Rüşdü Paşa'yı sadrazam, İmâm-ı Sultânî Hayrullah Efendi'yi de şeyhülislâm olarak atadı. Hüseyin Avni Paşa'ya ise seraskerlik görevi verildi, Mithat Paşa da Şûray-ı Devlet başkanlığına atandı. Atamaların akabinde yaklaşık bir ay sonra içlerinde Hüseyin Avni Paşa'nın da bulunduğu bir grup Dolmabahçe'ye giderek padişahı tahtan indirdiler.²¹⁸

Bu dönemde çıkan gazeteler arasında V. Murad'ın cülûsu ile yeni oluşturulacak olan Vükelâ Heyeti, Meclis-i Mebusan ve Kanun-ı Esasî haberini ayrıntılarıyla haber yapan *İstikbal* gazetesi vardı. Bu gazete Rum kökenli Osmanlı gazetecisi, Teodor Kasap Efendi'ye ait *İstikbal* gazetesidir. Gazete "Taze Hayat" manşetiyle paylaştığı makalede "Yaşasın Sultan Murad Yaşasın Heyet-i Vükelâ Yaşasın Millet-i Osmaniye!" ifadeleriyle

²¹⁸ Türkkan, *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları*, 192.; Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, 40.

V. Murad'ın cülûsundan duyulan memnuniyete dikkat çekmek istemiştir. Mebusan Meclisi'nde Kanun-ı Esasi'nin Mithat Paşa tarafından kaleme alınmasına karar verildiğini belirttikten sonra mahalli halkın temsilcilerinden oluşturulacak vilayet meclislerinin kuruluşu, çalışması, görev ve yetkileri hakkında bilgi vermiştir. Vilayet meclislerinin dörder kişilik heyetler halinde kurulacağını ve üyelerinin seçim yoluyla mülki amirlerden, memurlardan ve ruhani reislerden seçileceğini ve meşveret usulüne göre çalışmalarını yapacağını belirtmiştir. Seçimle göreve getirilen bu üyelerin mahalli idarelerde Müslim ve gayrimüslim halkı temsil edeceğinden bahsederek V. Murad'ın cülûsunu isteyen halkın Meclis-i Mebusan ve Kanun-ı Esasi'yi de kabul edip gereken desteği sağlayacağı yorumunu eklemiştir.²¹⁹

Biat merasiminin hemen ardından, Mithat Paşa'nın Padişah için hazırladığı Kanun- Esasi taslağını Süleyman Paşa onaylamasına rağmen Mütercim Rüşdü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa onaylamadı. Konuyla ilgili 30 Mayıs'ta başlayan tartışmalar 31 Mayıs gününün gece yarısına kadar sürdü. Tartışma içinde bulunan isimlerden başı çeken Mithat Paşa da 19 maddeden 63 maddeye kadar ulaştığı iddia edilen bir taslak bulunmaktaydı. Rüşdü ve Hüseyin Avni Paşalar ise bu taslağa muhalefet ettiler. Mütercim Rüşdü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın taslakta hangi konuları beğenmedikleri ise tam olarak bilinmemektedir. Hazırlanan müsveddede bulunan Kanun-ı Esâsi' ve Mebuslar Meclisi vaatleri çıkarıldı.²²⁰

Nitekim V. Murad 1 Haziran 1876'da tahta çıktığında yaptığı ilk açıklama ile Meşrutiyet yanlılarının ve özellikle Mithat Paşa'nın tepkisini çekmiş, kendisinin beklenen özelliklere sahip bir padişah olmadığını göstermiştir. Sadullah Paşa aracılığıyla Mithat Paşa'ya iletilen açıklamada aşağıdaki ifadeler yer alıyordu:

“Padişahımız bir millet meclisi kurulmasını istemiyor. Halkımızın bilgi ve eğitim düzeyi böyle bir adım atılmasına elverişli değildir. Yaygın güvensizliği kaldırmak, idareyi kuvvetli kanunlara bağlamak yeterlidir. Her şeyden önce maliye işlerinde reformlar yapılmalıdır. Efendimizin isteği budur”.²²¹

Bu açıklamalar Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasîyi kaldırdığında “Halkın eğitim düzeyi ve meşrutiyete kabiliyeti” açıklamasını destekler nitelikteydi ve böylece bu konu Padişah V. Murad tarafından da gündeme getirilmiş oldu. Padişah ilk iradesinde ise adalet

²¹⁹ İstikbal, no:117, 20 Cemaziyevvel 1293.

²²⁰ Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 313.

²²¹ Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, 41.

ve şeriata bağlı kalınarak devletin tüm unsurlarını kapsayan bir yapılanmaya gideceğinin vurgusunu yaptı.²²²

3 Haziran'da toplanan bakanlar kurulunda muhalefetin ağırlığı sebebiyle Mithat Paşa hazırladığı taslağı sunmaya cesaret bile edemedi. Hüseyin Avni Paşa, şiddet tedbirlerinin alınması gereken hassas bir dönemde olunduğunu söyleyerek anayasa tartışmalarının söz konusu olamayacağını ifade etti.²²³

8 Haziran'da meşrutiyet rejimine geçilmesinin ülke için faydalı olup olmayacağını konuşulacağı bir Meşveret Meclisi toplantısı yapılmasına karar verildi. Anayasa konusu böylelikle devlet bünyesine taşınmış oldu. Yer olarak şeyhülislamlik dairesi seçildi ve gelenek gereği; ordudan, idari yönetimden ve din adamlarından ileri gelenler bu toplantıya dahil edildiler. Toplantıda anayasal sisteme geçilmesini savunanlar ve buna karşı çıkanların yanı sıra konu hakkında karar vermekten çekinenlerde vardı. Çekimser kalanlar genellikle I. Meşrutiyet döneminin önde gelen devlet adamlarıydı. Şeyhülislâm ve Cevdet Paşa çekimser kalan grupta yer aldılar. Kanun-ı Esâsi savunucularından olan ve 45 maddelik bir tasarıyla toplantıya katılan Süleyman Paşa, toplantı öncesinde başkomutan Hüseyin Avni Paşa tarafından sadece askerlik konusunda konuşması hususunda uyarılmış olmasına rağmen “ Eğer Kanun-ı Esâsi uygulanmayacaksa neden padişah hal’ edildi?” sorusunu dile getirdi.²²⁴ Düşüncelerini yüksek sesle söylemekten çekinmeyen Mütercim Rüşdü Paşa, Süleyman Paşa’ya “Sen askersin, böyle şeylere karışma!” diyerek çıkıştı, ardından da İngiliz parlamentosunun benzeri bir parlamentoyu savunan ve bu parlamentonun sadece Müslüman üyelerden oluşması gerektiğini söyleyen Namık Paşa’ya “demek sen de ‘rouge’ (solcu-sosyalist) olmuştun!” dedi.²²⁵ Mithat Paşa ve Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa’nın askeri bir diktatörlük kurmak istediğine inanıyorlardı. Toplantı sırasında en çok söz hakkı alanlardan biri olan Sadrazam Rüşdü Paşa, halkın temsiline dayalı bir sistemin kurulması için halkın yeterli olgunlukta olmadığını söyledi. Cahil bulduğu halkın böyle bir yetkiyi kötüye kullanabileceğinin altını çizdi. Yine toplantı boyunca fazla söz alan Fetva emini de dini öne sürerek Sadrazam Rüşdü Paşa’nın söylediklerini onayladı. Anayasal rejimi mantıklı bulmayan gruba göre gerekli görülen yeniliklerin (reformların) yapılması için Kanun-ı Esâsi’ye

²²² Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, 41.

²²³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 314.

²²⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 314.

²²⁵ Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, 42; Niyazi Berkes, 314.

gerek yoktu, bu reformlar Tanzimat Fermanı'nın ilkeleri üzerine inşa edilebilirdi. Tüm bu tartışmalara rağmen V. Murad'ın Kanun-ı Esâsi'yi ilan etmemesi anayasal sürece girilmesine engel olamamış, sadece süreyi biraz uzatmıştır.²²⁶

V. Murad'ın tahta çıktığı sıralarda Kanun-ı Esâsi çalışmalarını hızlandıran Mithat Paşa, Tuna valiliğinden itibaren anayasa mevzu üzerine yoğunlaşmış ve devletin tek kurtuluş çaresinin yeni bir anayasaya bağlı olduğuna inanmıştı. Mithat Paşa, ivedilikle bir anayasa hazırlanması sık sık dikkat çekerken milletin temsilcilerinden meydana gelen millet adına kararların alındığı Mebusan Meclisi'nin de bir an önce çalışmalara başlaması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca bir Şûray-ı Ümmet gibi çalışacak olan Mebusan Meclisi'nin görüşmelerinde meşveret usulüne göre yapılacağını ve millet adına hayırlı kararların alınacağını belirtiyordu.²²⁷

Kanun-ı Esâsi, Gülhane Hatt-ı Hümayun ve Islahat Fermanı; Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını önlemek ve desteklerini almak için ilan edilmiş olmaları bakımından birbirleriyle benzerlik gösterir. Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayun Mısır meselesinde, Islahat Fermanı ise Kırım muharebesi sonrasında toplanan Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin desteğini alabilmek amacıyla ilan edilmiştir. Fakat Kanun-ı Esâsi'nin ilanını tamamıyla harici sebeplere dayandırmak doğru değildir çünkü bazı iç sebeplerinde etkisi büyük olmuştur. Nitekim Kanun-ı Esâsi Tanzimat'la başlayan reformist sürecin doğal bir devamıdır.²²⁸

V. Murad Dönemi'nde, Mithat Paşa tarafından hazırlanan elli yedi maddelik anayasa taslağı daha sonra Padişah II. Abdülhamit döneminde tamamlanacaktır. Padişah II. Abdülhamit bu taslağın son halini kabul etmeden önce Said Paşa'ya verdiği görevle kabul görmüş tüm Fransız anayasalarını Türkçeye tercüme ettirmiştir. Taslağın son hali bu çevirilerden faydalanılarak, Mithat Paşa'nın başkanlığında, Meclis-i Mahsûs'da asker, ulema ve bürokratlardan oluşan bir komisyon tarafından kabul edilmiştir. Mezkûr komisyon, yirmi dörtle otuz yedi kişiden oluşan üye sayısına sahipti. Bu üyeler Batı anayasalarını temel alarak, alt komisyonlar halinde çalışıp bir tasarı oluşturdular.²²⁹

²²⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 315.

²²⁷ Mehmet Akif Aydın, "Kanun-ı Esâsi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay. , 2001), 24: 328-330.; Sabah, no: 93,20 Cemaziyevvel 1293.

²²⁸ Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010): 327- 348.

²²⁹ Aydın, "Kanun-ı Esâsi", 24: 329.

Hazırlıklar devam ederken diğer taraftan kamuoyunda anayasa karşıtı bir hava meydana gelmeye başlamış, yeni bir öğrenci hareketi çalışmalarına girişmişti. Sonuç olarak hazırlanan tasarı Heyet-i Vükelâ'da gündeme alınarak kabul edildi ve padişahın onayına sunuldu. Cevdet Paşa'dan alınan bilgiye göre, ilgili tasarı hakkında bazı konularda Mithat Paşa'ya muhalefet etmiş fakat paşa padişahın onayına Meclis-i Vükelâ'da son şekli verilen metni değil komisyonda belirlenen metni sunarak kendi istediği metni kanunlaştırmıştır. Anayasa oluşturulurken Cevdet Paşa ve Mütercim Rüşdü Paşa bazı muhafazakârlarla birlikte padişahın haklarını korumaya itina etmişlerdir. Bu muhafazakârlar, Mithat Paşa, Ziya Paşa Süleyman Paşa ve Nâmık Kemal'in gibi liberal-reformistlerle mücadele etmişlerdir. Kanun-ı Esâsi'nin en fazla konu edinilen maddesi ise 113. maddedir. Bu madde de padişaha, yurt dışına sürgün etme yetkisi verilmiştir. Genç Osmanlılar'ın önde gelenlerinden Ziya ve Namık Paşalar mezkûr maddeye karşı çıkmışlar ve gerekli reformları yapmada etkin davranmadığı için Mithat Paşa'ya sitem etmişlerdir. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle Mithat Paşa istifaya zorlanmış ve 113. maddeye dayanılarak sürgün edilmiştir. Meclis-i Umumi, (19 Mart 1877-28 Haziran 1877 ve 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878) arası olmak üzere iki dönem çalışmış, sonrasında II. Meşrutiyet'e kadar tatil edilmiştir. Daha sonra ise durdurulan Kanun-ı Esâsi II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine tekrar yürürlüğe girmiştir.²³⁰

3.1.2. V. Murad'ın Borçları

Bu başlık altında V. Murad'ın veliahdlık döneminden itibaren almaya başladığı borçları ve onu borç almaya yönelten sebepleri, ödeme yöntemlerini ve Banker Hristaki Zoğrafos ile olan ilişkisi²³¹ birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılarak anlatılmaktadır.

V. Murad'ın borçlarına giriş yapmadan önce V. Murad'ın devraldığı devletin ekonomik durumundan bahsederek onun borçları meselesinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacağı kanısındayım. Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'ne girerken geçmişten gelen ekonomik sıkıntıları da devralmıştı. Bu dönemde ekonomik alandaki sıkıntılara çare bulmak için bir dizi ıslahatlar gerçekleştirildi. Bu ıslahatlardan ilki Maliye Hazinesi'nin kurulmasıdır. İkincisi ise, padişah ve hanedan mensuplarının maaşlarının Maliye Hazinesi tarafından karşılanmasıdır. Fakat gerçekleştirilen bu ıslahatlara rağmen devlet bütçesi açık vermeye devam etmiştir. Gelir ve giderler arasındaki bu dengesizliklerin

²³⁰ Aydın, "Kanun-ı Esâsi", 24: 329.

²³¹ Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi*, 36.

sebepleri arasında vergilerin azalması, savaş ve iç karışıklıklar, Galata bankerlerinin yabancı sermaye ve devlet imkânlarıyla banka ve şirketler kurmalarını sıralayabiliriz. Hazineye yüksek faizle krediler veren tanınmış Galata bankerleri arasında Köçeoğlu Agop, Hristaki Zoğrafos, George Zarifi, Yorgo Zafiropula, Mısırlıoğlu Bogos Bey, George Tubini, Camondolar gibi tanınmış isimleri sayabiliriz.²³²

Ağustos 1863’de Alman elçiliğinden borcun ödenmediğine dair gönderilen muhtırada V. Murad’ın Şubat 1860’da saatçi Mösyö Andre Kupe’den cariyesi için otuz bin beşyüz doksan franga bir saat aldığını fakat bu borcunu ödemediği ihtarı bulunmaktadır. İhtarın devamında yer alan satırlarda Andre Kupe’nin Ağustos 1862’de borçlarının toplanması işini aslen Cenovalı olup Almanya’da ikamet eden Mösyö Ojen adlı bir tüccara bıraktığını ve bu tüccarın Aralık 1878’den beri borcun ödenmesi için Hazine-i Hassa Nezareti’ne bir çok defa mektup yazdığını fakat hiç birine cevap verilmediği ifade edilmiştir. Şayet 30 Haziran’a kadar ödeme yapılmazsa borcun ödenmesi için borçlar komisyonuna başvurulacağı belirtilmiştir.²³³

1861 yılından itibaren padişah ve hanedan mensuplarının maaşları devlet memurlarının maaşları gibi düzenli ödenmediğinden saray dışından yüksek faizle borç alınmaya başlanmıştır.²³⁴ Hanedana mensup kadınlar borç alırken kendi mücevher ve eşyalarını rehin olarak verdikleri bu dönemin gerçeğidir.²³⁵ V. Murad’ın borçları meselesinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında elimizdeki verilerden yola çıkarak bilgi vermek gerekirse şehzâdelik dönemine gitmek konun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. V. Murad’a şehzâdelik ve veliahdlık döneminde verilen maaşlar aşırı harcamalarına yetmediğinden Galata bankerlerinden borçlanma yöntemine başvurur.²³⁶ Murad Efendi’nin en çok borçlandığı Galata bankerleri arasındaki özel sarrafı olan Hristaki Efendi’dir.²³⁷

²³² Nursel Manav, “19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/7(Temmuz 2018): 91.

²³³ BOA, HR. TO, 142/77.

²³⁴ BOA, Y. PRK. ML, 1/18. ; BOA, Y. PRK. HH, 4/38-3.

²³⁵ BOA, Y. PRK. HH, 4/38-4.

²³⁶ BOA, Y.PRK.ML, 2/27.

²³⁷ Hristaki Zoğrafos, Yanya Vilayeti Ergiri kazasına bağlı Keserat köyünde doğmuş Osmanlı tebaasına mensup Ortodoks bir Rum’dur. Hristaki Zoğrafos, V. Murad’ın veliahdlık döneminde Kurbağalıdere’de yaptığı toplantılara da sık sık katılırdı. Hristaki Efendi, Veliahd Murad Efendi ile Genç Osmanlılar arasında iletişimi sağlayan ve meşrutî yönetim taraftarlarını mali yönden destekleyen bir isimdi. Hristaki Efendi, aynı zamanda Valide Sultan’ın da sarrafıydı. Öteden beri devlete sadık, vatana hizmet eden bir Rum vatandaşı olarak bilindiğinden hizmeti karşılığına teşekkür olarak devlet tarafından birçok defa 1.dereceden mecidiî nişani ile ödüllendirilmiştir. Hristaki Efendi’nin, Veliahd Murad Efendi’yi padişah

Veliahd Murad Efendi'yi tahta çıkarmak için Kurbağalıdere Çiftliği'nde yapılan toplantılara Hristaki Efendi ve Köçeoğlu Agop da madden ve manen destekleriyle katılıyorlardı. Çünkü veliahd, tahta geçtikten sonra bu masraflarını faiziyle alacaklarına inandıklarından bonkörce davranıyorlardı. Ziyafet eşliğinde yapılan bu toplantıların masrafları ya doğrudan doğruya kendileri tarafından ya da dolaylı yoldan sağladıkları kaynaklarla ödeniyordu. Bu zevk ve eğlence toplantılarında yapılan aşırı masraflar veliahdın borç girdabına düşmesine sebep oldu. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Rüşdü Paşalar taht değişikliğinde maddi finans sağlaması için Şehzâde Murad adına Hristaki Efendi'den 1 milyon liralık borç istedi. Hristaki Efendi'de Murad Efendi'nin verdiği teminatları yeterli bulmadığından bu konuyu Zarifi Efendi ile görüşmek istedi. Abdülhamit Efendi'nin yakın dostu olan Mösyö Zarifi, kendisi kefil olursa istenilen parayı vereceğini beyan etti. Abdülhamit ise "Ben maaşımla geçimimi sağlıyorum bu borcu ödeyecek gücüm yok!" diyerek ödemeyeceğini söylemiştir.²³⁸

Zarifi'den finans sağlayamayan hal' kadrosunun, yaşanan gelişmelerden Hristaki Efendi'den borç aldıkları anlaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz'in hal'i sırasında olayların bizzat içinde olan Mahmut Celaleddin Paşa'nın beyanına göre ele geçirilen nakit para, tahvil ve mücevherler Şevki- Efsâr ve Mabeyn Müşiri Damat Nuri Paşa tarafından ele geçirilmiştir. Yine tanıkların ifadesine göre ele geçirilen nakit para V. Murad'ın cülûs masraflarına harcandı ve mücevherlerde Hristaki Efendi'ye rehin olarak verildi. Hristaki Efendi'de bu mücevherleri Londra'ya kaçırdı.²³⁹

V. Murad'ın veliahdlık döneminde tespit edilen ilk maaşı 125 bin kuruştur, bu maaş 1866 yılının kasım ayında verilmişti. 1868 yılının Haziran ayından itibaren maaşı 95.083 kuruşa kadar düşmüştür.²⁴⁰ Bu dönemde hanedan üyelerinin tamamının maaşında düşüş yaşanmıştır. 1870 senesinin mart ayına gelindiğinde V. Murad'ın maaşı 95 bin kuruş olmuştur. 1870 yılının aralık ayının sonlarına doğru 30 bin kuruş zam yapılarak maaşı

yapmak için gizli bir Rum Cemiyeti'ni finanse ettiği bu yüzden Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Rüşdü Paşa'nın yanında yer alarak Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme hazırlıklarına başladığı bilgisi mevcuttur. Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi*, 37. : Sabah, no:1293, 1 Cemaziyelahir 1293.

²³⁸ BOA, YEE, 3/7-2

²³⁹ Hulki Ender, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankeri George Zarifi 1806-1884*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001), 110.

²⁴⁰ BOA, YEE, 22/14.

yeniden 125 bin kuruşa çıkarılmıştır fakat bu zam uzun süre devam etmedi. 13 Mart 1871'den itibaren yeniden 15 bin kuruş düşüş yaşandı.²⁴¹

Veliahd Murad'ın en fazla borç aldığı kişi Hristaki Efendi idi. Almış olduğu borçları her ay kendi maaşından ödemekteydi. 1869 Ekim ayında yapılan borç planına göre Hristaki Efendi'ye 1.419.847 kuruş borcu bulunmaktaydı. Bu rakama faizlerde dahildi.²⁴² Veliahd Murad Efendi'nin Hristaki ile yoğun alışverişi münasebetiyle ikisi arasında ayrı bir maaş hesabı bulunmaktaydı. Veliahd, muhasebeden aldığı maaş senetlerini Hristaki 'ye verirdi. Hristaki 'de Hazine-i Hassa'dan kendisine verirdi.²⁴³ Gerek Veliahd Murad Efendi'nin gerekse annesi Şevki-Efsâr Sultan'ın Hristaki Efendi'ye borçlandırılma hususunda takip edilen yol haritasına göre borç senetlerinin altına Murad Efendi'nin mührü basılırdı.²⁴⁴ Hristaki Efendi'nin, veliahda faizsiz borç vermesinin sebebi elinde tutarak geleceğe yatırım yapmaktı.²⁴⁵

Ebuzziya Tevfik'in ifadesine göre Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip V. Murad'ın tahta geçmesi için medrese talebelerinin ayaklandırılmasında ki finans kaynağı da Hristaki Efendi'dir. Fakat Hristaki Efendi'den alınan paraların masrafları karşılamakta yeterli olamayacağını bu yüzden Hristaki Efendi'nin yardımlarından başka taht değişikliğine desteğini esirgemeyen İngiltere'nin de maddi yardımı olduğu iddiasında bulunmuştur.²⁴⁶

Sabah gazetesi V. Murad'ın cülûsundan sonra İstanbul'da ki Rumları temsilen George Zarifi ile Hristaki Zoğrafos'un tebrik için padişahın huzuruna çıktığı haberini yapmıştır.²⁴⁷ V. Murad tahta geçiş aşamasında yaşadığı olayların etkisiyle ruhsal sorunları başlamış ve çok geçmeden bu sıkıntıları hastalığa dönüşmüştü. Profesyonelce hareket eden Hristaki Efendi, bu hastalığı imkâna dönüştürmek için ani bir manevra yapıp Şevki-Efsâr Sultan ile görüştü. Bu görüşmede hem veliahdlık döneminde hem de cülûsundan itibaren 28 gün içinde verdiği borçların tahsil edilmesini ve bu borçlara karşılık olarak da Sultan Abdülaziz hanedanlığından kalan mücevherleri rehin olarak verilmesini istedi. Hristaki Efendi tüm bu isteklerinin geçici bir senet ile onaylanmasını ve daha sonra da resmiyete dökülmesi için borç mukavelesinin imzalanmasını talep etti. Fakat işin enteresan tarafı

²⁴¹ BOA, YEE, 22/68.(Dönemin para değeri: Bir Osmanlı altını 105 kuruştur).

²⁴² BOA, YEE,22/14.

²⁴³ BOA, YEE, 22/69-4.

²⁴⁴ Terzi, *Terzi, Sarayda İktidar Mücadelesi*,57.

²⁴⁵ Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi*,53.

²⁴⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, 3: 278.

²⁴⁷ *Sabah*, no:89, 15 Cemaziyelevvel 1293.

anlaşma padişahlık makamının hazinesi Hazine-i Hassa ile yapıldığından ortada anlaşmayı imzalayacak akliselim bir padişah yoktu. Bu yüzden anlaşma resmi prosedüre aykırı olarak sadrazamın onayıyla tasdik edildi. Böylece Mithat Paşa ve ekibi ihtilalin bedelini hanedanlık ailesine ait mücevherleri Hristaki Efendi'ye teslim ederek ağır bir yenilgiyle ödemiş oldular.²⁴⁸

V. Murad'ın vefatı üzerine oğlu Selahaddin Efendi'ye II. Abdülhamid tarafından yazılan mektupta babasına ait Kurbağalıdere'de bulunan arazilerden Hazine-i Hassa'ya ait olanların borçlarını kapatmak için satılacağına dair bilgilendirme yapılmıştır.²⁴⁹ II. Abdülhamit tarafından V. Murad'ın borçlarının ödenmesiyle ilgili çıkarılan irade-i seniye hakkında Selahaddin Efendi'yi bilgilendirmek için gönderilen mektupta babasının borçlarından dolayı alacaklıların kendisine doğrudan müracaatı uygun olmayacağından alacak davalarına bakmak üzere meclis içinden bir komisyon oluşturulduğu belirtilmektedir.²⁵⁰

3.1.3. V. Murad'ın Mason Olması

Mason kelimesi Fransızca maçonndan gelmekte olup masonlara da serbest duvarcı anlamına gelen farmason veya franmason denilmektedir.²⁵¹ Osmanlı Devleti'nde ilk mason locaları Kırım Savaşı sonrasında İngiliz ve Fransız elçilerinin öncülüğünde kurulan Bulver Locası ve Union d'Orient Locası'dır. Kurulan bu locaların başlangıçtaki dilleri İngilizce ve Fransızca iken daha sonra İtalyanca, Almanca, Rumca, İbranice ve Türkçe olmuştur. 1863 tarihinde ise Fransız Union d'Orient Locası'nın 53 Türk'ü tekris ettiği görülmüştür.²⁵² 1863 tarihinde Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti üzerindeki yayılmacı ve sömürgeci siyasetini bundan sonra mason locaları vasıtasıyla devam ettirdiler.²⁵³

1867 tarihinde Sultan Abdülaziz ve maiyeti Avrupa Seyahati kapsamında İngiltere'ye vardığında İngiltere Kraliçesi Victoria adına Gal Prensi VII. Edward karşıladı. Veliahd Murad Efendi'nin Prens Edward ile tanışmasına vesile olan bu karşılama töreni ve sonrasında veliahdların özel dostluklarını devam ettirmesi mason olması yolunda atılan

²⁴⁸ Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi*, 92,93.

²⁴⁹ BOA, İ. DUİT, 3/81.

²⁵⁰ BOA, İ. DUİT, 6/3.

²⁵¹ Azmi Özcan, "Masonluk", *DİA* (Ankara: TDV Yay. , 2003) 28: 95.

²⁵² Özcan, "Masonluk", 28: 98.

²⁵³ Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Devri*, 83.

önemli bir adım oldu. Veliahd Murad Efendi'yi masonlukla ilk tanıştıran ve bilgi sahibi yapan şehzâdelik döneminde hocalığını yapan Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal, Veliahd Murad Efendi'nin hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik hakkındaki fikirlerini öğrendikçe bu düşüncelerini daha da terbiye ederek gelecekteki meşrutiyet yönetiminin temsilcisi olarak yetiştirdi.²⁵⁴ Bab-ı Âli hükümetinin idaresi aleyhinde yazılar yazmasından dolayı Avrupa'ya sürgüne gönderilen Namık Kemal, Paris'te iken Fransız Maşrık-ı Azam'a bağlı Proodos Yunan Locası'na katılarak mason oldu.²⁵⁵ Fransa Maşrık-ı Azam'a bağlı Yunan Proodos Locası 28 Ocak 1868 tarihinde İstanbul'da kuruldu. 1870 tarihinde de bu locaya başkan olarak Cleanthi Scalieri atandı. Namık Kemal, 1870'de İstanbul'a dönünce bu locaya üye oldu. Veliahd Murad Efendi'nin hem Cleanthi Scalieri ile hem de Namık Kemal ile dostluk ilişkisi vardı. Namık Kemal, Veliahd Murad Efendi'nin Proodos Locası'na üye olmasında etkili oldu. Aynı yıl Namık Kemal, Veliahd Murad Efendi'yi Mithat Paşa ile de tanıştırdı.²⁵⁶ Murad Efendi'yi şehzâdelik döneminde masonluk hakkında bilgilendiren ve yetiştiren diğer bir hocası da Ziya Paşa'dır.²⁵⁷ Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan başka bir diğer isim de özel doktoru Kapoleon Efendi idi. Kapoleon Efendi sadece masonlukla tanıştırmakla kalmamış köşklere düzenlenen ziyafetlerde içkiye de alıştırmıştır.²⁵⁸

Sultan Abdülaziz, Veliahd Murad Efendi'nin Kurbağalıdere köşkünde Namık Kemal, Şinasi, Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa gibi meşrutî yönetim taraftarları ile toplantılar yapmasından, hürriyet, eşitlik, adalet gibi anayasal kavramları savunması, Gal Prensi VII. Edward ile yakın ilişki içinde olmasından rahatsızlık duymaktaydı. Diğer taraftan veliahdın köşkte düzenlediği ziyafetler aşırı para harcamalarına sebep oluyordu. Bu sebeplerden Sultan Abdülaziz, Veliahd Murad Efendi'yi kontrolü altında bulundurmak için maiyeti ile birlikte önce Çırağan Sarayı'na ardından da Dolmabahçe Sarayı'na naklettirmiş ve resmi bir görevle görevlendirilmesine izin vermediği gibi müsrifliğine de sınırlama getirmiştir. 1870 yılından itibaren Veliahd Murad Efendi'nin saraydan çıkması, yabancı devlet adamları ile görüşmesi özel izne tabi tutuldu. 1873'lü yıllarda Osmanlı Devleti'n de bulunan Amerikalı eski diplomat ve gazeteci Alexandre Holinski, Veliahd

²⁵⁴ Kemaleddin Şükrü, *Namık Kemal*, 42.

²⁵⁵ Irene Melikoff, *Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu, Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal 1888-1988*. (İstanbul, Amaç Yay. , 1988), 44,45.

²⁵⁶ Irene Melikoff, “*Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu*”, 45,46.

²⁵⁷ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih I, Masonluk ve Masonlar*, (İstanbul: Vatan Yay. , 2001), 89.

²⁵⁸ Celil Layiktez, *Türkiye'de Masonluk Tarihi*, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1956), 1: 68.

Murad Efendi'nin mahkûm hayatı yaşadığını ve hiç kimseyle görüştürülmediğini beyan etmektedir.²⁵⁹ Keratry, Veliahd Murad Efendi'nin Cleanthi Scalieri'nin çabaları ile yeniden iyileştirilerek ziyafetlere katılmasına, tiyatroya gitmesine, hatta Kurbağalıdere'de Holinski ile görüşmesine izin verildiğini anlatmıştır.²⁶⁰ Cleanthi Scalieri İstanbul'a görünürde Proodos Locası'nın bir şubasını kurmak ve taraftar toplamak için gelmişti. Bir diğer amacı da Veliahd Murad Efendi'yi tahta geçirmekti. Cleanthi Scalieri'nin, Veliahd Murad Efendi ile tanışıklığı İngiliz Veliahdı VII. Edward'ın mektubunu getirmesi ile başladı. Veliahd Murad Efendi'yi tahta geçirmek için²⁶¹ Veliahd Murad Efendi'yi destekleyen grup ile yakın ilişki içinde bulunuyordu. Veliahd Murad Efendi'nin tekrisi büyük bir gizlilik içinde Fransız Maşrık-ı Âzam'ın başkanı Cleanthi Scalieri tarafından 20 Ekim 1872 tarihinde Louis Amiable'nin evinde büyük bir gizlilik içinde ve masonluk kurallarına aykırı olarak Türkçe yapıldı.²⁶² Veliahd Murad Efendi, masonluk hareketine duyduğu ilgi ve yakınlıktan dolayı Büyük Doğu Loca' sının üyesi oldu.²⁶³ Ekim 1872 tarihinden evvel Proodos Locası'nın defterinde Kemal, Mehmed Namık, Edebiyatçı kaydının geçtiği görülmektedir.²⁶⁴ Osmanlı şehzâdelerinden Veliahd Murad Efendi ve kardeşi Nurettin, Şehzâde Kemalettin Proodos Locası'na kayıtlı idi. Namık Kemal'in Proodos Locası'nda da kaydı bulunmaktadır.²⁶⁵ Veliahd Murad Efendi ile iki şehzâdenin mason olması masonluğun Osmanlı Devleti'nde gördüğü ilginin boyutunu göstermektedir.²⁶⁶

3.2. Dış Gelişmeler

Balkan milliyetçiliğinin başlangıcını Fransız İhtilâli ve etkilerine bağlamak ne kadar yanlış ise 1876 Bulgar İsyanı'nı tamamıyla Rusya'nın bir kıskırtması olarak görmek ve her türlü huzursuzluğu bundan kaynaklanan bir ulusal uyanış motifiyle açıklamak da bir o kadar yanlıştır. Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın en güçlü devletleriydiler. Rusya, Balkanlardaki yayılmacı politikasını önceleri din eksenli bir siyaset izleyerek gayrimüslim topluluklar üzerinde

²⁵⁹ Koloğlu, *Abdülhamid ve Masonlar*, 110.

²⁶⁰ Koloğlu, *Abdülhamid ve Masonlar*, 111.

²⁶¹ Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen C. Scalieri ve Aziz Bey Komitesi", *Belleten* 8/30 (Nisan 1944): 251.

²⁶² Koloğlu, *Abdülhamid ve Masonlar*, 111-113.

²⁶³ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl*, 9: 225.

²⁶⁴ Melikoff, *Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu*, 45.

²⁶⁵ Kocabaş, *Sultan Abdülaziz*, 80.

²⁶⁶ Özcan, "Masonluk", 28: 98.

hegemonyasını kurmak istedi. Fakat bu siyasetinin Türkler tarafından kullanılarak Fener-Rum Patrikliği güçlendirdiğini diğer taraftan İngiltere'nin de aynı siyaset ile Yunanistan'a iyonya adalarını vererek İngiliz hakimiyetine girdiğini görünce politikasını değiştirerek ırk temelli Panslavizm politikasına döndü. Rusya, Avusturya- Macaristan ve Almanya Balkanlarda Türk yönetimi altında bulunan Hristiyan halkı ya statükoyu korumak ya da kendi lehlerine güç dengesi oluşturmak için Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırdı. Büyük devletlerin amacı Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Hristiyanları kendi nüfuzları altına almaktı. 1872'de Almanya'nın da siyasi birliğini tamamlayıp Avrupa kuvvetler dengesini altüst edecek bir güç merkezi olarak ortaya çıkması Rusya ile Avusturya-Macaristan'ı tedirgin etti. Çünkü Almanya'da Balkanlarda etkili olmak için Pancermenizm politikasını başlatmıştı. Rusya ile Avusturya-Macaristan birbirlerine şüphe ile bakmalarına rağmen “Şark Sorunu”nun çözümünde birlikte hareket etmek için Eylül 1872'de Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya bir araya gelerek dönemin en meselesi olan “Şark Sorunu”nu çözmek için Üç İmparatorlar Ligi'ni kurdular.²⁶⁷ *Sabah* gazetesi, Alman gazetelerinden Üç İmparatorlar Ligi ile derlediği haberlerinden kısa kısa kesitler sunarak iki büyük devletin yakınlaşmasıyla ilgili yorumlarda bulunmuştur. Almanya'nın Rusya ile yaptığı ittifakın Almanya'ya bir menfaat sağlamayacağı bilgisini ittifakın detaylarına inmeden bilhassa vurgulamıştır. Devam satırlarında Alman- Rus ittifakı bozulduğunda Rusya'nın belki de Fransa ile ittifak edebileceği ihtimalini de okurlarına hatırlatmıştır. Gerekli uyarıları ve vurgulamaları yaptıktan sonra ittifakın detaylarını anlatmaya başlamıştır. Fransa'nın, Almanya'ya saldırması durumunda aralarında ki ittifak antlaşmasına dayanarak Rusya'nın Almanya'ya yardım edeceğini zira İngiltere'nin sadece uzaktan seyrine bakacağını iddia etmiştir. Almanya'nın Rusya, İngiltere ve Fransa ile olan güncel siyasetlerine dayanarak yaptığı yorumunda Rusya- Almanya arasındaki ittifak bilgisini kamuoyu ile paylaşarak okurlarının kafasındaki zihin bulanıklığını gidermek istemiştir.²⁶⁸

The Times gazetesi “Şark Sorunu” başlığı altında Büyük devletlerin istekleri doğrultusunda hazırlanan düzenlemelerden reformlar olarak ilgili devletlerden de Reform komisyonu olarak bahsetmektedir.²⁶⁹ *The Times* Prusya muhabiri aracılığıyla Viyana'nın

²⁶⁷ Yetim, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi'nde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, 286-290.

²⁶⁸ *Sabah*, no:93, 20 Cemaziyelevvel 1293.

²⁶⁹ *The Times*, 14 Haziran 1876.

yarı resmî gazetesi *Political Correspondence*'den Reform komisyonu olarak bahsettiği büyük devletler ile ilgili bazı yorum ve bilgiler aktarmıştır. Haberde Alman ve Rus imparatorlarının Ems'te önemli kararlar almak için bir araya geleceğini fakat daha sonra Avusturya Arşidükü Albrecht'in de Ems'e gelmesiyle yapılması planlanan Başbakanlar konferansının iptal edilip yerine en üst düzey bir liderler toplantısının yapılacağı ifade edilmektedir.²⁷⁰

Rus Çarı “Şark Sorunu”nun çözümü için Fransa, İtalya ve İngiltere’yi de birliğe katılması için davet etmiştir. Daveti İtalya ile Fransa hemen kabul ederken İngiltere daveti hoş karşılamamıştır. İngiltere’nin birliğe katılmaya gönülsüz olmasının sebebi Hindistan’da ki çıkarları, deniz üstünlüğü ve serbest ticaret çıkarlarının tehlikeye gireceği endişesiydi. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğü politikasını savunmaktaydı. Bu politikasından dolayı devletlerin herhangi birinin müdahalesini bağımsız Osmanlı İmparatorluğu otoritesine aykırı olacağını ve bunun ayaklanma için bir tahrik unsuru oluşturabileceğini düşünmekteydi. Osmanlı Hükümeti “Şark Sorunu”nun çözümü için İngiltere’nin Rus Çar’ının davetini kabul etmesini istemesi üzerine gönülsüzde olsa kabul ederek 24 Ağustos’ta birlikte hareket etmek için birliğe katılmıştır. İngiltere “Şark Sorunu”nun çözümü için Sir Henry Elliot’u görevlendirirken Rusya’da Nikolay Pavloviç İgnatiyef’i görevlendirmiştir. Elliot, Bosna-Hersek ayaklanmasının ortaya çıkması konusunda, pek çok araştırmacının üzerinde durmadığı önemli bir gelişmeye dikkat çekerek, ayaklanmanın Panslavist bir karakter gösterdiğini ifade etmiştir.²⁷¹

3.2.1. Bulgar İsyanı

Rusya emperyalist emelleri doğrultusunda özellikle Balkan ülkeleri içinde Panslavizm politikası vasıtasıyla büyük Bulgaristan oluşturma yönündeki girişimlerine hız verdi. Bulgarlar her ne kadar Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmek istememişlerse de büyük güçlerin özellikle Rusya’nın kışkırtmaları Bulgarlar arasında Osmanlı Devleti’ne karşı isyan hareketini körüklemiştir. *İstikbal* gazetesi Bulgaristan İhtilâli ile ilgili Devlet-i Aliye’nin elinde birçok önemli belgelerin olduğunu ve bu belgelerde eşkıyayı hangi devletin desteklediğine dair önemli bilgilerin bulunduğuna dikkat çekmektedir. Osmanlı

²⁷⁰ The Times, 14 Haziran 1876.

²⁷¹ Aydın, “Sir Henry G. Elliot’ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, 27-30.

Hükümeti'nin bu belgelerin bir suretlerini İngiltere Hariciye Nezaretine göndererek Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğinin sağlanmak istendiğine vurgu yapmıştır.²⁷²

Rus Elçisi İgnatiyef, Slavların Türk yönetiminden bağımsızlaşmaları ve İstanbul ile Boğazların Rusya'nın kontrolüne geçmesi için gerekli olan yöntem savaştı. Amacı uğruna harp politikası güden İgnatiyef Osmanlı ıslahatlarını sabote ile Slav uluslarını başkaldırıya iğfal etmeye başladı. Bununla birlikte Sadrazam ve Padişah başta olmak üzere Osmanlı bürokratlarını da kendi amaçları için yönlendirmek üzere birtakım teşebbüslerde bulundu. Girişimleri neticesinde 13 Mart 1870 yılında Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya yayımlattığı ferman ile Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasını sağladı. Bulgarların İstanbul'daki Rum-Ortodoks rahibinin himayesinden ayrılıp Rusya'nın hamisi olduğu Slav kökenli bir rahibin riyasetine geçmesi Bulgar milli hareketini hızlandırdı. İgnatiyef için bir sonraki aşama büyük mutasarrıflıkların bölünerek küçük vilayetlere dönüştürülmesiydi, nitekim başarılı oldu. Sunduğu ıslahat layihalarıyla Slav toplumlarını harekete geçirebilmişti. Bu duruma bir de Rusya'dan gönderilen Panslavist komitacıların provokasyonları eklenince Balkanlar gitgide karışmaya başladı. 9 Temmuz 1875'de Hersek'teki Nevesin sancağındaki Hristiyan Sırplar Rusya'nın desteğinden güç alarak vergilerin üstesinden gelinemeyecek derecede yüksek olmasını sebep göstererek Osmanlı yönetimine karşı isyan ettiler.²⁷³ Bu isyanı, yine aynı kaynaklardan beslenen 1876 Mayıs'ında meydana gelen Bulgar ayaklanması takip etti. Bulgar isyanının amacı Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmaktı.²⁷⁴

1876 yılının siyasi hayatından kesitler sunan *İstikbal* gazetesi Hersek ve Bulgar ihtilallerinin amacının Osmanlı Devleti'ni parçalamak olduğu bu yüzden büyük devletlerin *Üç İmparatorlar Ligi Antlaşması*'na körü körüne bağlı olduklarını ifade etmiştir. Gazete büyük devletlerin sözde hukuktan yana olduklarını ve her fırsatta bu isteklerini tekrarlayarak Avrupa medeniyetinin temsilcisi olduklarını dile getirmelerinin icraatları ile uyuşmadığına dikkat çekmiştir.²⁷⁵

²⁷² *İstikbal*, no:117, 20 Cemaziyelevvel 1293.

²⁷³ Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *AÜDTCF Dergisi* 11/ 2-3-4 (Haziran-Eylül-Aralık 1953): 268; Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", 131.

²⁷⁴ Yahya Bağçeci, "İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı", *The Journal of Academic Social Science Studies* 24 (Mart2014): 211-235.

²⁷⁵ *İstikbal*, no:121, 27 Cemaziyelevvel 1293.

Yeni isyanın öncüsü komiteci Georgi Benkovski idi. Benkovski hazırladığı isyan projesinde; Filibe, Edirne, Karlova, Tatar Pazarcık, İzladı, İhtiman ve Sofya'ya bağlı bölgelerin tamamının ateşe verilmesini ve civardaki Türklerin öldürülmelerini planladı.²⁷⁶ Hareket planının merkezi olarak Otlukköy (Panagyurişte) ve Avratalan (Koprivštitsa) seçildi. Toplanan coşkulu kalabalık, Otlukköy' ün meydanında, bağıra bağıra devrimci türküler söylediler ve Benkovski'nin alevli konuşmalarını dinlediler. Galeyana gelen isyancılar Türkleri öldürmek için dağıldılar. Böylece 2 Mayıs'ta Bulgar köylerinde oturanların Müslüman halkı katledilmeleriyle başkaldırı başladı. Bulgar komitecilerin yanında Rus ve Sırp ajanlarında kışkırtmalarıyla fitne kısa zamanda tüm Filibe köylerine dağıldı.²⁷⁷

İsyancılar Türk ve Müslümanlara karşı saldırıya geçtiler, o sırada etrafta yeterli sayıda askerin olmaması ve hükümetin gerekli tedbirleri almamış olması, gönüllülerden oluşan Müslüman birliklerinin toplanmasına neden oldu. Fakat bu isyan büyük çaplı olmamasına rağmen İngiltere'nin Türkler aleyhine başlattığı kampanyaya malzeme olunca ciddi bir sorun haline geldi. Kampanya, Liberal basının önde gelen gazetesi *Daily News* de Türklerin, Bulgarları çocuk, kadın ayırt etmeksizin katledildiklerini iddia eden bir haber yayımlamasıyla başladı. Haberde 16 Haziran'da *Daily News* gazetesinin İstanbul'daki muhabiri olan Edwin Pears'ın gönderdiği mektuba yer verildi. Edwin Pears, gönderdiği mektuptaki bilgilerin çoğunu Amerikalı misyonerler olarak bilinen Robert Kolej'in Müdürü Dr. George Washburn ve Müdür Yardımcısı Dr. Albert Long'dan almıştı. Söz konusu mektupta şunlar yazıyordu:

“Geçen ay İstanbul'da, Bulgaristan'daki korkunç katliamlarla ilgili dehşet verici söylentiler dolaşmaya başladı. Yerel gazeteler içişlerinden aldıkları bilgilere dair gizemli ipuçları verdiler; ama belli ki gerçekleri derinlemesine açıklamamaları konusunda uyarılmışlardı. Bu nedenle sadece söylentilerden ve kulağıma gelenlerden bahsetmek istemedim. Ama şu anda bu iddialar giderek kesinlik ve tutarlılık kazanıyor ve Hersek ve Bosna'da işlenen zulümleri ikinci plana atan katliamlar ifşa ediliyor. Bu katliamlar sadece Türklerle sınırlı değil. Ama Hükümetin kendi görevlilerini bu katliamları

²⁷⁶Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 214; Burma, “Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları”; Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 77.

²⁷⁷Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 215.

yapmaktan alıkoyamamış olması veya alıkoymaya isteksizlik göstermiş olması, ibreyi Türk tarafına doğru kaydırıyor.”²⁷⁸

Haziran ayının bitimine yakın çıkan bu haberi farklı yayın organları da konu edindi. Çıkan haberlerde Türkler büyük bir katliam yapmakla suçlanıyorlardı. Ağustos ayının ortalarına kadar süren dönemde, Liberal Parti, Türkler aleyhinde basında çıkan her mevzuyu İngiltere Parlamentosu'nda gündeme getirdi. Aynı zamanda Disraeli Hükümeti'ni olaylara karşı tepkisiz kalmakla suçluyordu. Başbakan Benjamin Disraeli ise katliam iddialarının gerçek olmadığını resmi bilgilerle açıkladı. Fakat karalama kampanyası katlanarak büyüdü ve az sonra kampanyanın başına Liberal Parti eski başkanı William Ewart Gladstone geçti. Yeniden iktidara gelmek isteyen Gladstone bu olayı Disraeli'yi düşürmek ve yeniden iktidara gelmek için fırsata çevirmeye çalıştı. Gladstone, Disraeli'yi Türk yanlısı politikalar izlemekle suçluyordu. Bu konunun politik bir malzeme haline getirildiğini gören Disraeli, İngiliz halkının insani ve dini duygularının istismar edildiği büyük bir kampanya ile karşı karşıya kaldığını anlayınca geri adım atmak ve Doğu politikasında revizyona gitmek zorunda kaldı.²⁷⁹

1876 Bulgaristan Ayaklanması gelecekteki Bulgaristan Prensiğinin habercisi olmakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1875 yılındaki Bosna-Hersek Ayaklanması'nın bir uzantısı olarak ortaya çıkan Bulgaristan Ayaklanması 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli nedeni ve Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarına giden yolda önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. 1876 Bulgaristan Ayaklanması bir taraftan Avrupalı emperyalist devletlerin Osmanlı devleti üzerindeki çıkar mücadelelerini ortaya çıkarırken diğer taraftan da Avrupa düzeninin ve kuvvetler dengesinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. “Şark Sorunu” konusunda Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan şansöyeleri 1876 Mayıs'ında Berlin'de bir araya gelerek Berlin Memorandumu'nu oluşturdular. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyan uyruklulara yeni reformlar yapma yükümlülüğünü getiren bu memorandum İngiltere tarafından reddedildiyse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yolun hazırlayıcısı olmuştur.²⁸⁰

²⁷⁸Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 221; Mithat Aydın, “Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, *OTAM* 18/18 (2005): 10.

²⁷⁹Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 211,212.

²⁸⁰Baykal, “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)”,227; Bağçeci, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, 211.

3.2.2. Hersek İsyanı

Bosna-Hersek ayaklanmasının ortaya çıkmasında Sırbistan ve Karadağ gibi yerel güçlerle bölgede çıkarlarını korumak isteyen büyük devletlerin provakatör faaliyetleri önemli rol oynamıştır. Bu kışkırtıcı hareketlerin motivasyon kaynağı ise Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan hürriyet ve milliyetçilik düşünceleridir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumundan faydalanarak Sırbistan, Eflak-Boğdan, Mora ve diğer Balkan eyaletlerinin birtakım ayrıcalıklar kazanması ve hatta 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmış olması ayrılıkçı düşüncelerin fitilini ateşlemiştir.²⁸¹

Ayaklanmanın lokomotif ismi İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry G. Elliot ilk kez 1876 Bulgaristan olayları esnasında adından söz ettirmiştir.²⁸² Elliot, Bosna-Hersek ayaklanmasının ortaya çıkması konusunda, pek çok araştırmacının üzerinde durmadığı önemli bir gelişmeye dikkat çekerek, ayaklanmanın Panslavist bir karakter gösterdiğini ifade etmiştir. İngiliz Büyükelçisi Elliot ile Rus Büyükelçisi İgnatıyef Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Rusya arasında devam eden Balkan sorunu merkezli diplomatik gündemin temel figürü olarak rol oynamışlardır.²⁸³

Bosna- Hersek İsyanı ile yakından ilgilenen Avusturya- Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Andrassy isyanın kendi memleketine de tesir edeceği korkusuyla meseleyi barışçıl yollardan çözüme kavuşturma çarelerini aramıştır.²⁸⁴ Üç İmparatorlar Ligi içinde bulunduğu Almanya ve Rusya ile görüşerek ayaklanmanın daha fazla dallanıp budaklanmadan çözülmesi için asiler lehine Osmanlı Devleti'nin birtakım ıslahatlar yapılması kararını almışlardır. 30 Aralık 1876'da aldıkları layiha çerçevesinde Hersek'te iki aylık bir ateşkes ilan edilmesi, ıslahatların elçiler tarafından denetlenmesi, meydana gelen tahribatın giderilmesi ve bu şartlar sağlanmadığı takdirde bu üç devletin fiilen müdahalede bulunması kararlaştırıldı. Fakat kararlar henüz Osmanlı Devleti'ne bildirilmeden Osmanlı Devleti'nde saltanat değişikliği yaşandı. 30 Mayıs 1876 tarihinde Veliahd Murad Efendi, V. Murad adıyla tahta çıkarıldı. Tahta çıkması münasebetiyle yayınlanan Hatt-ı Hümayûn'da ülkenin her alanda kalkınması ve gelişmesi için gerekli

²⁸¹ Aydın, *Balkanlarda İsyan*, 44.

²⁸² Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", 23.

²⁸³ Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", 30.

²⁸⁴ Baykal, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi", 223.

tedbirlerin alınacağı vaatleri bulunmaktaydı. İlan edilen fermanla yer alan vaatler müslim ve gayrimüslim halkı ümitlendirdiğinden bekledikleri muradlarına kavuşması olarak yorumlandı.²⁸⁵

Sultan Murad'ın tahta çıkışı sadece Osmanlı halkını değil Rusya ve diğer Avrupalı devletleri de Doğu Sorunu'nun çözümü için ümitlendirmiştir. Fakat verilen vaatlerin bir türlü gerçekleşmemesinden dolayı Hersek İsyanı'na karşı uzlaşma politikası izleyen fermanlar faydasız oldu.²⁸⁶ *Sabah* gazetesi 3. sayfasında siyaset başlığı altında İngiltere Başbakanı Disraeli'nin V. Murad'ın tahta çıkışıyla Şark Sorunu'nun çözümü için iyi niyet dileklerine yer vermiştir. Disraeli'nin, V. Murad için Osmanlı Devleti'nin geleceği için olumlu sonuçlar getireceğini ve hatta Sultan için "O, Muhteşem Süleyman olacak mı" diyebilecek kadar büyük ümitler beslediğini ifade etmiştir.²⁸⁷

The Times gazetesi "Doğu Sorunu" başlığı altında Büyük devletlerin istekleri doğrultusunda hazırlanan düzenlemelerden reformlar olarak ilgili devletlerden de Reform Komisyonu olarak bahsetmektedir.²⁸⁸ *The Times* Prusya muhabiri aracılığıyla Viyana'nın yarı resmî gazetesi *Political Correspondence*'den Reform komisyonu olarak bahsettiği büyük devletler ile ilgili bazı yorum ve bilgiler aktarmıştır. Haberde Alman ve Rus imparatorlarının Ems'te önemli kararlar almak için bir araya geleceğini fakat daha sonra Avusturya Arşidükü Albrecht'in de Ems'e gelmesiyle yapılması planlanan Başbakanlar konferansının iptal edilip yerine en üst düzey bir liderler toplantısının yapılacağı ifade edilmektedir.²⁸⁹

The Times gazetesi Prusya muhabiri aracılığıyla "Doğu Sorunu" manşetiyle V. Murad'ın isyancılar için ilan ettiği Umumî Af'ın Alman gazetelerine yansımalarından bazı bilgi ve yorumlar aktarmıştır. Alman medyasının Türkiye'nin Sırbistan'dan talepleri karşısında çekimser bir dil kullandığını ve Sırbistan'ın tavrının da Rusya'ya zaman kazandırma politikası olarak değerlendirildiği yorumunu yapmıştır.²⁹⁰

V. Murad'ın cülûsunun dördüncü günü Hersek isyanının Bosna'ya kadar yayılması ve Karadağ'ın isyancılara yardım etmesi meselesini görüşmek için Şeyhülislam Hayrullah

²⁸⁵ İstikbal, no:117, 20 Cemaziyelevvel 1293

²⁸⁶ Baykal, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi", 228.

²⁸⁷ Sabah,93, 20 Cemaziyelevvel 1293.

²⁸⁸ The Times, 14 Haziran 1876.

²⁸⁹ The Times, 14 Haziran 1876.

²⁹⁰ The Times, 14 Haziran 1876.

Efendi'nin kendi yalısında Vükela Meclisi'ni topladı. Toplantıda en çok üzerinde durulan konu kuşatma altında bulunan Nikşik Kalesi'nin nasıl esaretten kurtarılacağı ve kalede ki askerlere nasıl iaşe temin edileceğiydi? Ahmet Muhtar Paşa, Duga Boğazı'nda asilerle ve Karadağ'dan asilere katılanlarla mücadele ederek Nikşik'e iaşe götürmeye çalışmış fakat kalenin kuşatılması sebebiyle başarılı olamamıştı. Bu sebepten iaşe sorununu çözecek önerilere ihtiyaç vardı. Nikşik'ten sonra isyancıların Hersek bölgesine geçmeleri üzerine padişah Umumî Af ilan ederek geçici bir ateşkesle asileri durdurmaya çalıştı.²⁹¹

Bab-ı Âli ayaklanmayı sonlandırmak ve büyük devletlerin baskısını hafifletmek için Umumi Af ve altı haftalık bir ateşkes ilan eden bir ferman yayınlamıştır.²⁹² Af ilan ederek zaman kazanan Osmanlı altı hafta süren bu süreç içerisinde hem isyancıların aftan faydalanarak eşkıyalık yapmayı sürdürmelerini önlenmiş hem de Nikşik için iaşe temin ederek Duga boğazından geçirilmesini sağlamıştır.²⁹³

Avusturya Hükümeti, Bab-ı Âli'ye ayaklanmayı bastırmak için aldığı tedbirlerin uygulanması hususunda 7 Haziran'da bir telgraf göndererek bilgilendirme yapmıştır. Sultan Murad'ın cülûsuyla Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlamasından duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra ayaklanmayı bastırmakla görevli Müşir Paşa kuvvetleri karşısında isyancıların büyük çoğunluğunun teslim olduğunu eğer Karadağlılar tarafından desteklenmezlerse Medkovitch ve Ragusa taraflarına kaçan 1500'den fazla kişinin yurtlarına dönmeye istekli olduğunu bu geri dönüşün daha da artması için yapılan maddi yardımların devam etmesini vurgulamaktadır. Ne yazık ki Slav komitelerinin yapılan para yardımlarına ve geri dönüşlere karşı çıktıklarını bu çalışmalara mâni olmak için de asilere para ve yiyecek yardımında bulunduklarını ifade etmiştir.²⁹⁴

V. Murad, Bosna- Hersek İsyanı'nın bastırılması için büyük devletlerin istekleri doğrultusunda asiler lehine birtakım kararlar aldı. Alınan bu kararlar Umumî Af tedbirleri olarak Bosna- Hersek vilayetinde ıslahatları gerçekleştirmek üzere oluşturulan ıslahat komisyonuna gönderildi. Komisyon, isyana katılanların Osmanlı idaresine yeniden itaat

²⁹¹ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, (İstanbul: Berekât Yay. ,1983),204-206

²⁹² Aydın, *Balkanlarda İsyan*, 131.

²⁹³ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, (İstanbul: Berekât Yay. ,1983),204-206; Aydın, *Balkanlar'da İsyan*, 329,330.

²⁹⁴ BOA, HR. SYS, 160/19/4. ; BOA, HR. SYS, 160/19/4-2.

etmeleri şartıyla evlerine dönmelerine müsaade edileceğinin yanı sıra mal ve mülklerinin de iade edileceğini ilan etmiştir.²⁹⁵

Sabah gazetesi taht değişikliği ve Umumî Af tedbirleri ile ilgili yaptığı haberinde Rusya ve Avrupalı devletlerin Sultan Abdülaziz ve V. Murad dönemindeki siyaset değişikliğine dikkat çekerek yorumlarda bulunmuştur. Habere giriş yaparken ilk önce Sultan Abdülaziz döneminde Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri siyasetten bahsetmiştir. Adı geçen devletlerin gayrimüslim halkın isyanından bizzat sorumlu olduklarını ve eşkıyayı isyan etmeleri için destek verdikleri gerçeğini ifade etmiştir. Akabinde sözü İngiltere, İtalya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri siyasete getirerek Paris Antlaşması'nı imzalayan bu devletler değilmiş gibi umursamaz tavırlarından bahsetmiştir. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı siyasetlerine açıklık getirirken Bab-ı Âli'nin kötü idaresine dikkat çekmiştir.²⁹⁶

Sabah gazetesi V. Murad'ın tahta geçişi tüm dünyada olumlu bir hava estirdiğinden bu olumlu havanın devletlerin politikasına da yansıdığını ifade etmiştir. Saltanat değişikliğinden kaynaklanan olumlu havanın ilk tezahürü İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Rusya, Avusturya ve Almanya tarafından hazırlanan Berlin Memorandumu'nu tanımadıklarını ifade etmiştir.²⁹⁷ *Sabah* gazetesi İngiltere Başbakanı Disraeli'nin Avam Kamarası'nda Umumî Af ile ilgili konuşmasını 2. Sayfa 1.sütunda vermiştir. V. Murad'ın tahta geçişi ile ilan ettiği Umumî Af tedbirleri ile Gorçakof'un Layihasının öneminin kalmadığını ifade etmiştir.²⁹⁸

The Times gazetesinin muhtelif yerlerde bulunan muhabirleri Osmanlı Devleti'nde isyancılar lehine çıkarılan Umumî Af tedbirleri ile ilgili bilgileri vermenin yanı sıra haberi manipüle edebilecek ilginç detaylara da yer vermiştir. Muhabir, Türk yönetiminin ilan ettiği ateşkesi Bosna-Hersek isyancılarının reddettiği ve Nikşik'e erzak teminine izin vermediklerine yönelik gelen istihbaratın *Politish Correspondence* ile *Agence Havas* gazeteleri tarafından da doğrulandığı bilgisini paylaşarak kamuoyunun kendi yorumuna güvenilirliğini sağlamak istemiştir. Muhabir, Umumî Af tedbirlerinden konuyu V. Murad'ın tahta geçmesiyle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği siyasete bağlamak için de Rusya'nın *Invalide* gazetesinde V. Murad ile ilgili habere dikkat çekerek

²⁹⁵Bkz. BOA, HR. SYS, 2930/7.

²⁹⁶ *Sabah*, no:116, 26 Cemaziyelahir 1293.

²⁹⁷ *Sabah*, no:109, 8 Cemaziyelahir 1293

²⁹⁸ *Sabah*, no:94,21 Cemaziyelevvel 1293.

düşüncelerinin doğruluğunu ispat edecek satırlara yer vermiştir. Gazetede, Sultanın hangi tavizleri verirse versin büyük güçlerin teminatı olmadan isyancıların bu tavizleri kabul etmeyeceğini ve Yeni Türk hükümetinin de büyük güçlerle anlaşmaya pek niyetli olmadığı bilgisini kendi yorumunu katarak paylaşmıştır.²⁹⁹

Ne var ki Hersek'te bulunan Slav Birlikleri isyancıları kışkırtmaya devam etti. Bu sebeple asilerin bölgesi olan Benan'da, Gaçka ordu birliği asilerle savaşmak durumunda kaldı. Una nehrinde kayıklarla birlikte köylere zarar veren ve Bihke bölgesinde toplanan isyancılar dört saat süren çatışmada bozguna uğratarak nehre döküldüler. Bihke'nin Görnevaç ve Gimeç'de çatışmalar sürerken kargaşaya karşı konulduğu halde Sırp ve Karadağ arbedesinin çıkması sebebiyle Bosna ve Hersek isyancıları iki bölüme ayrılıp Sırp ve Karadağ ile hareket etmeye başladılar.³⁰⁰

Görüldüğü üzere Hersek isyanını durdurma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin zayıflığını gösterdi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasına sebep oldu. 1876 Mayıs'ında Bulgarlar da bağımsızlıkları için harekete geçince Devlet'in tüm Balkan toprakları tehlikeye girdi. Osmanlı Devleti'nin kendi sancağındaki bir çiftçi isyanının üstesinden gelememesi toprak bütünlüğünü tehlikeye atmış ve durumdan yararlanmak isteyen büyük devletlerin siyaset değiştirmelerine sebep olmuştur. Durumu stratejik açıdan değerlendiren büyük devletler Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak üzere harekete geçtiler. Balkan buhranı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla sonuçlandı. Bu savaş neticesinde ise Osmanlı Balkanlardaki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetti.³⁰¹

3.2.3. Sırp ve Karadağ İsyanı

V. Murad, 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta çıktığı sırada Bulgar İsyanı bastırılmakta, Hersek İsyanı da şiddetini kaybetmekle beraber hâlâ tamamen bastırılamamış durumdaydı.³⁰² Avrupalı devletlerin Hersek İsyanı sırasında isyancılar lehinde teşebbüste bulunmaları Sırbistan ve Karadağ prensliklerine bağımsızlıklarını kazanmaları veya hiç olmazsa muhtariyet haklarını genişletmelerine ümit vermişti.³⁰³ Diğer taraftan Rusya'da Balkanlarda yaşayan Slav- Hristiyan halkı Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için

²⁹⁹The Times, 14 Haziran 1876.

³⁰⁰ Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 204-206; Aydın, *Balkanlar'da İsyan*, 329,330.

³⁰¹Turan, "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı", 636.

³⁰²"V. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi* (İstanbul: Ağaç Yay. , 1995), 12: 237.

³⁰³ Çabuk, "Sultan V. Murad", 9: 141.

ciddi faaliyet gösteriyordu. Rusya “Doğu Sorunu”dan dolayı Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yaptıkları gizli anlaşmalar ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Her ne kadar anlaşmış olsalar da hususi menfaat ve istekleri tek bir noktada toplanamıyordu. Rusya eski Güney Slav Devleti’ni yeniden canlandırmak için Bulgaristan’ı bağımsız prenslik haline getirmek, Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sırbistan’ı bağımsızlığına kavuşturmak istiyordu. Almanya ise rakip olarak gördüğü Avusturya-Macaristan topraklarını ilhak edip sınırlarını Trieste sahiline kadar genişletmek ve Venedik Denizi vasıtasıyla Akdeniz’e kadar olan toprakların ele geçirmek istiyordu. Avusturya ise, Rusya ve Almanya’nın niyetini bildiğinden Bosna ve Hersek’i Sırp ve Karadağ gibi küçük devletlere bırakmak niyetinde değildi. Bu sebepten Arnavutluk, Makedonya ve Selanik sahiline kadar olan yerleri ele geçirmek emeline idi. Sırbistan Prensi Milan ve Karadağ Prensi Nikola, Rusya’dan temin etmiş olduğu kredilerle silah ve mühimmat desteği sağlamaya başlamış ve Osmanlı Devleti’ne karşı hummalı bir savaş hazırlığına başlamıştır.³⁰⁴

Bu gelişmeleri yakından takip eden Bab-ı Âli, 9 Haziran 1876’da seferberlik hazırlıklarının sebebini sormuştur. Gelen ön cevaplar gayet ılımlı olmasına rağmen 27 Haziran’da Sırp Prensi Milan Bab-ı Âli’ye bir ültimatom niteliğinde bir mektup göndermiştir. Gönderdiği mektupta Sırbistan’da bulunan Osmanlı askerinin asayişin bozulmasına sebep olduğunu, kiliseleri soyup ahaliyi katlettiğini, Bosna ve Hersek ihtilalinin Sırbistan ticaretine zarar verdiğini, Sırp milleti savaşın içinde olmadığı halde savaşın bütün zararlarını gördüğünü, bu hadiselerin durdurulmasına yardımcı olmak için de Bosna-Hersek’in Sırbistan’a ilhâkını istemiştir.³⁰⁵ Karadağ Prensi Nikola’da aynı sebeplerle Hersek Sancağı’nın kendi idaresine verilmesini talep etti.³⁰⁶

Sırbistan ve Karadağ’ın istekleri Bab-ı Âli tarafından reddedildi. İstek geri çevrilince Sırbistan 30 Haziran’da, Karadağ’da 2 Temmuz 1876’da Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti.³⁰⁷ Sırbistan’ın müttefiki olarak harekete geçen Karadağ, Hersek, Yenipazar ve İşkodra’yı işgal etti. İşkodra kumandanı Ahmed Hamdi Paşa’nın Medon üzerine girişinde mağlup olmasından dolayı Medon Kalesi Karadağlılar tarafından ele geçirilmiştir. Kalede

³⁰⁴ Ziya Nur Aksun, “Sultan Murad Han-ı Hâmis”, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yay. ,1994), 4: 194.

³⁰⁵ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, 206-207. ; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinler*, (Ankara: TTK Yay. ,1953),1:374.

³⁰⁶“V. Murad” *Osmanlı Ansiklopedisi*, 237.

³⁰⁷ Aksun, “Sultan Murad Han-ı Hâmis”, 4: 194. ; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinler* ,375.

bulunan Arnavut askerleri bu duruma çok üzüldü Karadağlılar ellerinde esir bulunan Arnavut askerlerini serbest bıraktılar.³⁰⁸ Sırbistan'ın isyanı Rusya tarafından büyük memnuniyetle karşılandı. Rus generali Çernayef, Sırp ordusu başkomutanlığına getirildi. Birçok Rus gönüllüsü Sırp ordusuna katıldı. Bu sebepten Alman gazeteleri bu savaşın Osmanlı ile Sırp askeri arasında olmasından ziyade Osmanlı ile Rus askeri arasında olduğunu iddia etmişlerdir.³⁰⁹ Bosna-Hersek komutanı Ahmed Muhtar Paşa emrindeki 15 bin kişilik kuvvetle 27 Temmuz'da saldırıya geçerek Zayçar ve Bregova'da Sırpı yenilgiye uğrattı. Osmanlı kuvvetleri ilerlemesine devam ederek 5 Ağustos günü Kniazevaç ile Zayçar'a girdiler. Osmanlı ordusu Karadağ ve Sırbistan ile yapılan savaşta General Çernayef komutasındaki Sırp ordusunu 19-24 Ağustos 1876'da Aleksinac Meydan Savaşı'nda yenilgiye uğrattı.³¹⁰ Sırbistan, Rusya'nın askerî ve para desteğine rağmen yenilgiye uğradı. Bu yenilgiyi derin bir üzüntüyle karşılayan Sırbistan. Osmanlı ordusunun başarısını kabul etmek zorunda kaldı.³¹¹ İstanbul'da bulunan Rus Büyükelçisi General İgnatiyef, Avrupa devletleri başkentlerinde gerekli temaslarda bulunduktan sonra 1 Kasım 1876 tarihine kadar iki aylık ateşkes için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı.³¹²

Sırp İsyanı, yabancı basın tarafından yaşanan gelişmeler ile yakından takip ediliyordu. Yabancı basın kaynaklarına baktığımızda, yerel basına göre olay çok daha etraflıca anlatılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Yukarıda bahsedilen olay ile ilgili tek bir sonuca çıkacak şekilde algı uyandırma durumundan ziyade farklı sonuçlara çıkabilecek her türlü yorum yabancı basında söz konusu edilmiştir. *The Times* 10 Haziran tarihinde Prusya muhabiri aracılığıyla Berlin'den gelen telgrafi Sırbistan ve Rusya manşetiyle haber yapmıştır. Dönemin iç ve dış siyasi atmosferini ve siyasi kişiliklerini analiz edip yorumlayan muhabirin oldukça ilgi çekici detaylar barındıran analiz ve yorumları dikkat çekmektedir. Muhabir, savaşın on birinci saatinde Prens Gorçakof'un askerlerine Sırbistan'a çekilmesi emrini verdiğini ve Rusya'nın bu haberle büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını ifade etmiştir. Sırbistan'ı barış istemesine götüren nedenleri yaşanan olaylar ile anlatarak haklılığını ispat etmek istemiştir. Olayları en başından ele alarak savaş arefesinde Sırp'ların Slavcılık propagandası etkisiyle V. Murad'ın Umumî Af ilanına

³⁰⁸ Sabah, no: 209, 19 Şevval 1293.

³⁰⁹ Aksun, "Sultan Murad Han-ı Hâmis", 4: 195.

³¹⁰ "V. Murad" Osmanlı Ansiklopedisi, 238. ; Sabah, no:174, 25 Şaban 1293.

³¹¹ Sabah, no:209, 19 Şevval 1293.

³¹² Çabuk, "Sultan V. Murad", 9: 142. ; Murad Sarıca, *Siyasal Tarih*, (İstanbul: Ar Yay. ,1978), 166,167.

kayıtsız kaldıklarını ve hiçbir şekilde iletişimi kabul etmediklerini fakat Osmanlı ordusunun başarıları karşısında isyancıların geri adım atmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. İngiltere Hükümeti'nin Ruslara diplomatik hareket teşebbüsünün kaptırmamak için büyük devletlerin desteğini sağlayarak Bab-ı Âli Hükümeti'ne ateşkes emrini verdiğini ve Avrupalı büyük devletlerin de İngiltere'yi desteklemesiyle savaşın başlangıcından beri devam ettirdikleri tarafsız politikadan vazgeçtikleri yorumunda bulunmuştur. İngiliz Hükümetinin Osmanlı Devleti'ne verdiği ültimatonda bir ateşkes ile derhal savaşı sona erdirmesini bunu yapmazsa Rusya'nın Panslavizm'i gerçekleştirmek için harekete geçeceği uyarısında bulunduğunu belirtmiştir. Muhabir, Rus resmî yayın organı *Invalide* gazetesinde İngiltere'nin Avrupa ittifakını akılcı bir davranış olarak yorumladığı açıklamasıyla satırlarını sonlandırmıştır.³¹³

Yerel basın ise yaşanan gelişmeleri okurlarına aktarırken İngiltere yanlısı ifadeler kullanarak bir kamuoyu oluşturmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. *İttihad* gazetesi İngiltere Hükümeti Rusya'ya diplomatik hareket teşebbüsünü kaptırmamak için müttefiki Avrupalı devletlerle birlikte hareket ederek hem Bab-ı Âli hem de Sırp ve Karadağ hükümetlerine ateşkes imzalanması için Disraeli imzasıyla nasihatler içeren Sir Henry Elliot'a bir mektup gönderdiği ifadelerine yer vermiştir. Bir yandan iç meselelerle mücadele eden Osmanlı Devleti diğer taraftan İngiltere gibi büyük devletlerin baskısı sonucunda önemli bir zafer kazanmış olmasına rağmen ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı. V. Murad Sırpların bir daha güvenliği bozacak girişiminde bulunmamaları için Belgrad ve çevresindeki kalelerinde yaşayan Türk halkının güvenliğinin sağlanması için Osmanlı askerine bırakılmasını istemiştir. Adı geçen kalenin daha sonra Sırlara bırakılmasına dair hiçbir kayıt yoktur. Eğer Sırp emiri sözünde durmaz da yeniden isyan hareketlerine girişirse Osmanlı Devleti bu kaleleri tamamen idaresi altına alacaktır. *İttihad* gazetesi 1. Sayfa 5. Sütunda Müsâlaha Müzâkerâ- Meselesi manşetiyle verdiği haberin ayrıntılarında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında yapılan ateşkesin maddelerinin Sırp halkının zarar görmemesi için ülkede ki tüm Türk ve Fransız gazetelerine gönderildiğini belirtmiştir. Beş maddelik ateşkesin içeriğinde Sırp kadınlara, çocuklara, yaşlılara, silah bırakanlara hiçbir surette saldırılmaması, esir düşenlere kötü muamele yapılmaması hatta merhametle yaklaşp yardım edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan yapılan ateşkes antlaşmasına

³¹³ The Times, 13 Haziran 1876.

uymayanlarında yakalanarak en ağır şekilde cezalandırılacağına vurgu yapmıştır. Ateşkes antlaşmasının hemen uygulamaya geçilmesiyle Avrupalı devletlerin Türklerin gayrimüslim halkı öldürdüğü malını yağmaladığı yalan ve iftiralarını atamayacakları ifadelerine yer vermiştir.³¹⁴ *İttihad* gazetesi Karadağlılar'ın Osmanlı topraklarında kalan yaralılarını Osmanlı Devleti'nden aldıkları özel bir izin ile Çetine'ye getirdikleri haberini kamuoyuyla paylaşmıştır.³¹⁵

3.3. V. Murad'ın Hastalığı ve Tahttan indirilmesi

V. Murad'ın hassas, naif, duygusal bir karaktere sahip olması ve bu karakterinin yanı sıra yetiştiriliş tarzı da bir Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü karaktere sahip bir devlet yöneticisi olmasına engel olmuştur. Kenize Murad, *Sabah* gazetesine verdiği röportajında büyük dedesi V. Murad için yakışıklı, kültürlü, çok hassas ve aşırı duygusal olduğundan bahsetmiştir.³¹⁶ Bu padişahlar 11 yaşına geldiklerinde önemli devlet işlerine istihdam edilerek devlet işlerine dair her türlü bilgiyi deneyimleyerek öğrenirler bu tecrübeleri kazanırken de defalarca tehlikelerle karşı karşıya gelerek kendilerini müdafaa etmeyi öğrenirlerdi.³¹⁷ III. Ahmed dönemine kadar şehzâdeler sancağa çıkıp devlet yönetimine ait bilgileri bizzat yaşayarak öğrendiklerinden devlet işleri içinde büyümüşlerdi. III. Ahmed ile bu gelenek kaldırıldığından şehzâdeler saray içinde eğitime başlanmıştır. V. Murad'da kafes usulü sisteminde yetiştiğinden sarayda ki entrikalar, komplolar, cinayetler hassas ruhunu derinden etkilemiş yaşadığı bu olaylar ruhsal dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. V. Murad 36 yaşında tahta geçtiğinde bu döneme kadar olan ömrü hep kadınlar ve harem ağaları içerisinde geçti. Bu şartlarda yetişen biri için devlet ve milletin menfaatleri söz konusu olduğunda gerekli tedbirleri alabilecek kuvvet ve cesareti göstermesi oldukça zordu. V. Murad, şehzâdeliğinde babası Abdülmecid sayesinde çok iyi bir eğitim aldı. Özellikle batı medeniyetine göre aldığı eğitim onun hürriyet, eşitlik, adalet ve meşrutiyet gibi düşüncelere sahip olmasını sağlamıştır. V. Murad'ın tahta geçmek ve devleti yönetmek gibi bir isteği yoktu fakat medrese talebelerinin ayaklanması sonucunda ortaya çıkan şartlar gereğince tahta çıkmak zorunda kaldı. Lakin devlet hizmetinde iken yanında Sokullu Mehmed Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa gibi bir sadrazamın olmaması en büyük

³¹⁴ *İttihad*, no:37, 8 Şaban 1293.

³¹⁵ *İttihad*, no:38, 9 Şaban 1293.

³¹⁶ *Sabah Gazetesi*, 12 Kasım 1995.

³¹⁷ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, 56-58.

şanssızlığıydı.³¹⁸ Veliahdlığı döneminde Kurbağalıdere’de ve diğer paşaların köşklerinde meşrutiyet yönetimi hakkında bilgi alışverişinde bulunmak için verilen ziyafetlerde içki içilmesi ve zamanla dozunu kaçırmaya yüzünden alkol bağımlılığı başlamıştı. Sadece zevk için içki içmiyordu aynı zaman sarayda yaşadığı komplolar ve cinayetlerin olumsuz etkisini unutmak içinde içiyordu. Hem zevk için hem de yaşadığı olumsuz olayları unutmak için aldığı alkol onun psikolojisini bozmakla kalmayıp aynı zaman da sağlığını kaybetmesine sebep oldu.³¹⁹

Sultan Murad’ın hastalığı daha çok psikolojik nedenlere dayanıyordu. V. Murad’ın tahta çıkışının beşinci gününde sabah kahvaltısını yaptığı sırada ansızın amcasının ölüm haberini alması kontrolünü kaybetmesine sebep oldu. Elindeki kaşığı atıp sofradan kalkan yeni padişah aşırı mide bulantısıyla istifra etmeye başladı.³²⁰ Yaşadığı bu talihsiz olayı henüz sindirememişken Sultan Abdülaziz’in intikamını almak isteyen Çerkes Hasan adında genç bir subayın bir toplantı esnasında Hüseyin Avni Paşa’yı ve birkaç nazırı daha öldürdüğünü öğrenmesi cinnet geçirmesine neden oldu.³²¹ *Sabah* gazetesi cuma gecesi yaşanan Çerkes Hasan Suikastından sonra sinirleri iyice bozulan V. Murad’ın saraydan dışarı çıkmamaya başladığını ve Osmanlı padişahlarının cuma namazına gitmeleri için yapılması gereken cuma selamlığının iptal olunması yüzünden icra olunamadığına dikkat çekmiştir.³²² Kişiliği bugüne kadar karanlıkta kalan V. Murad’ın kendisini tahta getiren olayların heyecanı içinde zaten çok da sağlam olmayan sinirlerinin bozulduğunu ve psikolojik sorunlar yaşadığını söyleyebiliriz.³²³

V. Murad’ın, Sultan Abdülaziz’in ani ölüm haberi karşısında mide bulantısı ve baş dönmesi şikâyetleri ile baygınlık derecesine varan ağlama krizleri olmuştur. Yaşadığı bu feci olay yüzünden davranışlarında göze batar ve gizlenemez şekilde anormallikler görülmeye başlamış ve zamanla aklî melekelerinin zayıflamasına neden olmuştur.³²⁴

³¹⁸Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 60-62.

³¹⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beşinci Sultan Murad’ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar”, *Belleten* 10/38 (Nisan 1946): 318.

³²⁰İbnülemin Mahmut Kemal İnal, “Sultan Abdülaziz’e Dair”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Numara 9 (86), 15.Sene, 1341,193-194.

³²¹Yazıcı, *Osmanlı’da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci*, 42. ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “ Çerkes Hasan Vak’ası”, *Belleten* 9/ 33(Nisan 1946): 89.

³²²*Sabah*, no: 111, 11 Cemaziyelahir 1293.

³²³Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 315.

³²⁴V. Murad’ın yemek yediği sırada Amcası Sultan Abdülaziz’in ölüm haberini alması kaybetmesine sebep olduğu hususunda pek çok eser hemfikirdir. Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*,265; Mithat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, 1: 173; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hususi, Siyasi Hayatı, Devri ve Ölümü*, 148-150.

Sabah gazetesi V. Murad'ın hastalığı ile ilgili en güvenilir bilgileri padişahın en yakınlarından olan ve Başkâtipliğini yapan Sadullah Paşa'nın ifadelerini paylaşarak okuyucularını bilgilendirdi. Gazete V. Murad'ın akıl sağlığıyla ilgili ilk ciddi belirtinin cülûsunun üçüncü günü Ayasofya Camii'nde yapılan cuma selamlığında görüldüğüne dikkat çekerken "Kan istemem, padişahlık istemem" diye sayıkladığına da vurgu yapmıştır. Devam eden satırlarında Vükelâ Heyeti'nin bir taraftan padişahın hastalığını iyileştirmek için çareler ararken diğer taraftan da hastalığının halk tarafından anlaşılmaması için amcasının vefatından büyük üzüntü duyduğunu bu yüzden sırtında çıkan çibandan dolayı yataktan kaldırılamadığından bahsetmiştir. Fakat Vükelâ Heyeti'nin dedikoduların önünü kesmek için V. Murad'ı yakın olmasından dolayı Dolmabahçe Camii'nde selamlığa çıkardığını ifade ederek halkı yatıştırmaya çalıştığına dikkat çekmiştir.³²⁵ Padişahın hastalığının gün be gün arttığına dikkat çekmek içinde cülûsunun onuncu gününe tesadüf eden ikinci selâmlıkta vükelâdan huzuruna gelenleri öpmek, kucaklamak gibi davranışlarının yanı sıra ata ters binmek, cami merdivenlerinden inerken çıkmak, çıkarken inmek gibi anormal hareketler gösterdiğini belirtmiştir.³²⁶

Tedavi için Yıldız Kasrı'na götürüldüğü bilgisi Valide Sultan kethüdalığına getirilen eski padişah hekimi Salih Efendi ve sarayda ki diğer hekimler tarafından teyit edilmektedir. V. Murad'ın hastalığının tedavisini şehzâdeliğinden beri özel doktoru olan Rum asıllı Doktor Kapoleon yapmaktaydı. Doktor Kapoleon hastalığını tedavi etmek için padişahın boynuna ve kulaklarının arkalarına yetmiş sülük yapıştırması günümüzde bile hayret ve şaşkınlık uyandırmaktadır.³²⁷ Gerek o zamanda gerekse daha sonraki zamanlarda V. Murad'ın hastalığının tedavisi ile ilgili makaleleri okuyan doktorların bu tedavinin çok büyük bir hata olduğu konusunda uzlaşmaktadırlar. Çünkü 70 sülük tedavisinin aşırı kan kaybına sebep olduğunu ve ölümünü hızlandırdığı konusunda hem fikir olmuşlardır. Padişahın sülük tedavisinden sonra iştahını ve uykusunu tamamen kaybettiği, bazı zamanlar saatlerce yataktan çıkmazken bazı zamanlarda oturduğu odanın bir ucundan öbür ucuna koştuğu, kimseyle konuşmayıp sorulan sorulara cevap vermeden alık alık insanların suratına baktığı görülmüştür. V. Murad'ın hastalığı ile ilgili olarak Fransız Hükümeti 1 Ağustos 1876 tarihli raporunda, V. Murad'ın hastalığının çok hızlı ve endişe

³²⁵Sabah, no:103, 1 Cemaziyelahir 1293.

³²⁶Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 211; Sabah, no: 103, 1 Cemaziyelahir 1293.

³²⁷Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, 212; Çabuk, "Sultan V. Murad", 135; Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, 128; Danişmend, "Beşinci Murad", 4:197, 198.

verici bir şekilde ilerlediğini bu yüzden kas güçsüzlüğü sebebiyle yürüyüşünün bozulduğunu, iki kez idrarını tutamadığını, kabızlığın diyare ile dönüşümlü olarak gerçekleştiğini ve hızla kilo kaybının görüldüğünü bu şikâyetlerinden dolayı felç geçirme riskinin yüksek olduğunu ve iyileşme umudunun hiç kalmadığını beyan etmiştir.³²⁸

Hastalığı yüzünden Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesinde kılıç kuşanma töreninin yapılamaması padişahın yüzünü görmek isteyen halk arasında dedikoduya sebebiyet verdi. Padişahın hastalığını örtbas etmeye çalışan Sadrazam Rüşdü Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ve Mithat Paşa duruma hâkim olmaya çalışıyorlardı. Hastalığı ilerlediği için bu gelenekten vazgeçilmiş halkı yatıştırmak için de padişahın amcasının vefatından dolayı ertelendiği söylenmiş daha sonra da sırtında çıkan çıban yüzünden açıklaması yapılmıştır.³²⁹ Her ne kadar padişahın hastalığı gizlenmeye çalışılsa da padişahı ruhsal bunalıma düştüğü haberleri kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı.³³⁰ İstanbul'da bulunan Rus elçisi İgnatiyef, padişahı Petersburg'a davet etmek için gelmek istemiş fakat izin verilmemişti. Hastalığından İgnatiyef'te haberdar olunca Rus gazetelerine manşet olması gecikmedi. İgnatiyef'in Abdülaziz ile olan dostluğu tahttan indirilmesi ile bozulmuş dolayısıyla Osmanlı Rus dostluğu da büyük bir darbe almıştı. Şimdi V. Murad'ın hastalığına en çok sevinen de elbette Rusya oldu. V. Murad'ın hastalığı sadece Rus gazetelerinde değil Avrupa basınında da manşet oldu. Rus elçisi İgnatiyef V. Murad'ın hastalığını haber veren Şehzâde Abdülhamit Fransa gazetelerine servis eden de Doktor Kapoleon idi. Padişahın hastalığının ortaya çıkması üzerine Rusya hal'ini isterken Macarlar ve İngilizler meselenin bir iç mesele olduğunu buna müdahaleye kimsenin hakkı olmadığını beyan etmişlerdir. İgnatiyef'e V. Murad'ın hastalığını söyleyen Şehzâde Abdülhamid'in amacı Rusya'nın desteğini alarak iktidara gelmekti.³³¹ İgnatiyef'e bu yardımı karşılığında da iktidara geldiğinde birlikte çalışacakları sözünü vermişti.³³² Şehzâde Abdülhamit kardeşinin hastalığını sadece dış basına değil içerde de duyulmasını sağladı. V. Murad'ın hastalığının bu kadar ayyuka çıkmasından sonra onu iktidara getiren hal' kadrosunun başındaki lider Mithat Paşa tahttan indirmek için çalışmalara başladı. Başlangıçta Sadrazam Rüşdü Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah

³²⁸BOA, Y. PRK. M, 1/9.

³²⁹Mahmut Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, İstanbul, 1979-189. ; Sabah, no:99, 27 Cemaziyelevvel 1293. Sabah, no:103, 1 Cemaziyelahir1293.

³³⁰Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 315.

³³¹Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*,217-219.

³³²Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*,222.

Efendi, Mithat Paşa'ya destek vermeyip padişahın hastalığının tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu³³³ iddia ettiler. V. Murad'ın hastalığını tedavi etmeye gelen doktorların bazılarına göre bu geçici bir sinir bozukluğu bazılarına göre de geçmeyecek bir hastalıktı.³³⁴ İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Sir Henry Elliot, Vükela Heyeti'ne padişahın hastalığının tedavisi için Viyanalı Doktor Leidersdorf'a tedavisi teklifinde bulundu. Teklifi kabul eden Vükela Heyeti, Leidersdorf'a İstanbul'a davet etti. Padişahı muayene eden doktor, tedavisinin İstanbul'da mümkün olmadığını o yüzden izin verilerse çalıştığı Viyana'da ki hastanesine götürülmesini teklif etti.³³⁵

Sultan Murad'ın tahttan indirilmesinde Viyanalı Doktor Leidesdorf'un raporu dikkate alınmıştı. Doktor Leidersdorf'un verdiği raporda II. Abdülhamid'in etkisinin önemli rol oynadığı belirtilmektedir.³³⁶ Tarih-i Osmanî'de, V. Murad'ın akıl sağlığı ile ilgili doğru bilgilerin tam olarak bilinmediği ifadeleri yer almaktadır. Yazar daha sonraki ifadelerinde ise bu bilgi karışıklığına sebep olan açıklamalara yer vermiştir. Yazara göre V. Murad'ın çevresinde bulunan bazı kişiler onun doğuştan hasta olduğunu iddia ederken bazıları da tahta çıkmadan evvel geçirdiği bir cinnet sonrası akli melekelerinin zayıfladığı hususundadır. Örnek olarak Ali Suavi'nin ve II. Abdülhamit döneminde saraydan firar eden genç bir cariye'nin ifadelerine yer verirken bu kişilerin V. Murad'ın akıl sağlığıyla ilgili herhangi bir emarenin görülmediği iddialarına dikkat çekmiştir. Yazar diğer taraftan Doktor Leidersdorf hakkında Viyana'da meslek ahlâkı ile ilgili çıkan söylentilerden bahsederek zihnindeki ihtimali okuyucularına kabul ettirmek istemiştir. Bu sebepten Doktor Leidesdorf'un V. Murad'ın hastalığı ile ilgili verdiği raporun doğruluğuna şüphe ile baktığını ifade etmektedir.³³⁷ Viyana'dan getirilen uluslararası ünlü Doktor Leidersdorf'un V. Murad'ın hastalığı ile ilgili raporunda padişahın üç aylık bir tedaviyle iyileşeceği bilgisi yer alıyordu . Fakat ne Rüşdü Paşa'nın ne de Mithat Paşa'nın üç ay beklemeye tahammülü olmadığından Rüşdü Paşa hükümet işlerinin gecikmesinden Mithat Paşa'da Kanun-ı Esasi'nin bir an önce yürürlüğe girmesini istediğinden üç ay beklemek yerine Abdülhamit Efendi'yi tahta geçirmeyi uygun gördüler 34 yaşında olan Abdülhamit Efendi Maslak'ta ki köşkünde tutumlu, dindar bir hayat yaşayan Cevdet Paşa'nın tabiriyle “Âkil” bir şehzâdeydi. V. Murad ise içkiye, eğlenceye, musikiye, sanata

³³³ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, 224, 225.

³³⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 315.

³³⁵ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, 236. ; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 316.

³³⁶ Küçük, “Murad V”, 31:183, 185. ; BOA, Y. PRK. HR, 12/53/-8.

³³⁷ BOA, Y. PRK. HR, 12/53-9. ; Murad V”, 31:183, 185.

ve Namık Kemal'in etkisiyle Montesquieu gibi kişilerin eserlerini okumaya düşkün mason bir padişahtı. Aklî melekelerini yitiren V. Murad'dan bir hayır gelemeyeceğine göre Cevdet Paşa'nın tabiriyle Abdülhamit gibi yüce meziyetlere sahip olan bir padişahın iktidara gelmesi daha hayırlıydı.³³⁸

V. Murad'ın hastalığının seyri ve akıbeti hem yerel basın tarafından hem de yabancı basın tarafından titizlikle takip ediliyordu. *The Times* gazetesi doktorların V. Murad'ın hastalığının tedavi edilemez şeklinde açıklamalar yaptığını bu yüzden tahttan indirilip yerine kardeşi Abdülhamid'in sultan ilan edileceği haberine hiç kimsenin şaşırmayacağını beyan etmiştir. Büyük umutlarla tahta çıkan V. Murad'ın alkol bağımlılığı öncesinde zeki, iyi huylu ve öğrenmeye açık karakteristik özelliklerinin devlet adamlığı özellikleri ile bütünleştiğinde İngiliz hükümetinin yeni yönetimden çok ümitlendiğini ifade etmiştir. Bu yüzden V. Murad'ın sultan olduğu telgrafı alınır alınmaz Sir Henry Elliot'un tebrik için gönderildiğini fakat alkol bağımlılığının vücudunu ve beynini bitirdiğini devlet adamı özelliklerini kaybettiğini ancak Türk tarihinde bir vekil padişah atama olayı olmadığından yerine Abdülhamid'in tahta çıkarılacağını belirtmiştir. Bu habere hiç kimsenin şaşırmayacağını çünkü bunun beklenen bir durum olduğunu ifade ederek okuyucularının olası tepkisini engellemiştir. Muhabir V. Murad'ı tahta çıkaran ekibin şimdi onun hasatlığını bahane ederek tahttan indirmek istiyor şeklinde dramatik bir cümleyle sona erdirmiştir.³³⁹

Bu gibi ciddi belirtilerin varlığı, genel felcin yakın olduğundan kuşku yoktur. Bu nedenle, tüm iyileşme umudu neredeyse kayboldu. Leidersdorf'un teklifi karşısında Şehzâde Abdülhamit işin ciddiyetini anladığından devletin başsız kalamayacağını söyleyerek tahta geçmek istedi. Şehzâde Abdülhamit, Musluoğlu çiftliğinde bir araya geldiği vükela heyetine eğer kendi rızalarıyla bu hal'i gerçekleştirmezlerse sözü geçen vekillerin plan yaptıklarını ve uygun zamanı beklediklerini ifade edince Vükela Heyeti V. Murad'ın hal'ine karar verdi.³⁴⁰ Alına karar gereğince bir oldubitti ile padişah olan V. Murad gene aynı yöntemle tahttan indirilerek 30 Ağustos 1876'da tahttan indirildi.³⁴¹

İtalya Elçiliği tarafından Dış İşleri Bakanlığı'na gönderilen mesajda V. Murad'ın tedavi edilemez bir hastalığa düşmüş olmasından dolayı üzüntülerini dile getirdikten sonra

³³⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 316.

³³⁹ *The Times*, 1 Eylül 1876.

³⁴⁰ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, 236, 237.

³⁴¹ Ahmed Sâib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, 240.

devletin işlerinin aksamaması için bir an evvel II. Abdülhamî'in tahta geçmesi dilekleri bulunmaktadır.³⁴² V. Murad'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamî'din tahta geçiş olayı yabancı basında büyük puntolarla yer almıştır *The Manchester Guardian* gazetesi 31 Ağustos tarihinde yayınladığı nüshasında taht değişikliğinin onaylandığı Bakanlar Kurulu kararından bahsederken Mithat Paşa'nın karar vermede önemli rol oynadığı iddiasında bulunmuştur. Gazete devam eden satırlarında kurulda kabul edilen fetvanın içeriğinden bahsetmiştir. V. Murad'ın aklî melekelerini kaybettiğinden devleti idare edemeyeceği bu yüzden tahttan indirilmesinin gerekliliğini açıklayan bir fetvanın kabul edildiği ifadelerini kullanmıştır. Muhabir devam eden satırlarında fetvanın halk üzerindeki olumlu yansımalarının dikkat çekmek için fetvanın tam bir sükûnet içinde karşılandığına vurgu yapıp halkın memnuniyetini ifade etmek istemiştir.³⁴³

V. Murad'ın veliahdlığı sırasında bir ara özel doktoru görevinde olan Mehmed Emin Paşa, onun tahtan indirilip II. Abdülhamî'din geçmesi için Vükela Heyeti ile anlaşma yaptığını öğrenen Şevki-Efsâr Sultan'ın bu duruma çok sinirlendiğini ve “İki parmak apoletliler işimize karışıyor!” diye sitem ettiğinden bahsedilmektedir. Mehmed Bey, V. Murad'ın iyileşmesi halinde II. Abdülhamî'din tahttan çekilme sözü verdiği için böyle bir anlaşmayı imzaladığını ifade etmiştir. Doktor Emin Paşa daha sonra V. Murad'ın tekrar tahta çıkarma faaliyetlerinin olduğunun haberini almasına rağmen hiçbir fiilî harekette bulunmadığı ve duymazdan geldiği günümüze kadar gelen iddialar arasındadır. V. Murad'ın Çırağan Sarayı'na gönderilmesinden sonra zehirlenme korkusuyla verilen yemekleri yemediği bu yüzden zayıf düşen bedeninde hastalığının ilerlemesine sebebiyet verdiği de verilen bilgiler arasındadır.³⁴⁴

Kenize Murad, *Sabah* gazetesinde Sultan Abdülazîz'in ölümü üzerine V. Murad'ın ruhî bunalıma girdiğini ve hastalığı yüzünden kardeşi II. Abdülhamî'din onu tahttan indirip Çırağan Sarayına hapsedtiğinden bahsetmektedir. Tedavi için gelen Avusturyalı bir doktorun “Üç ay içinde onu iyi ederim yeterki ona bahçede temiz hava aldırayım. Normal bir yaşam sınırlarını hemen düzeltir.” diye ısrar ettiğini fakat dikkate alınmadığını hatta 33 yıl süreyle dışarıya bir adım dahi atmasına izin verilmediğini söylemiştir. Kaderine terk edilen V. Murad'ın 63 yaşında iken Çırağan Sarayı'nda vefat ettiğini ifade etmiştir.³⁴⁵

³⁴² BOA, HR. TO, 278/60.

³⁴³ *The Manchester Guardian*, 31 Ağustos 1876.

³⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Doktor Mehmed Emin Paşa”, *Belleten* 8/30 (Nisan 1944): 334,335.

³⁴⁵ *Sabah* Gazetesi, 12 Kasım 1995.

Sultan V. Murad'ın hastalığının iyileşmeyeceğinin anlaşılması üzerine o sırada Ticaret Bakanlığı görevinde bulunan ve Abdülhamid'in eniştesi olan Mahmut Celâlettin Paşa, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa ve Serasker Kaymakamı Redif Paşa ile Abdülhamit Efendi'nin tahta çıkarılması için birlikte hareket etmeye başladılar. Bu konu ile ilgili Mahmut Celâleddin Paşa, Bakanlar Kurulu'na karşı yaptığı telkinlerde başarılı oldu. Daha sonra Abdülhamit Efendi Kâğıthane'deki çiftliğinde Mütercim Rüşdü Paşa ve Mithat Paşa'yı davet ederek hal' işinin ayrıntılarını görüştüler. Bu davette Abdülhamit Efendi, Mütercim Rüşdü Paşa'ya sadrazamlık görevini devam ettireceği, Mithat Paşa'ya da meşrutiyet ve parlamento sözünü verdikten sonra kol düğmelerini çıkarıp hatıra olarak Mithat Paşa'ya vermiştir.³⁴⁶ Veliahd Abdülhamit Efendi'nin tahta çıkmasının şart olduğu düşüncesine Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ikna olmamıştı. Fakat Serasker Kaymakamı Redif Paşa askeri müdahale imasında bulununca sadrazam da saltanat değişikliğini kabule mecbur kaldı.³⁴⁷ II. Abdülhamid'in sürekli çevresinden aldığı telkinlerin etkisiyle V. Murad'ın hasta olduğuna dair dinlediği masallara zamanla kendisi de inanmaya başladığından kendi kafasında suikast senaryoları düşünmeye başladı. Şahsi ihtiraslarının etkisinde kalan II. Abdülhamit, Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa'nın da dahil olduğu bir senaryonun içinde yer alarak V. Murad'ı hiç hak etmediği bir şekilde yargılayıp tahttan indirdiler.³⁴⁸

V. Murad'ın cumartesi günü sabahı bir nöbet geçirmesi tahttan indirilmesi hadisesinin görüşülmesi hususunu gerektirdi. Padişahın sıhhatinden ümidini kesen vükela cumartesi gününden itibaren her türlü işi bir tarafa bırakıp II. Abdülhamid'i tahta çıkarma işiyle meşgul olmaya başladılar. Yapılan müzakereler sonucunda II. Abdülhamid'in tahta çıkması için Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den fetva alındı. Hasan Hayrullah Efendi fetva yazacak ilmî bilgisi olmadığından bir rivayete göre Meclis-i Maârif âzâsından Bağdatlı Fasîh Efendi'ye daha kuvvetli bir rivayete göre de Fetvâ emini Kara Halil Efendi'ye yazdırmıştır.³⁴⁹ Bu fetva üzerine sadrazam, şeyhülislam ve Mithat Paşa Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet dairesine giderek orada bekleyen Veliahd Abdülhamit

³⁴⁶Çabuk, "Sultan V. Murad", 146; Danişmend, "Beşinci Murad", 4: 284.

³⁴⁷"V. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 240.

³⁴⁸Bkz.BOA, Y. PRK. TKM, 35/50.

³⁴⁹Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 90; Danişmend, "Beşinci Murad", 4: 157; Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 268-280.

Efendi'ye fetvayı verdiler. Akabinde de “Umumî bir ittifak” ile kendisinin halifelik makamına getirilmesine karar verildiğini arz ettiler.³⁵⁰

Perşembe günü II. Abdülhamit Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak Topkapı Sarayı'na getirildi. Sadrazam Rüşdü Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mithat Paşa ve devlet erkânı önünde hal fetvası okundu. Fetvada V. Murad'ın hastalığının tedaviyle iyileşme ümidinin olmadığından devleti artık yönetemeyeceği bu sebepten Sultan Murad Hazretleri'nin varisi II. Abdülhamid'i tahta çıkaracaklarını halka duyurdular. Hal' fetvasının ilanından sonra II. Abdülhamit'in Kubbealtı'nda altın tahtı hümayunda cülûsu gerçekleştirildi. Daha sonra Hırka-i Şerif odasına götürülerek dualar edildi. Şeyhülislam tarafından Sultan Abdülhamit Hân-ı Sâni olarak cülûsu hümayunları ilan olundu. V. Murad ve ailesi de ikamet edecekleri Çırağan Sarayı'na nakledildi. Bu vakte kadar hasta olmasa bile II. Abdülhamid'in cülûsundan haberdar olunca akıl sağlığını tamamen kaybetmiş olabileceği şeklinde yorumlar da yapılmaktadır.³⁵¹

V. Murad'ı tahttan indirilmesi olayı hükümet kanadının yaptığı açıklamalar hem de yerel basın esas alınarak Sultan Murad ve Sultan Abdülhamit manşetiyle yabancı basında yer almıştır. *The Times* İstanbul'da ki özel muhabirimizden başlığıyla verdiği haberde Veziriazam Rüşdü Paşa ve Mithat Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin Bebek'te ki yalısına giderek uzun müzakerelerden sonra hal' kararını aldıklarını ifade etmiştir. Bazı yerde Ekümenik Konsey bazı yerde de Yüksek Din Kurulu olarak bahsettiği hal' ekibinin fetvasını kısa, tuhaf ve ilkel gibi ilginç ifadeleriyle kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Tahttan indirilmesi olayı hakkında okuyucuların zihninde bir yol haritası belirmeleri için padişahın akıl sağlığını kaybettiği gerekçesiyle görevden alındığını ancak dünyaya deliliğini ispat etmek için bir girişimde bulunulmadığı gerçeğine dikkat çekmiştir. Sultanın hastalığını tedavi etmek için görevlendirilen komisyonun başında Dr. Leidesdorf ve Dr. Mungeri'nin olduğunu fakat bütün çabalara rağmen iyileştirilemediğini ve neticede akıl sağlığını kaybettiği raporunu verdiklerini beyan etmiştir. Lakin V. Murad'ın hastalığı ile ilgili gerçeklerin uzun süre halktan gizlenmesi hatta inkâr edilmesi haberi duyan halk üzerinde yıldırım düşmesi gibi tesir yaptığını ifade etmiştir. V. Murad'ın tahttan indirilmesine karar veren hal' kadrosunun gerekçesini halife unvanıyla

³⁵⁰ Çabuk, “Sultan V. Murad”, 146; “V. Murad”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 240.

³⁵¹ Bkz. BOA, Y.PRK. TKM, 1/19.

peygamberi temsil edecek kutsal bir görevde delirmiş bir sultanın bulunamayacağı final cümlesiyle sonlandırmıştır.³⁵²

Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in hal' fetvasında "Akli dengesini kaybetmiş, devlet işlerinden anlamamak, devletin ve milletin parasını israf etmek..." gibi ifadelerinin bulunmasına kamuoyu ve ulema büyük tepki göstermişti.Çünkü Sultan Abdülaziz'in akli melekelerini kaybettiğini onaylayan bir doktor raporu elde yoktu. Bu yüzden Sultan V. Murad için yazılan hal' fetvasında daha ihtiyatlı davranan hal' kadrosu "Akli dengesini yitirmiş olmak, imamlık şartlarına sahip olmamak..." gibi maddelere tepki gösterilmesine mani olmak için akıl hastalığını doktor raporu onaylatmıştır. Dolayısıyla hal'i gerektiren doktor raporu fetvada yer aldığından hiç kimse itiraz etmemiştir.³⁵³

Sultan V. Murad 31 Ağustos 1876'da hal' edilerek Çırağan Sarayı'na gönderilmiştir. Akabinde Babüssade önünde Osmanlı tahtına davet edilen II. Abdülhamid'e biat edildi. Biat merasimi ile V. Murad'ın 93 günlük saltanatı sona ermiş oldu.³⁵⁴

3.4. V. Murad'ı Yeniden Tahta Çıkarma Teşebbüsleri

II. Abdülhamid'in tahta cülûsundan sonra V. Murad, kendisine tahsis edilen Çırağan Sarayı'na nakledildi.³⁵⁵ Hekimlerin tedavisinden ümidini kesen annesi Şevki-Efsâr Kadın Efendi, hariçten birtakım okuyuculara başvurarak çamaşırlarını tütsületip, muskalar yazdırarak oğlunun iyileşmesi için mücadele etmiştir. Diğer taraftan taraftarları da İstanbul halkı arasında V. Murad'ın sıhhatinin yerinde olduğu söylentilerini yaymaya başladılar. Bu dedikoduların yaygınlaşması üzerine Sultan II. Abdülhamit kardeşini tekrara muayene ettirmek istedi. Bu iş içinde Mepyo adında bir doktor ile Atıf Paşa, Monçeri ve Kapoleon Efendi'yi görevlendirmiştir.³⁵⁶

V. Murad Çırağan Sarayı'nda iken onu yeniden tahta çıkarmak isteyen taraftarları komplolar olmasa da entrikalar düzenlemekten geri durmadılar. II. Abdülhamid'e, halkın içerisine çıkıp cuma namazını eda etmesi için izin verilmesi konusunda müracaat ettiler

³⁵² The Times, 31 Ağustos 1876.

³⁵³ Akkurt, *Fetvanın Gücü*, 91.

³⁵⁴ Çabuk, "Sultan V. Murad",147.

³⁵⁵ BOA, Y.PRK. TKM, 1/19.

³⁵⁶ Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı*, (İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri,1327), 135,136.

fakat etrafındaki kimseler tarafından sıhhatine kavuştuğu fikri pekiştirilir de yeniden tahta çıkması telkin edilir diye dışarı çıkmasına izin verilmedi. Zira II. Abdülhamit tahta çıkarılırken Sultan V. Murad'ın sıhhatine kavuşması halinde saltanatı kendisine terk edeceğine dair söz vermiştir. Hatta bazılarına göre bu taahhüdün yazılı belgesi dahi mevcuttur. II. Abdülhamit jurnalleri vasıtasıyla bu entrikadan haberdar olunca V. Murad'ı İstanbul'dan uzaklaştırmak için Bursa'ya veya daha az tehlike teşkil edeceği düşünülen içerlerde bir yere göndermek istedi.³⁵⁷

V. Murad mason cemiyetine mensup olduğundan kendisi gibi mason olan İstanbul'da ki İngiliz elçisi Sir Henry Elliot ile Rus elçisi İgnatıyef ile arası iyiydi. İstanbul'da bulunan V. Murad taraftarları mason elçiler aracılığıyla Avrupa'da ki büyük mason cemiyetinden yardım alıyorlardı. Ayrıca Murad'ın hastalığını iyi etmek için dua ettiriyorlar, Avrupa'dan manyetizmacı getirtiyorlar, esmâ çektiriyorlar, tütsüler tedarik ediyorlar ve diğer yandan da faal bir eyleme geçmek için toplantılar yapıyorlardı.³⁵⁸ Yıldız Esas Evrakı arasında bulunan ve Sultan Abdülhamid'e arz edilmiş 1877 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak isteyen masonlar V. Murad'ın himayeye muhtaç olduğuna dair bir mektup yazarak bir nüshasını masonların reisi Alman İmparatoruna diğer nüshasını da İngiltere Prensi De Gal'e göndererek yardım istemişlerdi. Gene aynı belgede V. Murad'ın mason olduğu ve himayeye muhtaç olduğuna dair bir yazının Galata'da gerçekte mason cemiyeti reisi ve görünende zahire tüccarı olan Antuvan'ın yazdığı raporlarda da bulunduğu söz edilmektedir.³⁵⁹

Hastalığı sebebiyle saltanatı kısa süren V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak isteyen annesi Şevkefzâ Kadın Efendi hariçteki taraftarlarına mektuplar yazıp gizli teşebbüslerde bulunularak saltanat değişiminin gerçekleşmesini istiyordu. Saltanat değişikliğini sağlamak için üç kez gizli girişimlerde bulunulmuştur. Bu teşebbüsün ikisi V. Murad'ı Avrupa'ya kaçırıp orada tedavi ettirdikten sonra yeniden tahta çıkarma plânıdır. İlk teşebbüsü gerçekleştirmek için oluşturulan komite istişare şeklini fiiliyata dönüştüremeden diğer komitenin de plânı fiilî haliyle II. Abdülhamit tarafından

³⁵⁷ Hüseyin Çelik, "V. Murad'ın Restorasyonu mu? İngiliz Gizli Belgelerine Göre Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayından Kaçırılma veya Yeniden Tahta Çıkarılma Girişimlerinde İngiltere'nin Parmağı Var mıdır?", *Tarih ve Toplum* 99 (Mart 1992): 178.

³⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, *Belleten* 8/29 (Ocak 1944):73.

³⁵⁹ BOA, YE. E, 23/31.

bastırılmıştır. V. Murad'ı tahta çıkarmak için üçüncü teşebbüs de Ali Suavi ve Çırağan hadisesi olup bu girişimde II. Abdülhamit tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.³⁶⁰

3.4.1. V. Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsleri

V. Murad Çırağan Sarayı'nda iken taraftarları İngiltere ve Rusya elçisi aracılığıyla Avrupa'ya kaçırma teşebbüsünde bulundular. Plâna göre V. Murad Avrupa'ya kaçırılacak orada tedavi edildikten sonra tekrar Osmanlı tahtına çıkarılacaktı. V. Murad'ı Avrupa'ya kaçırarak gemi bir İngiliz gemisi değil de Rus gemisi olacaktı. V. Murad her ne kadar İngiltere ve Almanya elçiliği vasıtasıyla yeniden tahta çıkarılmak istense de Rus elçisinin bilgisi olmadan plân uygulanmayacaktı. Plânı hazırlayanlar Maliye Bakanlığı evrak odası kâtiplerinden Hüsnü ve Adliye Bakanlığı icra cemiyeti kâtiplerinden Mehmed Efendilerle, İngiliz elçiliğinde görev yapmış olan İstavridi ve Leh mültecilerinden olup, Rus kaimesini taklit suçundan dolayı on sene hapse mahkûm edilen ve daha sonra Sultan Abdülhamid'in cülûsu ile affedilen Jüli adlarında dört kişi idi.³⁶¹ Bu kişiler Şevki-Efsâr'a Rus elçisinin selamını getirerek sultana yalnız olmadıklarını arkalarında büyük devletlerin desteği olduğu inancını sağlamak istediler. Daha sonra da Beşiktaş ve Ortaköy'de bir ev kiralayarak orada Sultan Murad'ın oğlu Selahattin Efendi ile elçiye görüşturdüler. Sultan Murad'ı kaçırmak isteyenler gerekli güveni annesine ve oğluna temin ettikten sonra Sultan Murad ve oğlunu Tophane önünde hazır bulunacak Rusya vapuruna bindirerek Odesa yoluyla Londra'ya götüreceklerini orada iyileştikten sonra Rusya ve İngiltere'nin ittifakıyla hükümdar ilan edileceği sözünü verdiler.³⁶² Plânı gerçekleştirmek üzere Kasım 1876'da ikisi Türk, biri Polonyalı ve biri de Rum olan dört kişilik komite V. Murad'ı kaçırmak için harekete geçtiler.³⁶³ İstavridi Efendi ile Mehmet Ağa, V. Murad'ı almak üzere Çırağan Sarayı'na gittiklerinde tam V. Murad'ı çıkarmak üzere iken diğer taraftan da kadın kılığına girerek Çırağan'a girmeyi başaran Hüsnü Efendi ile Jüli'nin yakalanıp tutuklanmaları hayallerinin suya düşmesine neden oldu.³⁶⁴

³⁶⁰ Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, 74.

³⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", *Belleten* 10/37 (Ocak 1946): 195-197.

³⁶² BOA, Y.PRK.TKM, 9/7/1-2.

³⁶³ Cevdet Küçük, "V. Murad", *DİA* (Ankara TDV Yay. , 2006), 31:185.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", 197.

3.4.2. Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası

Bu hadiseden bir yıl sonra Ali Suavi ile arkadaşlarının gerçekleştirdiği Çırağan Vakası ortaya çıkmıştır. Çırağan Sarayı muhafaza altında olmakla beraber kontroller sıkı olmadığından saraya mensup kişiler veya elde edilen muhafızlar aracılığıyla sarayın su yolundan Çırağan'a girilip çıkılabiliyordu. Abdülaziz Dönemi'nde Avrupa'ya giden Ali Suavi, II. Abdülhamid'in cülûsuyla İstanbul'a dönüş yapmış ve bir müddet sonra padişah tarafından Galatasaray Lisesi'ne müdür olarak atandı. Meşrutiyet taraftarı olmasından dolayı yazdığı yazılardan dolayı tepki çekmiş bu yüzden görevinden alınmıştır. Yönetimle olan fikir ayrılıkları yüzünden II. Abdülhamit ile yollarını ayıran Ali Suavi, Yeni Osmanlılar'a yakınlığı bilinen V. Murad'a yakınlaşmıştır. V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet oluşturarak çalışmaya başlamış ve yavaş yavaş etrafına taraftarlarını toplamıştı. Ali Suavi' ve taraftarları belirli zamanlarda Üsküdar'da ki Şemsi Paşa'da yalısında görüşürlerdi. Ali Suavi, olaydan önce bazı taraftarları aracılığıyla cami ve medreselerde yönetime karşı propagandalar yaptırmaktaydı. Ali Suavi, V. Murad'ı tekrar tahta çıkarma faaliyetine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Rumeli'den kaçıp İstanbul'a gelen göçmenleri yönetime karşı ayaklandırarak amacına ulaşmak istemişti. Rumeli muhacirleri arasına giren propagandacılar, V. Murad'ın tahta çıkması halinde Ruslarla yapılan antlaşmanın geçersiz olacağını söyleyerek epey taraftar topladı.³⁶⁵ Ali Suavi olaydan bir gün önce *Basiret* gazetesine gönderdiği mektubun yayınlanmasıyla ihtilali başlatacak parolayı taraftarlarına vermiş oldu. 20 Mayıs 1878'de Mecidiye Camii önünde 500 kadar muhacir ile bir araya gelen Ali Suavi, Kuzguncuk'ta gemilere binerek Çırağan Sarayı rıhtımına çıktılar.³⁶⁶ İsyancılar sarayın harem dairesi bölümüne giderken "Korkmayınız fenalık için gelmedik!" cümleleriyle saraydaki korkuyu yatıştırmaya çalışırken diğer taraftan da ilerlerken V. Murad'ın dairesini sorup öğrenmeye çalışıyorlardı. *Tercüman-ı Şark* gazetesi isyancıların sarayda ilerlemesine bazı saray hizmetlilerinin katkısı olduğunu yazmıştır.³⁶⁷ Yanına aldığı birkaç kişi ile ikinci kattaki V. Murad'ın dairesine çıkan Ali Suavi daha önceden haberli olduğu için kendisini hazır halde bekleyen V. Murad'ın bir koluna kendisi bir koluna Nişli Salih girerek sarayın merdivenlerinden indirirken "Sultan Murad çok yaşa! Yaşa Sultan Murad!" sloganları atıyorlardı. Saraya Abdülhamit tarafından atanmış olan Dilaver Ağa,

³⁶⁵ Cevdet Küçük, "Çırağan Vakası", *DİA* (Ankara TDV Yay. 1993), 8: 307.

³⁶⁶ Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, 79,80.

³⁶⁷ Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, 84,85.

muhacirlerin Mecidiye Camii önünde toplandıklarını haber alır almaz durumu hemen Abdülhamid'e bildirdi. Beşiktaş Karakolu Muhafızı Hasan Paşa'nın takviye kuvvetlerle gelmesi üzerine Ali Suavi ve arkadaşlarının saray dışına çıkmaları engellendi. Hasan Paşa saray girerek V. Murad'ın gizlendiği harem dairesine kadar ilerledi. Hasan Paşa, V. Murad'ın yanına geldiğinde Ali Suavi'nin elebaşı olduğunu anlayınca elindeki sopa ile başına vurdu ve ölümüne sebep oldu. Bu olaydan çok korkan ve etkilenen V. Murad derhal ortamı terk ederek kendisini hazine dairesine attı. Olay 23 ölü, 30 yaralı olmak üzere kanlı bir şekilde bastırıldı.³⁶⁸ *The Times* gazetesi V. Murad'ın olay esnasında giyinik ve silahlı bulunmasından dolayı bazı art niyetli kişilerin Şevki-Efsâr Kadın Efendi'nin entrikacılarla iş birliği yaptığını iddia ettiklerini bildirir.³⁶⁹

Hadiseden sonra padişaha ait silah, para ve mücevherlere el konuldu ve V. Murad annesiyle birlikte Malta Köşkü'ne nakledildi. II. Abdülhamit öğleden sonra Bakanlar Kurulu'nu Yıldız Sarayı'na davet ederek özel bir toplantı yaptı. Toplantıda göçmenlerin derhal İstanbul'dan çıkarılmalarını ve olayda adı geçenlerin tespit edilip Divan-ı Harp'te yargılanmalarını istedi.³⁷⁰

3.4.3. Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi

Çırağan Vakası'ndan bir yıl sonra Temmuz 1878'de Cleanthi Scalieri- Aziz Bey adlı mason komitesinin V. Murad'ı kaçırma teşebbüsü meydana geldi.³⁷¹ V. Murad amcası Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati sırasında mason olan İngiltere Veliahd Prens De Gal ile tanışmıştı. Seyahat sonrasında aslen bir Rum olan Cleanthi Scalieri'nin, veliahd prensin V. Murad'ı masonluğa davet eden mektubunu getirmesiyle ilk tanışıklığı başlamıştı. İstanbul'da zahire tüccarıdır. Cleanthi Scalieri vasıtasıyla mason olan V. Murad, masonlar tarafından korunup kollanıyordu. Masonlar aralarındaki birader bağlarından dolayı Murad'ın hayatıyla yakından ilgilendiklerinden Scalieri aracılığıyla emniyetleri altında bulundurmak istiyorlardı. Komitede ki faaliyetlerinden dolayı ikinci başkan olarak kabul edilen Aziz Bey ise Evkâf Nezareti senedat odası mukabelecisi idi. Komitenin diğer bir üyesi de V. Murad'ın annesinin cariyelerinden olan Nakşibendi Kalfa

³⁶⁸ Küçük, "Çırağan Vakası", 307.

³⁶⁹ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi Dönemi*, (İstanbul: İletişim Yay. , 1994), 401.

³⁷⁰ Küçük, "Çırağan Vakası", 307.

³⁷¹ Çabuk, "Sultan V. Murad", 148.

idi. Komitenin en aktif ve fedakâr üyelerinden birisi olan Ali Şefkatî Bey’de Şûray-ı Devlet muavini olarak görev yapıyordu.³⁷²

Komite üyeleri Aziz Bey’in Aksaray’da ki evinde zaman zaman toplanarak V. Murad’ı yeniden tahta çıkarma plânları yapıyorlardı. Cleanthi ve Aziz Bey, V. Murad’ın annesi ile görüşüyordu. Şevki-Efsâr Kadın Efendi, oğlunun hapis hayatından kurtarılması için Cleanthi’ye bir mektup vermişti.³⁷³ Bu kişiler daha sonra suyolundan Çırağan Sarayı’na girip V. Murad ile görüşmüşlerdi. 1877 yılı Ramazan Bayramı’nda Ali Şefkati ve Cleanthi suyolundan saraya girmişler ve sohbet ederken bazen doğru bazen saçma sözler söylediğini Ali Şefkati Bey söylemiştir.³⁷⁴ Scalieri ise İstanbul Büyükelçisi Layard’a gönderdiği raporunda V. Murad’ın tamamen iyileştiğini hatta isterlerse kendisi ile görüşme zemini hazırlayacağını bildirmiştir.³⁷⁵ Scalieri ile Ali Şefkati Bey’in su yolundan Çırağan Sarayı’na girerek V. Murad ile görüştüğü ve bu görüşmelerde Nakşibend Kalfa’nın önemli rol oynadığı Divan-ı Harp mazbatasından anlaşılıyor.³⁷⁶ Komite üyelerinin Aksaray’da Aziz Bey’in evinde bir toplantı halinde bulunmaları, Hacı Hüsnü Bey tarafından saraya ihbar edilince Aziz Bey’in evi basılarak komite üyeleri yakalandı. Scalieri, Nakşibend Kalfa ve Ali Şefkatî Bey kaçabilmişler fakat Aziz Bey yakalanarak idama mahkûm edilmiştir. Daha sonra idam cezası on beş yıl hapis cezasına çevrilmiş ve Akka’ya sürgüne gönderilmiştir.³⁷⁷

Malta Köşkü’nde sıkı bir denetim altında tutulan V. Murad, Cleanthi’ye bir mektup yazarak eğer kurtarılmazsa Malta Köşkü’nün kendisine mezar olacağını bildirdi. Mektubu okuyan Cleanthi, Abdülhamid’e hitaben “Murad’ı derhal Çırağan Sarayı’na nakletmezseniz Yıldız Sarayı’nı uçuracağız!” diye komite imzasıyla bir bildiri kaleme alarak *Eastern Expres*³⁷⁸ gazetesine gönderdi. Gazete müdürü Whitaker’e de yayınlanmazsa öldürüleceği tehdidinde bulunuldu. Müdür, Mabeyn Müşiri Said Paşa’nın rızasıyla bildiriye yayınladı. Yayımlanan bildiri II. Abdülhamid’e takdim edildi. II. Abdülhamit, müdürü sarayına çağırarak sorguya çekti. Akabinde de gazeteyi kapattırdığı

³⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi”, *Belleten* 8/30 (Nisan 1944): 248-255.

³⁷³ Çelik, “V. Murad’ın Restorasyonu mu?”, 180.

³⁷⁴ Uzunçarşılı, “Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi”, 268.

³⁷⁵ Çelik, “V. Murad’ın Restorasyonu mu?”, 180.

³⁷⁶ Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, (İstanbul: Temel Yay. , 2003), 179.

³⁷⁷ Çabuk, “Sultan V. Murad”, 149.; BOA, Y.PRK.TKM, 28/67/1-2.

³⁷⁸ Eastern Expres Gazetesi (1882-1886) daha sonra İngiliz elçisinin müracaatıyla Levant Herald (1886-1914) ismiyle yayınlanmıştır.

gibi müdürü İstanbul'dan kovdu ve Said Paşa'yı da olayın içinde olduğu şüphesiyle Konya'ya sürgüne gönderdi. Bu olaydan sonra V. Murad tekrar Çırağan Sarayı'na nakledildi.³⁷⁹

Ali Suavi ile Cleanthi Scalieri- Aziz Bey hadisesinin ortak noktası ulema, ordu ve devlet erkânının desteği olmadan V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan alınıp Londra'ya kaçırılmak istenmesidir. Ali Suavi Vakasında adı geçen üç kişinin aynı zamanda Cleanthi ve Aziz Bey Komitesi üyesi olması tesadüfi değildir. Bu ortak noktalar dikkate alındığında ayrı ayrı gibi görünen bu iki olayın gerçekte mason teşkilatının desteğiyle yapıldığı kuvvetle muhtemeldir.³⁸⁰

3.5. V. Murad'ın Ölümü

31 Ağustos 1876 tarihinde akli melekelerini yitirdiği için devleti idare edemeyeceği gerekçesiyle tahttan indirilen V. Murad ailesiyle birlikte Çırağan Sarayı'na naklolundu. Ailesiyle birlikte Çırağan Sarayı'n da 28 yıl esaret hayatı yaşadı. 28 yıllık süre içinde bir taraftan hastalığı için tedavi görürken bir taraftan annesi Şevki-Efsâr Kadın Efendi'nin diğer taraftan da çevresinde bulunan mason biraderlerinin telkinleri sayesinde yeniden tahta çıkma girişimlerinde bulunuldu. Bu teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlanınca II. Abdülhamit tarafından sıkı bir denetim altına alındı. V. Murad, saray mensuplarının rivayetlerine göre Çırağan Sarayı'nda ki 28 yıllık esaret hayatının 4 senesini hasta olarak geri kalan kısmını akli başında geçirmiştir. V. Murad'ın kızı Hatice Sultan, Abdülhamid'in damadı ve Naime Sultanın eşi Kemalettin Paşa ile yasak aşk yaşadığı haberini alması müptela olduğu şeker hastalığının artmasına neden olmuştu.³⁸¹ V. Murad'ın ölümünden 4 ay evvel başlayan hastalığı II. Abdülhamit'ten bir müddet gizli tutulmuştu. Bu süre zarfında Şehzâde Selahattin Efendi adına yaptırılan ilaçlar ile tedavi edildi fakat hastalığı ilerleyince durumu II. Abdülhamid'e haber verildi. Padişah kardeşinin tedavisi için önce Doktor Ali Rıza Paşa'yı sonra da Etfal Hastanesi başhekimini İbrahim Paşa'yı görevlendirdi. V. Murad'ı bitkin bir halde bulan İbrahim Paşa'nın muayenesinden iki gün sonra 29 Ağustos 1904'te hayatını kaybetti.³⁸² Nâşi İbrahim Paşa, Alman Hastanesi baş operatörü Kanburoğlu Aleksandros, Ahmed Saidi ve mabeyn

³⁷⁹ İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, 194, 195; Küçük, "Çırağan Vak'ası", 308.

³⁸⁰ ; Küçük, "Çırağan Vakası", 309.

³⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad V", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Basımevi, 1979), 8: 650.

³⁸² Küçük, "Murad V", *DİA* (İstanbul: TDV Yay. , 2006), 31:185.

doktorlarından Mehmet İzzet Bey ve Ali Rıza Paşa tarafından muayene edilerek ölüm raporu hazırlanmıştır. V. Murad ölmeden önce Yahya Efendi dergâhı türbesine gömülmesini vasiyet etmişse de bu vasiyeti yerine getirilmedi.³⁸³ Vefatının akabinde ölüm haberi yayımlanan bir fermanla ilan edildi.³⁸⁴ V. Murad uzun zamandan beri müptela olduğu şeker hastalığından dolayı eceli ile hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi Topkapı Sarayı'nda gaslolunduktan sonra Eminönü'ndeki Hidayet Camii'nde cenaze namazı kılındı ve akabinde de Yeni Camii Türbesi'nde annesinin yanına defnedilmiştir.³⁸⁵

Avusturya Elçiliği'nden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne imparator adına V. Murad'ın vefatından dolayı bir taziye mesajı gönderilmiştir. Mesajda V. Murad'ın vefatından dolayı Avusturya imparatoru ve impatoriçesinin Viyana'da bulunan Osmanlı Elçiliği'ne giderek derin üzüntülerini belirten taziye ziyaretinde bulundukları belirtilmiştir. Devam satırlarda II. Abdülhamit'i tahta geçmelerinden dolayı tebrik etmektedirler. Ayrıca tahta geçişlerinden dolayı memnuniyetlerini dile getirdikten sonra İstanbul'da Yeniköy bulunan Avusturya Elçiliği tarafından imparator ve imparatoriçe adına Dolmabahçe sahilinde bir öğle yemeği verileceğini ifade etmiştir.³⁸⁶ V. Murad'ın hastalığı ve vefatı *The Washington Post* gazetesinde yaşanan gelişmelerle birlikte analiz edilip etraflıca anlatılmaya, yorumlanmaya çalışılmıştır. “Eski sultan V. Murad öldü!” başlığında gönderilen haberde kendi içinde oldukça ilgi çekici detaylar barındırmaktadır. V. Murad'ın künyesi kısaca verildikten sonra akli dengesinin olmadığı gerekçesiyle bakanlar kurulu tarafından yasal olarak tahttan indirildiğini belirtmiştir. Çırağan Sarayı'nda ikamet ederken Avrupa'ya kaçırma teşebbüsleri yüzünden Malta Köşkü'ne nakledilirken alınan tedbirlere rağmen Murad'ın yanından geçen birkaç yabancıya ifadesine göre yaşlanmış ve bitkin bir halde olduğunu fakat eski görkemli duruşunu kaybetmediğini ve akıl sağlığının da yerinde olduğunu ifade etmiştir. Malta Köşkü'nün yüksek duvarlarla çevrili olduğunu sadece gardiyanların onu görebildiğini ve dış dünyada neler olduğunun istihbaratının ona ulaşmasını engellemek için her türlü tedbirin alındığı izahatı yapılmıştır. İlgi çekici haberini ise son satırlarına bırakarak okuyucuların kafasında soru işaretleri bırakacak nihai vuruşunu yapmıştır. V. Murad'ın şeker hastalığından öldüğü

³⁸³ Uzunçarşılı, “Murad V”, 8:646,647.

³⁸⁴ BOA, Y. PRK. BŞK, 72/108-3.

³⁸⁵ Bkz. BOA, Y. PRK. BŞK, 72/108.

³⁸⁶ BOA, İ. DÜİT, 15/75.

haberinin duyurulmasına rağmen saray raporlarında tüberküloz hastası olduğu kayıtlarının bulunduğu vurgusunu yapmıştır.³⁸⁷

V. Murad'ın ölümü ile ilgili ayrıntıların gün yüzüne çıkması basında pek tabî ilgi uyandırmıştır. Yabancı basın olayı tüm detaylarıyla haber yaparken olayın seyrine dair ilgi çekici yorumlamalar yapmıştır. V. Murad'ın şu anda tüberkülozun son aşamalarında olduğunu ve ölümünün her an gerçekleşebileceği vahametine dikkat çekmiştir. V. Murad'ın General Rıza Paşa'nın gözetimi altında tedavisinin yapıldığını fakat hastalığının akut evreye ulaşmasından dolayı hekimlerin bütün çabalarının sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Hastalığının teşhisi ve tedavisiyle ilgili gerçekleri anlatırken can acıtacak ifadeler kullanmıştır. V. Murad uzun yıllar esaret altında tutulduğundan akıl sağlığının yerinde olup olmadığı hakkında bir yargıya ulaşmanın zor olduğunu eğer böyle bir rahatsızlığı var ise de tedavi ettirmek için gerekli çabaların gösterilmediği gerçeğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Avrupalı doktorların tedavi etmesine izin verilmediği gerçeğine vurgu yaparak Mithat Paşa ile Rüşdü Paşa'nın vicdani çalışma mekanizmalarını sorgulatmıştır. Abdülhamid'in Murad'a karşı olan tavrını sorgularken olumlu ve olumsuz yönlerini irdelenmiştir. Oryantal bir bakış açısına rağmen abisinin bunca yıl yaşamasına izin vermesinin takdire şayan bir davranış olduğunu bunun yerine zehirli bir kahveyle veya doğulu bir metotla yolundan atabileceğini kendine engel ve tehlike oluşturacak kişiden kurtulabileceği gerçeğiyle okurlarını yüzleştirmiştir. Kritik bir dönemde bir şeyhülislam Abdülhamid'in düşmanları tarafından V. Murad'ın iyileştiği yönünde beyan vermesine ikna edilseydi II. Abdülhamid'in saltanatı sona ermiş olacaktı. Ama bütün olumsuz ihtimallere rağmen gözetimi altında yaşamasına izin verdiği gerçeğine bağlamıştır. Bu olumlu tavrından sonra konunun zıt tarafına dikkat çekerek alakalı boyutları dramatize etmek istemiştir. Zıt tarafın en ilgi çekecek gerçeklerine işaret etmiştir. Eğer doktorların oluşturduğu komisyon tarafından V. Murad'ın tedavi edilmesine Abdülhamit izin vermiş olsaydı kendisi hakkında adaletsiz hikayelerin anlatılmasına sebebiyet vermeyecek hatta Osmanlı tahtındaki pozisyonunun daha da güçlenmesine yol açacaktı şeklinde eleştirisiyle cümlelerini tamamlamıştır.³⁸⁸

Bab-ı Âli Hükümeti tarafından Viyana elçiliğine Viyana'da basılan Neus Wiener Tagblatt gazetesinde V. Murad'ın yasaklanmış bir resminin yayınlandığını bildiren telgraf

³⁸⁷ The Washington Post, 31 Ağustos 1904.

³⁸⁸ The Washington Post, 8 Ocak 1904.

gönderilmiştir.³⁸⁹ Tagblatt gazetesinin 27 Şubat 1890 tarihli nüshasında V. Murad'ın yayınlanması yasak olan resminin bulunduğunu ve bu sebepten nüshanın men edilmesini talep ederken yasak olan resminin yayınlandığı gazeteyide posta yoluyla Viyana elçiliğine gönderileceğini belirtmiştir.³⁹⁰ Bab-ı Âli Hükümeti Viyana elçiliğine gönderdiği telgrafta Tercüme- i Fıkra başlığı altında V. Murad'ın saltanatının akıl sağlığını kaybettiği için kısa bir süre devam ettiğini akabinde şifa olması için Çırağan Sarayı'na gönderildiğini fakat bu hastalık yüzünden sarayda vefat ettiğini belirtmiştir. Fakat ölümüne sebep olan hastalığının kasıtlı olarak çarpıtılarak yalanlandığını ifade etmiştir. Meşhur Viyanalı doktor Leidesdorf'unda V. Murad'ı muayene ettiğini ve müptela olduğu akıl hastalığından dolayı tedavi edilemez olduğunu verdiği rapor ile sabit olduğunu belirtmiştir. Akıl hastalığından dolayı devleti idare edemeyeceği doktor raporu ile tespit edildiğinde ise yerine biraderi II Abdülhamit Han geçmiştir ifadesi yer almaktadır.³⁹¹

³⁸⁹ BOA, Y.A. HUS, 234/20-1.

³⁹⁰ BOA, Y. A. HUS, 234/20/2.

³⁹¹ BOA, Y.A. HUS, 234/20-3.

SONUÇ

Sultan Abdülmecid ile Şevki-Efsâr Kadın Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen V. Murad aynı zamanda Tanzimat Dönemi'nin de ilk şehzadesidir. Tanzimat Dönemi'nin şartlarına göre yetiştirilen V. Murad şehzadelğinde iyi bir eğitim aldı. Şehzadeligi döneminde babası Sultan Abdülmecid tarafından veraset sistemi gündeme getirildi. Çünkü Sultan Abdülmecid kendisinden sonra oğlu V. Murad'ın tahta çıkmasını istiyordu. Lakin Sultan Abdülmecid'in bu isteği fiiliyata dönüşmeden Veliahd Abdülaziz tarafından mani olunmuştur. 1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatıyla Veliahd Abdülaziz tahta geçti ve Şehzade Murad Efendi'de veliahd ilan edildi. Sultan Abdülaziz'in 1863'te Mısır, 1867'de de Avrupa Seyahatlerine veliahd sıfatıyla katıldı. Bu gezilerde eğitimi, davranışları ve akıcı Fransızca konuşmasıyla yoğun ilgi toplayan V. Murad, Osmanlı hanedanının asaletini temsil ederek Avrupalı hükümdar ve prenslerin takdir ve sevgisini kazandı. Hatta İngiltere Kraliçesi Victoria'nın V. Murad'ı bir İngiliz Prensesi ile evlendirmek istediği fakat Sultan Abdülaziz'in bu izdivaca izin vermediği rivayet edilmektedir. Seyahatten döndükten sonra V. Murad, Sultan Abdülaziz tarafından Kadıköy'deki Kurbağalıdere Köşkü'ne yerleştirildi. Köşkte meşrutî rejimi ve parlamenter sistemi savunan Yeni Osmanlılarla toplantılar yaparak hürriyet, eşitlik ve adalet konusunda fikir alış-verişinde bulundu. Ayrıca V. Murad, Kurbağalıdere Köşkü'nde vaktinin çoğunu Beyoğlu'nda Gayrimüslim çevreler üzerinden kurduğu ilişkilerle Avrupa'dan getirttiği Fransızca eserleri okuyarak geçiriyordu. Bu okumalar sayesinde kendini sürekli geliştiren V. Murad, Müslim ve Gayrimüslim halkın saygı ve hürmetini kazandı.

Sultan Abdülaziz yönetimine muhalif olan Yeni Osmanlılar meşrutî yönetimi Osmanlı Devleti'ne getirecek tek kişi olarak V. Murad'ı gördüklerinden en başından beri irtibat halindeydiler. Yeni Osmanlılar çıkardıkları gazetelerle hem halkı bilinçlendiriyor hem de yönetim aleyhinde yazılar yazıyordu. Bu yazılardan rahatsız olan Sultan Abdülaziz Yeni Osmanlı üyelerine sürgüne gönderdi. Mısır'da veraset hakkı tazminat karşılığında elinden alınan Mustafa Fazıl Paşa Mısır'dan ayrılarak Avrupa'ya yerleşmişti. Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'ya sürgüne gönderilen Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'yi yanına davet etti. Cemiyet üyeleri Avrupa'da çıkardıkları gazetelerle Osmanlı Hükümeti'ni eleştirmeyi aksatmadı fakat aralarında tam anlamıyla fikir birliği bulunmadığından bazı üyeler ayrılarak kendi yollarına gittiler. 1871'de Mahmud Nedim Paşa'nın çıkardığı genel af ile yurda dönen Yeni Osmanlılar Sultan Abdülaziz'in daha sert baskıcı idaresiyle

karşılaştınca V. Murad ile bağlantıya geçtiler. V. Murad giziliden gizliye onlara yaptığı maddi ve manevi yardımlarla hem hayatta kalmalarını hem de muhalif çalışmalarını devam ettirmelerini sağladı. Yeni Osmanlılar İstanbul'da çıkardıkları gazetelerle hükümeti eleştiren yazılarına kaldıkları yerden devam ettirmeleri yeniden sürgüne gönderilmelerine sebep oldu. Gelibolu'ya sürgüne gönderilen Namık Kemal orada Vatan yahut Silistre piyesini yazdı. Piyas ilk gösteriminde daha seyirci üzerinde büyük tesir yaptı. Namık Kemal bu piyesi ile taht değişikliğini sağlayacak olan ihtilali başlatmış oldu.

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın devleti iflasa götürecek malî işlerle meşgul olması, Hersek İsyanı'na gereken tedbirleri almaması, Bulgaristan İsyanı ve iki konsolosun öldürülmesiyle sonuçlanan Selanik Olayı Sultan Abdülaziz aleyhtarlarının işini kolaylaştırmış ve bu olayların neticesinde medrese talebelerinin ayaklanması ortaya çıkmıştır. Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa tarafından organize edilen ayaklanmanın finansal kaynağı. V. Murad ve İngiltere olmuştur. Mithat Paşa tarafından el altından dağıtılan paralarla ayaklandırılan medrese talebeleri ihtilalin fitilini ateşlemiştir. V. Murad maddi yönden tükenince özel sarrafı Hristaki Zoğrafos ve diğer Galata bankerlerine borçlanmaya başladı. Bu borç silsilesi ileride hem V. Murad'a hem de devletin ekonomisine ağır darbeler indirecektir. Ayaklanma Sultan Abdülaziz tarafından bastırılamayınca "Erkan-ı Erbaa" adı verilen Mütercim Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Hasan Hayrullah Efendi Mithat Paşa'dan oluşan hal' kadrosu yönetimde söz sahibi oldu. Hal' kadrosu Sultan Abdülaziz'in hal'i için V. Murad ile temasa geçtiler. Erkan-ı Erbaa hazırladıkları hal' plânının 31 Mayıs'ta uygulanmasına karar verdiler. Fakat yaşanan bazı gelişmeler yüzünden 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece yapılmasında hemfikir oldular. Hal' plânındaki değişiklikten haberdar edilmeyen V. Murad hal'in yapıldığı gece ansızın karşısında Süleyman Paşa'yı görünce tutuklanacağı endişesiyle büyük korku yaşadı. Bu olay V. Murad'ın psikolojisini olumsuz yönde etkiledi ve akıl sağlığının bozulmasında önemli rol oynadı. Süleyman Paşa tarafından ikna edilen V. Murad Hüseyin Avni Paşa'ya teslim edildi. Hüseyin Avni Paşa V. Murad'ı Beyazıt'taki Serasker Kapısı'na götürerek Osmanlı hanedanlığının geleneklerine uymayan kısa ve tüm devlet adamlarının bulunmadığı biat töreni yapıldı. Akabinde Sultan Abdülaziz'in cinnet geçirdiği ve devlet işlerinden anlamadığı gerekçesinin bulunduğu hal' fetvası okundu. Vükelâ Heyeti esas biat töreninin yapılması için Dolmabahçe Sarayı'na getirdiği V. Murad'ın anormal davranışlar bulunmasından dolayı töreni kısa kesmek zorunda kaldı.

V. Murad'ın tahta çıkışı hem yerel basında hem de yabancı basında geniş yankı uyandırdı. Taht değişikliğinden halkın büyük memnuniyet duyduğu ve sokakalara çıkararak sevinç gösterilerinde bulunduğu şeklinde haberler yapılmıştır. V. Murad'ın cülusu İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanırken Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Fransa, İtalya, İspanya, Venedik, Almanya gibi Avrupalı devletlerde cülûsu memnuniyetle karşılamıştır.

30 Ağustos'ta ailesiyle birlikte Topkapı Sarayı'na nakledilen Sultan Abdülaziz, sarayın fiziki şartlarının oturmaya uygun olmadığını gördü. Bunun üzerine hem V. Murad'ın cülûsunu tebrik etmek hem de Feriye Sarayı'na gitmelerinin daha uygun olacağı ifadelerinin yer aldığı mektubunu kaleme aldı. V. Murad amcasının bu isteğini kabul ederek ailesiyle birlikte Feriye Sarayı'na gönderilmesini sağladı. Feriye Sarayı'na naklinden dört gün sonra Sultan Abdülaziz'in şaibeli ölümü vuku buldu. Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğüne inanan Çerkes Hasan hem eniştesinin hem de içinde biriktirdiği kininin intikamını almak için Mithat Paşa'nın konağını bastı. Çerkes Hasan Vakası olarak tarihe geçen bu hadisede Hüseyin Avni Paşa öldürüldü. Çerkes Hasan'da tutuklanarak idam edildi.

Mithat Paşa Tuna Valiliği görevinde iken anayasa çalışmalarına başlamıştı. Dolmabahçe'deki biat merasiminin hemen ardından Mithat Paşa'nın padişah için hazırladığı Kanun-ı Esasi taslağını Vükelâ Heyeti'inde Süleyman Paşa onaylamasına rağmen Mütercim Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa onaylamadı. Mütercim Rüştü Paşa halkın temsiline dayalı bir sistemin kurulması için halkın yeterli olgunlukta olmadığını bu yüzden de yetkiyi kötüye kullanabileceğini ifade etti. Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'de dini öne sürerek paşanın söylediklerini onayladı. V. Murad tahta çıkmadan evvel Mithat Paşa'ya Meşrutiyet yönetimine geçeceği ve Kanun-ı Esasi'yi ilan edeceği sözünü vermişti. V. Murad tahta çıktığı gün bu sözünü yerine getirmediği gibi Mithat Paşa'yı da sadareten azlettirdi. V. Murad'ın Kanun-ı Esâsi'yi ilan etmemesi anayasal sürece girilmesine engel olamamış, sadece süreyi biraz uzatmıştır.

V. Murad'ı masonlukla ilk tanıştıran ve bilgi sahibi yapan şehzâdelik döneminde hocalığını yapan Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal'den başka Ziya Paşa ve özel doktoru Kapoleon Efendi mason olması konusunda yetiştiren hocalarıdır. Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati sırasında V. Murad'ın İngiltere'nin Gal Prensi VII. Edward ile tanışması ve bu tanışıklığını dostluğa dönüştürmesi mason olması yolunda

atılan ilk adımdır. V. Murad'ın İstanbul'da Fransa Maşrık-ı Azam'a bağlı olarak kurulan Proodos Yunan Locası'na üye olmasında Namık Kemal etkili oldu. V. Murad'ın tekrisi Cleanthi Scalieri tarafından 20 Ekim 1872 tarihinde Louis Amiable'nin evinde büyük bir gizlilik içinde masonluk kuarallarına aykırı olarak Türkçe yapıldı.

V. Murad gerek veliahdlığı döneminde Kurbağalıdere'de meşrutiyet taraftarı ile yaptığı toplantılarda müsrifliğe varacak harcamalarda bulunması ve tahta çıkış aşamasında medrese öğrencilerine yaptığı finansal yardımlardan dolayı başta özel sarrafı Hristaki Efendi'ye ve onun aracılığıyla Galata bankerlerine senet karşılığında yüksek faizle borçlanmıştı. Hristaki Efendi, V. Murad'ın finansal kaynağı tükenince Sultan Abdülaziz hanedanlığından kalan mücevherlerin senet karşılığında kendisine verilmesini talep etti. Padişahın akli melekeleri yerinde olmadığından senedi sadrazam Mithat Paşa imzaladı. Böylece Mithat Paşa ve ekibi ihtilalin bedelini hanedanlık ailesine ait mücevherleri Hristaki Efendi'ye teslim ederek ağır bir yenilgiyle ödemiş oldu.

V. Murad tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti'nde içte bu olaylar yaşanırken dış siyasette de Şark Sorunu yüzünden durum oldukça karıştı. Bir taraftan İngiltere diğer taraftan Rusya Balkanlardan Türkler'i tamamen atmak ve bu toprakları kendi hâkimiyetleri altına almak için kıyasıya mücadeleye giriştiler. İngiltere her ne kadar görünürde dost yanlısı bir siyaset izlese de gerçekte İstanbul'daki elçisi Sir Henry Elliot vasıtasıyla karışıklık çıkartıyordu. Diğer taraftan Rusya'da eski Güney Slav Devleti'ni yeniden canlandırmak için Bulgaristan'ı bağımsız prenslik haline getirmek, Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sırbistan'ı bağımsızlığına kavuşturmak istiyordu. Almanya ise rakip olarak gördüğü Avusturya- Macaristan topraklarını ilhak edip sınırlarını Trieste sahiline kadar genişletmek ve Venedik Denizi vasıtasıyla Akdeniz'e kadar olan toprakların ele geçirmek istiyordu. Avusturya ise, Rusya ve Almanya'nın niyetini bildiğinden Bosna ve Hersek'i Sırp ve Karadağ gibi küçük devletlere bırakmak niyetinde değildi. Bu sebepten Arnavutluk, Makedonya ve Selanik sahiline kadar olan yerleri ele geçirmek emeline idi.

V. Murad, Balkanlarda büyük devletlerin kışkırtması ve desteği ile gayrimüslim halkın çıkardığı isyanlar bastırılması için büyük devletlerin istekleri doğrultusunda asiler lehine birtakım kararlar içeren Umumî Af tedbirlerini ilan etti. Ne var ki büyük devletlerin eşkıyaya askerî ve para yardımında bulunmaya devam etmeleri isyanların bütün şiddetiyle devam etmesine sebep oldu. Umumî Af tedbirleri ne büyük devletleri ne de eşkıyayı memnun etmediğinden Balkanlarda sükûnet sağlanamadı.

Gerek tahta çıkış aşamasında yaşadığı olaylar gerekse Sultan Abdülaziz'in ani ölümü V. Murad'ın psikolojisini olumsuz etkiledi. V. Murad'ın hastalığının tedavisini şehzâdeliğinden beri özel doktoru olan Rum asıllı Doktor Kapoleon yapmaktaydı. Doktor Kapoleon hastalığını tedavi etmek için padişahın boynuna ve kulaklarının arkasına yetmiş sülük yapıştırması hastalığının daha da ilerlemesine sebep oldu. V. Murad, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Henry Elliot'un tavsiyesiyle Viyanalı Doktor Leidersdorf'a muayene ettirildi. Doktor Leidersdorf padişahın Viyana'da üç aylık bir tedaviyle iyileşebileceği raporunu verdi. Fakat ne Rüşdü Paşa'nın ne de Mithat Paşa'nın üç ay beklemeye tahammülü olmadığından Rüşdü Paşa hükümet işlerinin gecikmesinden Mithat Paşa'da Kanun-ı Esasi'nin bir an önce yürürlüğe girmesini istediğinden üç ay beklemek yerine Abdülhamit Efendi'yi tahta geçirmeyi uygun gördüler. Vükelâ Heyeti 30 Ağustos 1876'da V. Murad'ın 93 günlük saltanatın son vererek II. Abdülhamit'i tahta çıkardı.

II. Abdülhamid'in tahta cülûsundan sonra V. Murad ailesiyle birlikte kendisine tahsis edilen Çırağan Sarayı'na nakledilerek 28 yıl esaret hayatı yaşadı. Annesi Şevki-Efsâr Sultan Çırağan Sarayı'nda iken V. Murad taraftarları ve mason cemiyetine mensup kişilerle iş birliği yapıp önce Çırağan Sarayı'ndan çıkarmak ardından Avrupa'ya kaçırıp büyük devletlerin desteğiyle yeniden tahta çıkarmak için entrikalar çevirdiyse de başarılı olamadı. Nihayetinde V. Murad şeker hastalığı yüzünden 29 Ağustos 1904 tarihinde hayata veda etti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, HR. SYS, 160/19-6.

BOA, HR. SYS, 160/19/4.

BOA, HR. SYS, 160/19/4-2.

BOA, HR. SYS, 2930/7.

BOA, HR. TO, 142/77.

BOA, HR. TO, 278/54.

BOA, HR. TO, 278/60-2.

BOA, İ. DUİT, 6/3.

BOA, İ. DUİT, 3/81.

BOA, İ. DUİT, 15/75.

BOA, Y.PRK.BŞK, 72/108.

BOA, Y. PRK. BŞK, 72/108-3.

BOA, Y. PRK. HH, 4/38/4.

BOA, Y. PRK. HR, 12/53-8.

BOA, Y. PRK. HH, 4/38-3.

BOA, Y. PRK. HR, 12/53-9.

BOA, Y. PRK. EŞA, 18/43.

BOA, Y. PRK. EŞA, 18/43-2.

BOA, Y.PRK. NMH, 1/1.

BOA. Y. PRK. M. 1/9.

BOA. Y.PRK.ML. 2/27.

BOA. Y. PRK. ML. 1/18.

BOA. Y. PRK. TKM. 35/50.

BOA Y.PRK. TKM. 1/19.

BOA. Y.PRK.TKM. 9/7/1-2.

BOA. Y.PRK.TKM. 28/67/1-2.

BOA. Y.PRK.KOM. 2/10.

BOA. Y. A. HUS. 234/20.

BOA. Y.A. HUS. 234/20-2.

BOA. Y.A. HUS. 234/20-3.

BOA. Y.EE. 3/7-2.

BOA. Y.EE. 3/7-2.

BOA. Y.EE. 3-7/2.

BOA. Y.EE. 22/14.

BOA. Y.EE. 22/68.

BOA. Y.EE. 23/31.

BOA. Y.EE. 79/59/1-2.

BOA. HR. SFR. 3-76/7.

BOA. A.MKT. MHM. 267/15.

BOA,. A. TŞF. 1/2.

Gazeteler

Chicago Daily Tribune, 16 Temmuz 1876.

Chicago Daily Tribune, 26 Haziran 1876.

Chicago Daily Tribune, 26 Haziran 1876.

Chicago Daily Tribune,28 Haziran 1876.

New York Times, 31 Mayıs 1876.

The Manchester Guardian, 31 Ağustos 1876.

The Times, 4 Nisan 1863.

The Times, 1 Eylül 1876.

The Times, 1 Haziran 1876.

The Times, 13 Haziran 1876.

The Times, 14 Haziran 1876.

The Times, 31 Mayıs 1876.

The Times, 5 Haziran 1876.

The Times, 7 Haziran 1876.

The Times, 7 Haziran 1876.

The Times, 8 Haziran 1876.

The Times, 31 Ağustos 1876.

The Times, 1 Eylül 1876.

The Times, 11 Mayıs 1863.

The Washington Post, 31 Ağustos 1904.

Sabah, no:21, 2 Rebiülevvel 1293.

Sabah, no:48, 29 Rebiülevvel 1293.

Sabah, no:57, 7 Rebiülahir 1293.

Sabah, no:84, 9 Cemaziyelevvel 1293.

Sabah, no:89, 15 Cemaziyelevvel 1293.

Sabah, no: 93,20 Cemaziyelevvel 1293

Sabah, no:94,21 Cemaziyelevvel 1293.

Sabah, no:99, 27 Cemaziyelevvel 1293.

Sabah, no: 103,1 Cemaziyelahir 1293.

Sabah, no:109, 8 Cemaziyelahir 1293.

Sabah, no: 112, 12 Cemaziyelahir 1293.

Sabah, no:116, 26 Cemaziyelahir 1293.

Sabah, no:174, 25 Şaban 1293.

Sabah, no:209, 19 Şevval 1293.

İbret, no: 131, 6 Safer 1290.

İttihad, no:37, 8 Şaban 1293.

İttihad, no:38, 9 Şaban 1293.

İstikbal, no:121, 27 Cemaziyelevvel 1293

İstikbal, no:117, 20 Cemaziyelevvel 1293.

Tasvir-i Efkâr, no:81, 16 Şevval 1279.

Vakit, no: 234, 8 Cemaziyelevvel 1293.

Vakit, no:235, 9 Cemaziyelevvel 1293.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Sâib. *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*. Matbaa-i Hindiyye, Kahire, 1326.

Ahmed Sâib. *Vak'a-ı Sultan Abdülaziz*. Kahire, y.y. , 1320.

Ahmet Cevdet Paşa. *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*. İstanbul: Bab-ı Âli Kültür Yay. 2017.

Akkurt, İbrahim. *Fetvanın Gücü*. İstanbul: Yeditepe Yay. , 2014.

Akün, Ömer Faruk. "Namık Kemal", *DİA*. 32: 361-378, Ankara: TDV Yay. , 2006.

Akün, Ömer Faruk. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA*. 43: 43433. Ankara: TDV Yay. , 2013.

Akyıldız, Ali. "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliahd Yapma Çabaları". *Deutsch-Türkische Begegnungen-Türk Alman Tesadüfleri Festschrift Für Kemal Beydilli-Kemal Beydilli'ye Armağan* Haz. Hedda Riendl-Kiel, Seyfi Kenan, Berlin: Bonner Islamstudien-Verlag, 2013.

Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahı Valide Sultan*. İstanbul: Timaş Yay. , 2017.

Akyıldız, Ali. "Mahmut Nedim Paşa" . *DİA*, 27: 374-376. Ankara: TDV Yay. ,2003.

Aksun, Ziya Nur. "Sultan Murad Han-ı Hâmis", *Osmanlı Tarihi*. 4: 159-203, İstanbul: Ötüken Yay. ,1994.

Aksüt, Ali Kemali. *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatleri*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944.

Altınsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislamı*.Ankara: Ayyıldız Mat., 1972.

Aslantaş Selim. "Birinci Balkan İttifakı"1866-1868". *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 52/2 (Aralık 2012): 1-14.

Aydın, Mehmet Akif. "Kanun-ı Esasi". *TDV*, 24: 328-330. İstanbul: TDV, 2001.

Aydın, Mithad. "Bosna-Hersek Ayaklanmasında (1875) Panslavizm Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü". *Belleken* 69/256 (Aralık 2005): 1-21.

- Aydın, Mithad. “Sir Henry G. Elliot’un İstanbul Büyükelçiliği 1867–1877 Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”. *OTAM* 17/ 18 (2005):416-585.
- Aydın, Mithad. *Balkanlarda İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar* (1875-1876). İstanbul: Yeditepe Yay. , 2005.
- Bağçeci, Yahya. “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı” *The Journal of Academic Social Science Studies* 24 (İlkbahar 2014): 211-235.
- Baltalı, Kemal. ”1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması”. *Belleten* 51/199 (Nisan 1987): 199-230.
- Baltalı, Kemal. “1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan’ın Osmanlı Devletine Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ’la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler”. *Belleten* 50/198 (Ağustos1986) :832-859.
- Basiretçi Ali Efendi. *İstanbul’da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*. İstanbul: Hüseyin Enver Matbaası,1325.
- Baykal, Bekir Sıtkı. “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi”. *AÜDTCFD* 6/4 (Eylül-Ekim 1948): 219-258.
- Beydilli, Kemal. “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”. *DİA*. 43: 430-433.
Ankara: TDV Yay. ,2103.
- Ahmet Lütfi, Efendi. *Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. , 1984.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. ,2014.
- Burma, Mustafa. “Bulgaristan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları”. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 1/1 (Aralık 2012): 67-89.
- Çabuk, Vahid. “Sultan V. Murad”. *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*. 9: 230-241, İstanbul: Emre Yay. , 2002.
- Çakmak, Zafer. *1875 Hersek İsyanı Ve Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi,1996.

Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi Dönemi*. İstanbul: İletişim Yay. , 1994.

Çelik, Hüseyin. V. Murad'ın Restorasyonu mu? İngiliz Gizli Belgeleri Göre Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayından Kaçırılma ve Yeniden Tahta Çıkarılma Girişimlerinde İngiltere'nin Parmağı Var mıdır?. *Tarih ve Toplum* 99 (Mart 1992): 178-181.

Çolakoğlu Sarı, Gözde. "Osmanlı-Türk Müziği'nde Padişahların İzleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/35 (Aralık 2014): 52-65.

Danişmend, İsmâil Hâmi. "Beşinci Murad", *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 4: 265-284, İstanbul: Türkiye Yay. , 1972.

Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. İstanbul: Papirüs yay. 1997.

Demir, Alperen. *Çerkes Hasan Vakası Davranma Serasker*. İstanbul: Bab-ı Âli Kültür Yay. , 2018.

Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*. İstanbul: Kervan Yay. ,1974.

Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*. İstanbul, Pegasus Yay. , 2006.

Ender, Hulki. *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankeri George Zarifi 1806-1884*.Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Erdem, Gazi. "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 51/1 (2010): 327-348.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinler*. Ankara: TTK Yay. ,1953.

Ergenekon, Ali. *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları/ Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Boğaziçi Yay. , 1990.

Fua, Albert. *Abdul-hamid II et Mourad V le masque de fer*. Paris: A. Michalon Yay. , 1909. 20.

- Fuad, Mehmet. *Namık Kemal: yaşamı, düşünce dünyası, sanatçı kişiliği, seçme yapıtları*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. , 1999.
- Güllü, Ramazan Erhan.” Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”. Gaziantep University Journal of Social Sciences 17/1(Ocak 2018): 350-361.
- Hüseyin Hıfzı. *Sultan-ı Murad-ı Hâmis ve sebebi Hal’i*. M. Cevdet Osmanlıca Kitapları Koleksiyonu, 1340:1. Atatürk Kitaplığı.
- Hut, Davut. “Veliahd Murad- Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20 (Nisan 2009): 106-109.
- Karabulut, Bilal. “Osmanlı’nın Zor Sınavı: Fransa’nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit İsyanı 1866-1869. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 16 (Kış 2008): 77-99.
- Karaer, Nihat. *Paris, Londra, Viyana Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*. Ankara, Phoenix Yay. ,2003.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*. Ankara: TTK Yay. ,1983.
- Keleş Erdoğan. “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi* 21(Kış 2008):123-140.
- Kemalettin Şükrü. *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul, Kanaat Kütüphanesi Yay. , 1931.
- Kocabaş, Süleyman. *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Devri*. İstanbul: Vatan Yay. , 2001.
- Kocabaş, Süleyman. *Türkiye’de Gizli Tarih I, Masonluk ve Masonlar*. İstanbul: Vatan Yay. , 2001.
- Koloğlu, Orhan. *Abdülhamid ve Masonlar 1905’e kadar*. İstanbul: Gür Yay. , 1991.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Namık Kemal: Devri’nin İnsanları ve Olayları Arasında*. İstanbul: Milli Eğitim Yay. , 1949.
- Kurat, Akdes Nimet. “Panslavizm”. *AÜDTCFD* 11/2-3-4 (Haziran-Eylül-Aralık 1953): 241-278.
- Küçük, Cevdet. “Abdülaziz”.*DİA*. 1:179-185. Ankara: TDV Yay. , 1988,

- Küçük, Cevdet. “V. Murad”. *DİA*. 31: 183-185. Ankara TDV Yay. , 2006.
- Küçük, Cevdet. “Çırağan Vakası”. *DİA*. 8:306-309. Ankara TDV Yay. , 1993.
- Layiktez, Celil. *Türkiye’de Masonluk Tarihi*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1956, I:68
- Mahmut Celaleddin Paşa. *Mirat-ı Hakikat*. İstanbul: Berekât Yay. ,1983.
- Manav, Nursel. “19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/7 (Temmuz 2018): 89-105.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yay. , 2013.
- Mehmed Memduh. *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e 2 Kuvvet-i İkbâl-Alâmet-i Zeval-Tasvir-i Ahvâ Tenvir-i İstikbâl-Feverân-ı Ezmân*. İstanbul, Nehir Yay. ,1995.
- Melikoff, Irene. *Namık Kemal’in Bektaşiliği ve Masonluğu, Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal 1888-1988*. İstanbul, Amaç Yay. , 1988.
- Mithat Paşa. *Tabsıra-i İbret*. İstanbul: Temel Yay. , 1997.
- “V. Murad”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 12: 230-241, İstanbul: Ağaç Yay. , 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Murad V”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 648-651. İstanbul: MEB Matbaası,1979.
- Uluçay, Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Oğlakçı, Mehmet. *Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2007.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yay. , 2008.
- Osman Nuri. *Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı*. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327.
- Özcan, Azmi. “Masonluk”. *DİA*. 28:95-99. Ankara: TDV Yay. ,2003.
- Özkan, Abdullah. *1299-1922 Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Boyut Yay. , 2009.

- Özkan, Ayşe. Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması”. *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/50 (Eylül 2011): 171-196.
- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: TTK Yay. ,2001.
- Paçaman, Recep. “Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)”, *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın Nu: 7, Ankara, 1992.
- Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. İstanbul: Ekonomik Yay. , 1993.
- Pınar, Hayrettin. Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âlî Paşa. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18(Mart2008):1-22.
- Sakaoğlu, Necdet. “Murad 5”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 2: 247-250. İstanbul: Yapı Kredi Yay. , 2008.
- Sedes, Halil. *Osmanlı Ordusu Savaşları/ Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar Başlangıç*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi,1946.
- Sarıca, Murad. *Siyasal Tarih*. İstanbul: Ar Yay. ,1978.
- Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yay.2010.
- Subaşı, Turgut. “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”. *Türkler*. 12: 764-778, Ankara: Yeni Türkiye Yay. , 2014.
- Süleyman Paşa. *Hiss-i İnkılâp yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu*. İstanbul: Tanin matbaası,1326.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Yusuf. *Sultan Aziz, Hususi, Siyasi Hayatı, Devri ve Ölümü*. İstanbul: Hilmi Kitabevi,1949.
- Tekin, Başak Burcu. “Sultan Abdülaziz'in İngiltere (Londra) Ziyareti Hatıra Madalyası: 19. Yüzyılda Batı- Doğu Kimlik Algılayışının Görsel Bir Özeti”. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks* 4/1 (2012): 183-199.

- Terzi, Arzu. *Abdülaziz-V. Murad- Abdülhamid Sarayda İktidar Mücadelesi Saray Mücevher İktidar II. Abdülhamid'in bin bir zorlukla Paris'ten İstanbul'a getirttiği mücevherlerin sonu ne oldu?*. İstanbul: Timaş Yay. , 2011.
- Tevfik Nureddin. *Sultan Murad'ın Cülûsu ve Hal'i*. Ali Ulvi Ermiş Koleksiyonu, İstanbul: Karabet Matbaası,1324.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar, Darbeler, Baskınlar, İhtilaller, Vakalar, Suikastlar*. İstanbul: Geçit Kitabevi,2006.
- Turan, Tufan. "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı". *Belleten* 82/294 (Ağustos 2018): 627-673.
- Türkkan, Hakan. *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-ı Esasi Tartışmaları*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi,2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen C. Scalieri ve Aziz Bey Komitesi". *Belleten* 8/30 (Nisan 1944): 245-328.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Doktor Mehmed Emin Paşa". *Belleten* 8/30 (Nisan 1944): 329-341.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü". *Belleten* 10/37(Ocak 1946):195-209.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. *Belleten* 8/29 (Ocak 1944):71-118.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Murad V". *DİA*. 8: 647-651. İstanbul: MEB Basımevi, 1979.
- Uzunçarşılı," İsmail Hakkı. Çerkes Hasan Vak'ası". *Belleten* 9/33 (Nisan 1946): 89-133.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Beşinci Sultan Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar". *Belleten* 10/38 (Nisan 1946): 317-367.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*. İstanbul, Temel Yay. , 2003
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. "Sultan Abdülaziz'e Dair". *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* 9 (86) 15.Sene 1341, 178-190.

- Turğut, Kerem. *Şehzâdeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Yamaç, Müzehher. “İlk Anayasa 1876 Kanun-ı Esasisi”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2014): 54-68.
- Yazıcı, Serkan. *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci 1902-1909*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Yazıcı Serkan- Alperen Demir. Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 3/6 (2017): 93-118.
- Yetim, Fahri. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25(Mart2011): 285-296.
- Yıldız, Kevser Tuğyan. *Bestekâr Osmanlı Padişahları Ve Dönemlerinin Musiki Anlayışı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007.
- Ziya Paşa. *Veraset-i Saltanat-I Seniyye*, Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, 2718: 7-28. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı. Ziyad Ebüzziya. *Şinasi*. İstanbul: İletişim Yay. , 1997.

İnternet Kaynakları

Zürcher, Erik Jan. *Modern Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yay.,2000.

<https://www.tr.pinterest.com/pin/706642997756101953/> (05 Ekm 2019)

[aslennereli.com/sadrazam-mithat-pasa-aslen-nereli-kimdir-kac-yasinda](https://www.pinterest.com/pin/435582595202951728) (05 Ekim 2019)

[www.pinterest.com/pin/435582595202951728](https://www.tarihteninciler.com/sultan-v-murad/) (05 Ekim 2019)

[https://www.tarihteninciler.com/sultan-v-murad/](http://www.tarihbilinci.com/media/sultan-abdulaziz-han.436/full) (05 Ekim 2019)

<http://www.tarihbilinci.com/media/sultan-abdulaziz-han.436/full> (05 Ekim 2019)

www.tarihbilinci.com/media/sultan-v-murad-han.437 (05 Ekim 2019)(8

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

طبعة عثمانیه

116

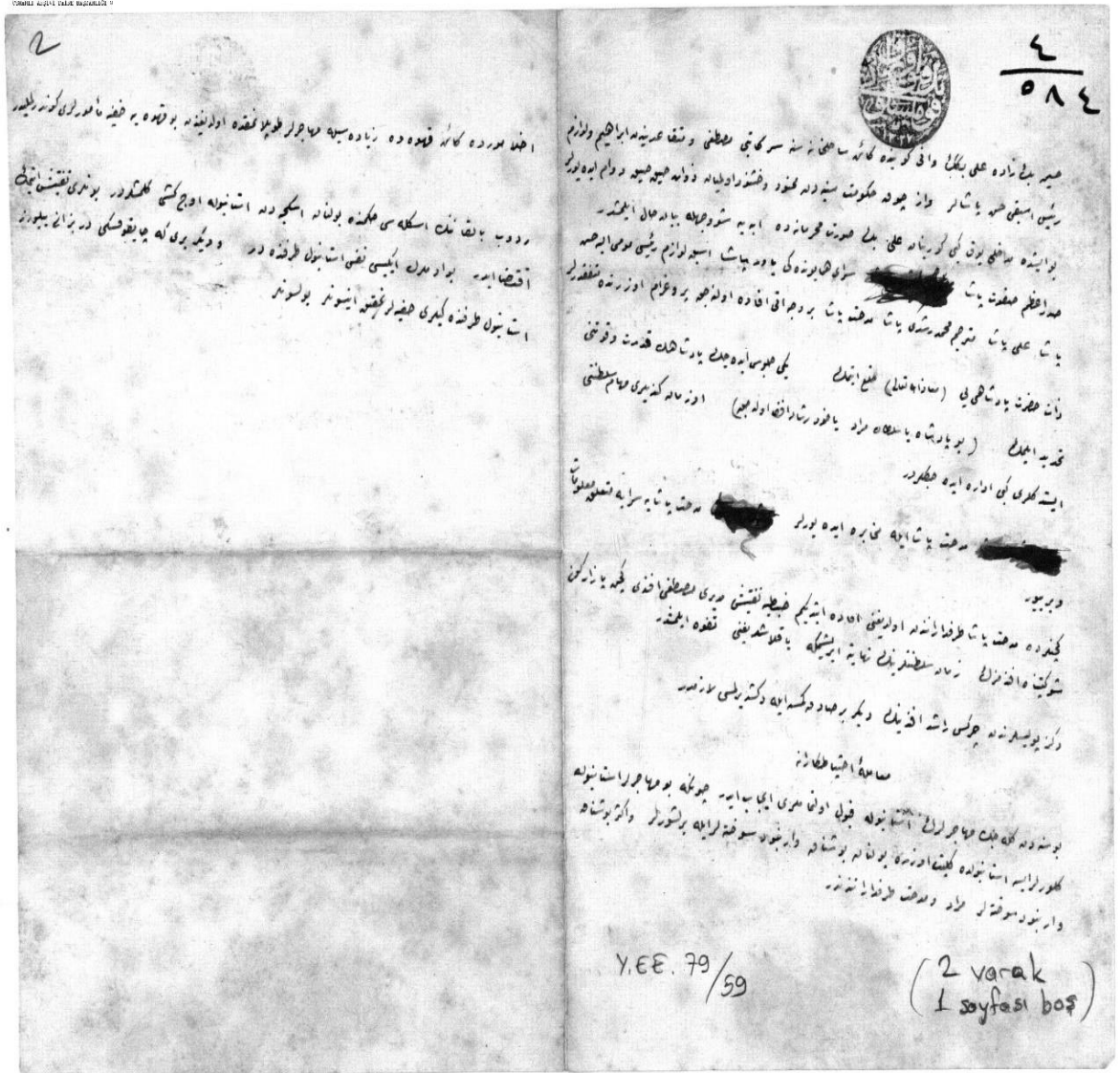
**EK 3 : Sultan Murad'ın Halli Ve Sultan Abdülhamid'in
Başa geçmesi dolayısıyla yapılan merasimler.**

۱۱۰ ۱۲۸۵ قمری تا ۱۲۸۶ قمری استانبولده یازمور
برهقه دهر و عفا و کلاست نظ و قوی دوی کله طوره کلاسه وقفه عظیمه یخصر اوشه ایدی واقعا بود قوی کی علی طریقه اول قیوع
وقوع اولده بد سلطنت برکوت ایش و کلاسه یز باو باج اخلاز اول قیوع بد صیغه اصول و معامد و اجاب حالده اولده بعضه نسبت
واحد قیوع عظمی مشارکت واری
جمع ایش کت صیاحی سله نه مار هفتیه برتوت دها عارضه اول قیوعه بونک اوریه ارتقه سله اخلاقی حلاکت لازم کدی مسکنت
بوزاقه دوجار اول قیوع مسکنت سابعله بومار دت برتوت دها تا قیوعی طریقه کیم حاکم ایشیم بوز ایدی برج و قیوع کوریلده قیوع عاقل و
سله نه مار هفتیه صیغه امیده بیدنه ویردی باز عیم جمع ایشیم بوز و کلاسه ایش بر طره بر اقبیح صیغه حاکم ایشیم مسکنت
ایشیم بوم فکور دتخ الاسلام ایش قوی ویردی و سله نه عید الخید خانه هفتیه اعلانه طق سینه ایشیم دوی خیمه کت خیمه
اولدی ذات معارف صیغ یازمور سله نه مار هفتیه برادر کور دی و سرتیف اسلامیه مقتضایم وارث سرتیف بر ناسانه قدر
و کلاسه دها جمع عقد ایدر ایدی
دونه صیاح امام هفتیه سرتیف و تجارت نظری محور یازا معیت همایون ایشیم حال طوله باغیه سرتیف همایون کی دارة عید ایشیم واقعا صیغ
موتکانه بر قیاطی عید به ایش طوب قیوس سرتیف بوز ایدی اولده صدر اعظم و شیخ الاسلام و مدحت یازا و ایش بر عی و مایور بیکه و سرتیف
اجتماع ایشیم ذات همایون یازمور قوی سرتیف قیوت اول قیوعه و بر دارة مخصوصه سرتیف بوز قیوعه حکمر صدر اعظم سوزه بیکه
سله نه مار هفتیه دوجار اول قیوعه کلاسه اخلاقی بولیم صیغه ایشیم و دوت احوال مسکنت ایشیم بولیم قیوعه کلاسه
اقلاده تدر و سرتیف یازمور و بوم اصول ایشیم سله نه مار هفتیه وارث سرتیف ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه
ایکی ای انقصر ایدر ایدی و سله نه عید الخید خانه هفتیه سله نه مار هفتیه برادر کور دی و سرتیف اسلامیه مقتضایم وارث سرتیف بر ناسانه قدر
باز ایدی متعاقبا یازمور سرتیف سرتیف بوز سرتیف ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه قائم اولوب عیاد ایشیم کت عیاد
اقتیوعه همایون جلوس بوز ایدی و کلاسه همایون صیغ طریقه و سرتیف بوز سرتیف ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه
قارتوسده بر نصف دارة تشکیل ایدر ایدی و سرتیف ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
استقریفات و سرتیف قائم بولیم حکمر بولیم سرتیف ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
متعاقبا سرتیف (سله نه عید الخید خانه تا) نام سامیله جلوس همایون ایشیم ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
واخلیمده صف بته سلام اولده عاکر شاهان ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
تزیین اولدی مواقع لونه دهر و دوتای همایونده یوز بر باره طوب ایشیم سرتیف ایشیم بوز قیوعه
همایونک حوی و یازمور قیوع جمع ایشیم قیوعه (یازمور بیک یا) دها سرتیف جلوس همایون صیغ ایشیم بوز قیوعه
سرتیف صیغ خانه حکمر ذات سرتیف هفتیه یازمور سرتیف ایشیم قیوعه ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
طوله باغیه سرتیف جلوس بوز ایدی سله نه مار هفتیه سرتیف ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
والده ایش و سرتیف اعضای خاندانی ایش اولده اقامت ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
بولیم توابعی یازمور جدید هفتیه ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه سرتیف ایشیم بوز قیوعه
ایشیم واقع اولدر کتور ایشیم بولیم حال مقتضایم دوی کله طوره کلاسه وقفه عظیمه یخصر اوشه ایدی
قوی عظمی کاملا محو ایشیم

Y.PRK.TKM 1 / 19

Y.PRK.TKM.00001.00019.001

EK 4 : Hüseyin Beyzade Ali Bey'in Yalısında Toplananların Sadrazam Safvet, Mütercim Rüşdü Ve Midhat Paşalarla Münasebetinin Olduğu, V.Murad'ı Veya Şehzade Reşad Efendi'yi Padişah Yapmak İstedikleri, Bu Konuda Hareket Edeceklerinden Şüphelenildiği İçin Bosna'dan Gelecek Muhacirlerin İstanbul'a Kabul Olunmamlarına Dair Bir Jurnal. (tt)

Y.EE.00079

BOA, Y.EE.79/59/1-2.

[illegible]

119

**EK 6 : Sultan Murad'in Sıhhi Durumuna Dair Dr.Akif Ve Dr. Capoleone'nin
Fransızca Raporu.**

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

1
Nous soussignés Docteurs en Médecine, tout en nous référant
à notre précédent rapport du 1er Août 1876, déclarons que la mala-
die, dont est atteinte S. M. I. l'ex. Souverain Sultan Murad, a fait
des progrès très rapides et très alarmants. En effet depuis la date évi-
dente nous avons remarqué de temps à autre un mutisme assez prolongé;
la démarche quelquefois est vacillante; on voit quelquefois, un
tremblement fibrillaire des muscles de la face; deux fois a eu lieu
l'incontinence d'urine; la constipation alterne avec la diarrhée; il
y a perte du sentiment de la pudeur: l'amaigrissement est con-
sidérable.

En présence de symptômes aussi graves, il n'y a pas de
doute que la paralysie générale est imminente; par conséquent
tout espoir de guérison est presque complètement perdu.

Palais de Cetherağan

17. Septembre 1876.

Dr. Akif D. L. Capoleone

Y.PRK. M

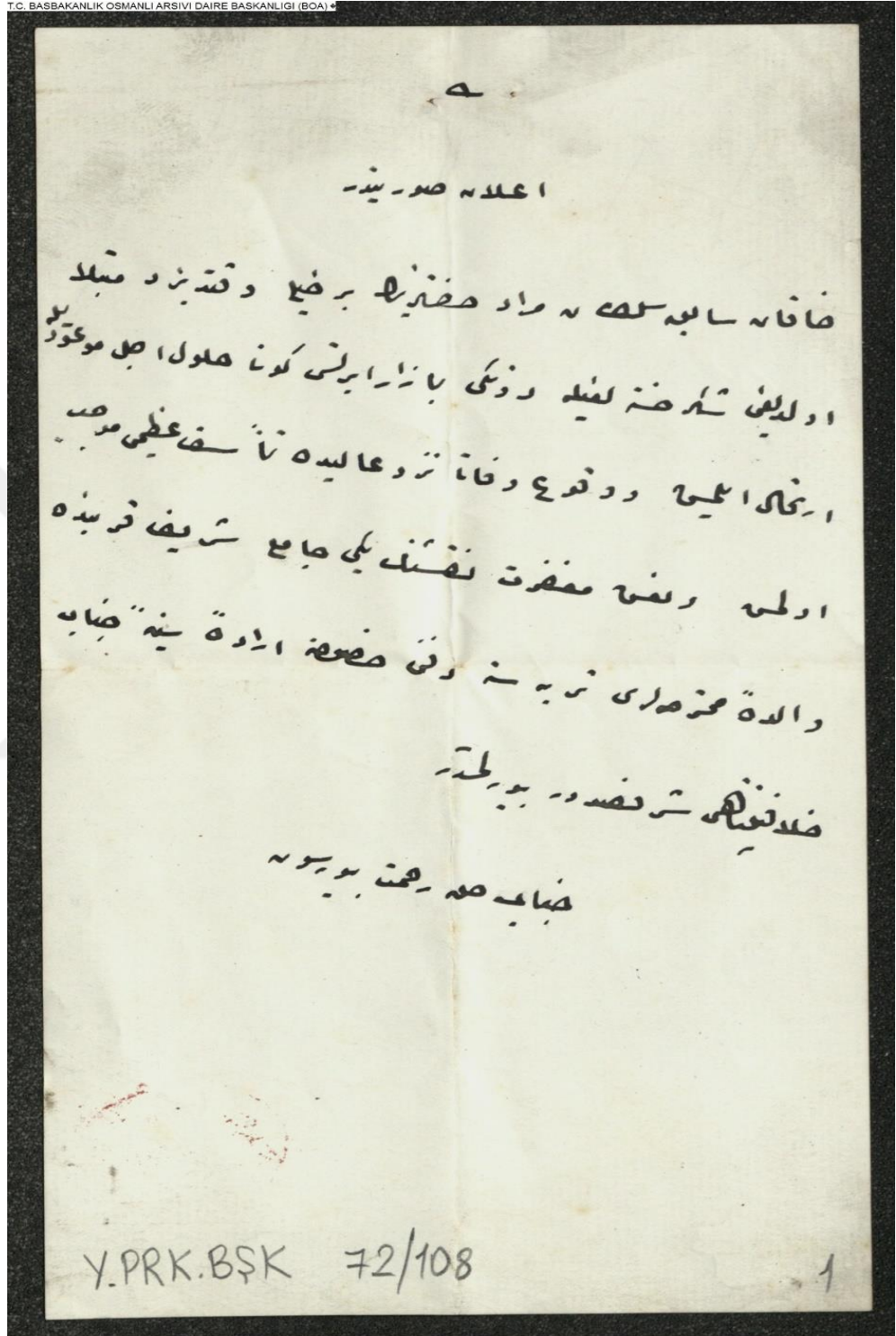
1/3

2 vnk
(2 sh f bos)

Y.PRK.M.00001.00009.001

BOA, Y. YPRK.1/9.

EK 7 : SULTAN V. MURAD'IN VEFATI VE CENAZENİN KALDIRILMASI.

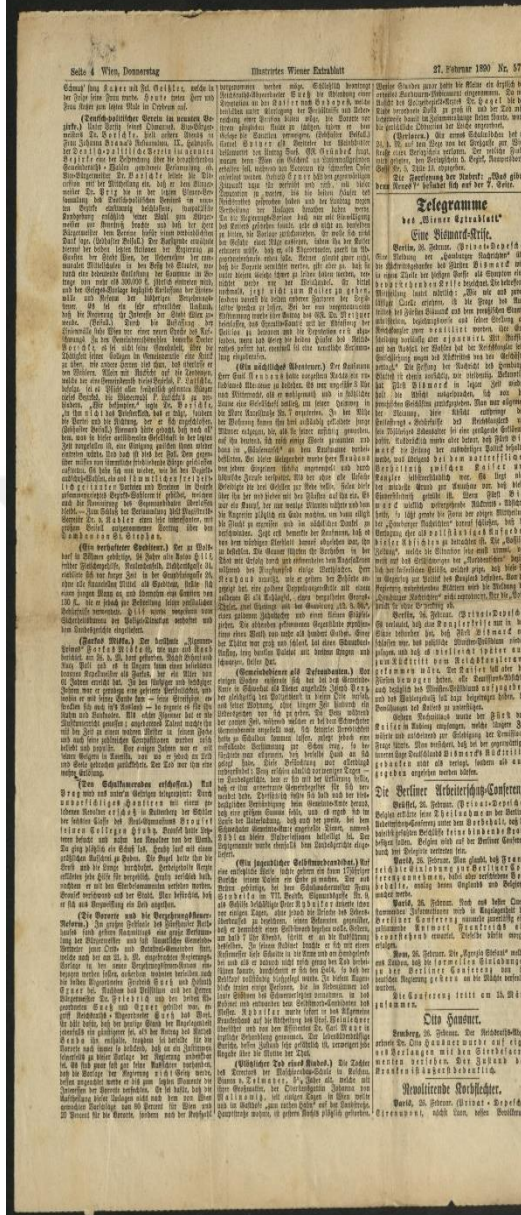

Y.PRK.BŞK.00072.00108.001

BOA, Y.PRK. 72/108

EK 8 : Sultan V. Murad'ın Cülûsunun Alman Basınına Yansıması

T.C. BASINKILIK OSKANI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

BOA, Y. HUS. 2/34/20-5.

Y.A.HUS.00234.00020.005

EK 9 : Sultan V. Murad

www.tarihibilinci.com/media/sultan-v-murad-han.437 (05 Ekim 2019)

EK 10 : Sultanabdülaziz

<http://www.tarihibilinci.com/media/sultan-abdulaziz-han.436/full> (05 Ekim 2019)

EK 11 : Sultan V. Murad

<https://www.tarihteninciler.com/sultan-v-murad/> (05 Ekim 2019)

EK 12 : Sultan V. Murad'ın Piyanosu

www.pinterest.com/pin/435582595202951728 (05 Ekim)

EK 13 : Mithat Paşa

aslennereli.com/sadrazam-mithat-pasa-aslen-nereli-kimdir-kac-yasinda (05 Ekim 2019)

EK 14 : Hüseyin Avni Paşa

<https://www.tr.pinterest.com/pin/706642997756101953/> (05 Ekim 2019)

ÖZGEÇMİŞ

11. 09. 1965 tarihinde Adana'nın Ceyhan ilçesinde doğdu. İlk, Orta ve Lise eğitimini Osmaniye'de tamamladı. 1985-89 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Tarih Bölümünü bitirdi. 1992-2002 yılları arasında MEB öğretmen olarak çalıştı. 2002 yılında Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı'nda Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. Halen bu görevi devam ettirmekte olup 2014 yılında görev yaptığı üniversitenin Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı.

